

**Київський національний торговельно-економічний
університет**

**ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА
ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ**

Монографія

Київ 2020

**Розповсюдження і тиражування без офіційного дозволу КНТЕУ
заборонено**

УДК 005.934:334.722(477)

Е 45

Автори: Г. В. Ситник (вступ, пп. 1.1, 1.2, 1.3, 1.4, 2.1, 2.2, 3.3, 3.8),
Г. В. Блакита (пп. 1.5, 2.4, 3.4, 3.5), Н. М. Гуляєва (п. 2.4), І. Г. Ганечко
(пп. 1.2, 2.3), Т. В. Ганущак (п. 2.5), Т. Л. Зубко (пп. 3.1, 3.2),
Г. І. Лановська (п. 1.5), В. В. Адаменко (пп. 2.4, 3.4, 3.6, 3.7), Т. І. Лосіцька
(п. 2.1), І. М. Вавдійчик (п. 2.4), Т. Бутова (п. 3.5), І. Олесенко (п. 3.8),
Н. М. Архіпов (п. 3.3)

Рецензенти: О. О. Терещенко, д-р екон. наук, проф., завідувач кафедри
корпоративних фінансів та контролінгу ДВНЗ «Київський
національний економічний університет ім. В.Гетьмана»;
М. В. Чорна, д-р екон. наук, проф. кафедри економіки
підприємств харчування та торгівлі Харківського державного
університету харчування та торгівлі;
І. О. Бланк, д-р екон. наук, проф. кафедри економіки та фінансів
підприємства Київського національного торговельно-економічного
університету

*Рекомендовано до друку вченою радою Київського національного
торговельно-економічного університету
(протокол № 4 від 19 грудня 2019 року)*

Економічна безпека підприємництва в Україні :
Е 45 монографія / Г. В. Ситник, Г. В. Блакита, Н. М. Гуляєва та ін. –
Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2020. – 284 с.

ISBN 978-966-918-006-3

DOI <http://doi.org/10.31617/m.knute.2020-216>

Монографію присвячено розробці теоретичних основ та практичних
інструментів формування системи економічної безпеки. Визначено зміст та
складові елементи державного механізму формування системи економічної безпеки,
методологічні засади її оцінювання. Досліджено рівень та основні проблеми
забезпечення економічної безпеки підприємництва в Україні. Обґрунтовано
механізми забезпечення економічної безпеки підприємництва за різними скла-
довими та рівнями економічних систем.

Призначено для науковців, викладачів, студентів, а також широкого кола
фахівців, які зацікавлені у розв'язанні проблем забезпечення економічної безпеки
підприємства.

УДК 005.934:334.722(477)

ISBN 978-966-918-006-3

© Ситник Г. В., Блакита Г. В., Гуляєва Н. М.,
Ганечко І. Г., Ганущак Т. В., Зубко Т. Л.,
Лановська Г. І., Адаменко В. В., Лосіцька Т. І.,
Вавдійчик І. М., Бутова Т., Олесенко І.,
Архіпов Н. М., 2020

© Київський національний торговельно-
економічний університет, 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	5
Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМНИЦТВА	7
1.1. Сутність та складові елементи економічної безпеки підприємництва	7
1.2. Державний механізм формування системи економічної безпеки підприємництва	15
Список бібліографічних посилань	22
1.3. Попереднє оцінювання процесу імплементації економічної частини Стратегії національної безпеки України.....	25
Список бібліографічних посилань	45
1.4. Методика оцінювання стану безпеки підприємництва в умовах відкритої економіки	47
Список бібліографічних посилань	60
1.5. Фактори впливу на стан економічної безпеки підприємництва в Україні.....	61
Список бібліографічних посилань	74
Розділ 2. ОЦІНЮВАННЯ РІВНЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ	77
2.1. Загальні індикатори економічної безпеки підприємництва в Україні.....	77
2.2. Оцінка рівня економічної безпеки підприємництва за видами економічної діяльності	85
Список бібліографічних посилань	93
2.3. Аналіз процесу реформування регуляторної політики в Україні	93
Список бібліографічних посилань	116
2.4. Безпека інвестиційного середовища України: індикатори і критерії оцінювання	120
Список бібліографічних посилань	136
2.5. Стан рейдерства в Україні	140
Список бібліографічних посилань	150

Розділ 3. МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА	153
3.1. Система економічної безпеки підприємства: сутність та елементи	153
Список бібліографічних посилань	166
3.2. Механізм формування кадрової безпеки підприємства	171
Список бібліографічних посилань	184
3.3. Формування системи управління ефективністю операційної діяльності підприємства	187
Список бібліографічних посилань	200
3.4. Методика СVP-аналізу та маржа безпеки підприємства: проблеми теоретичного обґрунтування та практичного використання	203
Список бібліографічних посилань	217
3.5. Система фінансової безпеки підприємства: характеристика основних елементів	219
Список бібліографічних посилань	231
3.6. Методика оцінювання рівня безпечності фінансування підприємства	232
Список бібліографічних посилань	241
3.7. Ефект фінансового важеля: проблеми застосування у процесі оптимізації структури капіталу підприємства	242
Список бібліографічних посилань	256
3.8. Управління платоспроможністю підприємства торгівлі в системі формування його економічної безпеки	258
Список бібліографічних посилань	272
ВИСНОВКИ	274

ВСТУП

Відповідно до Стратегії національної безпеки України ключовою умовою нової якості економічного зростання є зміцнення економічної безпеки. З огляду на те, що основою економічного розвитку є підприємницька діяльність, формування її економічної безпеки є важливим державним завданням. Його вирішення потребує формування адекватних механізмів державного регулювання підприємництва, з одного боку, та методів формування системи управління економічною безпекою окремого підприємства – з іншого. Комплекс таких заходів має забезпечувати інвестиційну привабливість економіки України та підвищити стійкість національної економіки до негативних зовнішніх впливів, диверсифікувати зовнішні ринки, торговельні та фінансові потоки, що є одним з пріоритетних напрямів Стратегії національної безпеки. Зміцнення системи економічної безпеки підприємництва в Україні дозволить скоротити рівень управлінських витрат, що, в свою чергу, сприятиме збільшенню обсягу фінансових результатів діяльності підприємств реального сектору економіки, зменшенню кількості збиткових підприємств, збільшенню обсягу податкових надходжень до державного бюджету України. Актуальність досліджуваної проблеми зумовлена кризовим станом, різноманітним загрозами бізнесу, необхідністю визначення основних критеріїв і параметрів надійного та економічно безпечного функціонування як окремого підприємства, так і підприємництва України загалом для забезпечення у підсумку стійкого економічного зростання держави.

Монографія є результатом науково-дослідної роботи колективу науковців кафедри економіки та фінансів підприємства Київського національного торговельно-економічного університету «Формування системи економічної безпеки підприємництва в Україні» (Державний реєстраційний № 0117U000504, керівник: д.е.н., професор кафедри економіки та фінансів підприємства Ситник Г.В.)

У монографії розглядаються теоретичні засади формування економічної безпеки підприємництва. Зокрема, визначається сутність цього поняття, його основні складові елементи; обґрунтовується сутність та елементи державного механізму формування системи економічної безпеки. Проведено попереднє оцінювання процесу імплементації економічної частини Стратегії національної безпеки України, ідентифіковано основні проблеми її реалізації. Запропоновано методика оцінювання стану безпеки підприємницької діяльності в умовах відкритої економіки, визначено основні фактори впливу на економічну безпеку підприємництва в Україні.

Здійснено оцінювання рівня економічної безпеки підприємництва в Україні: ідентифіковано тенденції ключових індикаторів економічної безпеки підприємництва, проаналізовано стан економічної безпеки підприємництва в Україні за видами економічної діяльності, представлено авторську методика оцінювання та надано оцінку рівня безпеки інвестиційного середовища в Україні, проаналізовано стан рейдерства в Україні та визначено основні шляхи протидії цьому явищу.

Окремий розділ монографії присвячено практичним механізмам формування економічної безпеки підприємства як первинної ланки економіки. Сформульовано підхід до побудови системи економічної безпеки підприємства, окреслено практичні напрями формування кадрової безпеки, визначено механізм формування фінансової безпеки підприємства, системи управління ефективністю операційної діяльності, платоспроможності підприємства; запропоновано методика оцінювання рівня безпечності фінансування.

Сподіваємося, монографія стане в нагоді науковцям, фахівцям з державного управління, фахівцям, які займаються управлінням фінансово-економічною діяльністю підприємств, студентам вищих економічних закладів освіти.

Розділ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМНИЦТВА

1.1. Сутність та складові елементи економічної безпеки підприємництва

Національна безпека характеризує такий рівень розвитку і стан захищеності економіки, який повною мірою забезпечує потреби держави і створює умови для інноваційного розвитку [1].

Основою економіки є підприємницький сектор, який створює переважну частину доданої вартості, а важливим завданням держави є формування ефективної політики підтримки і захисту підприємництва, особливо в умовах мегаризиків. Економічне зростання та добробут країни забезпечується насамперед розвитком підприємництва. Підприємництво – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку. Ефективність підприємницької діяльності визначається діями самих підприємств: вибором технологій, якістю продукції та послуг, комплексом управлінських рішень в усіх сферах діяльності.

Відповідно до Стратегії національної безпеки України «ключовою умовою нової якості економічного зростання є зміцнення економічної безпеки», а «основним змістом економічних реформ є створення умов для подолання бідності й надмірного майнового розшарування в суспільстві, наближення соціальних стандартів до рівня держав Центральної і Східної Європи – членів ЄС, досягнення економічних критеріїв, необхідних для набуття Україною членства в ЄС» [2]. Таким чином, економічна частина Стратегії національної безпеки

спрямована на створення умов для реалізації основних стратегічних індикаторів економічного розвитку, що визначені Стратегією сталого розвитку «Україна – 2020». У підсумку, це має створити умови для розвитку національної економіки, її стійкого зростання, що вкрай важливо для України. Відтак, темпи імплементації Стратегії національної безпеки є суттєвим чинником розвитку економіки, а їх моніторинг – основа для оцінювання швидкості та успішності просування реформ, пошуку «слабких місць» та їх усунення.

Комплексність та багатогранність поняття економічної безпеки, яку трактують як здатність економічної системи зберігати стійкість за будь-яких умов і забезпечувати зростання добробуту суспільства обумовлює різні підходи до її дослідження, які різняться: рівнем вивчення проблеми (макрорівень, мікрорівень), вихідним пунктом аналізу залежно від впливу безпеки на показники економічного розвитку (виходячи з впливу на темпи економічного зростання, на рівень добробуту населення, конкурентоздатність та інвестиційну привабливість регіонів тощо). Огляд та компаративний аналіз досліджень цієї проблеми дозволив нам виокремити наступні підходи до вивчення проблеми економічної безпеки підприємництва.

Перший підхід ґрунтується на вивченні економічної безпеки у контексті формування добробуту суспільства, створення умов для стійкого економічного зростання та ролі держави у цьому процесі. Так, Д. Аджемоглу та Дж.Робінсон на основі історичного дослідження економічного розвитку різних країн виокремлюють та акцентують увагу на принципових русіях створення економічного добробуту [3]. Провідну роль у забезпеченні економічного добробуту та захисту інтересів усіх членів суспільства дослідники вбачають у інклюзивних політичних інститутах. Дослідження Дж. Е. Стігліца сфокусовані на економічному обґрунтуванні існування уряду та його ролі у подоланні «ринкових невдач» [4]. Французькі автори Georges Menahem та Veneta Cherilova досліджують взаємозв'язок між економічною безпекою,

соціальною безпекою та станом здоров'я у Європейському Союзі, роблячи акцент та добробуті окремого індивіду, як головного вимірника стану економічної безпеки. Автори зазначають, що «найперша економічна небезпека – це бідність. Якщо на одну особу припадає ресурсів нижче встановлено мінімуму, безпека відсутня» [5]. Відповідно для оцінювання цього стану автори пропонують застосовувати, насамперед показники, що відображають соціально-економічний рівень життя населення. Вплив бідності та нерівності доходів на темпи економічного зростання вивчаються також у працях [6–10].

Другий підхід орієнтується на вивчення системи економічної безпеки у певному національному контексті. Тобто, основним об'єктом дослідження є наявний економічний потенціал держави та найбільші загрози його зниження. Серед них варто відзначити праці низки українських науковців, в яких обґрунтовуються методологічні засади та практичний інструментарій формування стратегії забезпечення економічної безпеки України, методологія її моделювання для економічних систем різного рівня (держави, регіону, підприємства) [11], формулюються актуальні для України напрями дерегулювання економіки як чинника зміцнення економічної безпеки [12], досліджується проблематика формування системи економічної безпеки на основі вивчення світового досвіду [13], визначаються передумови формування економічної безпеки та її впливу на економічне зростання регіонів [14]. Окремі дослідження цього напрямку подаються як аналітичні доповіді та рекомендації для урядів країн. Прикладом таких досліджень є інформаційний звіт із зазначеної проблематики, підготовлений для уряду Франції Bernard Carayon. Автор акцентує увагу на найбільших загрозах для економічної безпеки Франції: юридичних, фінансових, технологічних і комунікаційних та пропонує напрями їх нейтралізації [15]. Зацікавить в цьому плані аналітична доповідь, що підготовлена авторським колективом Національного інституту стратегічних досліджень під керівництвом Ю.М. Харазішвілі,

в якій на основі вивчення наявних методологічних підходів формулюються пропозиції щодо методики оцінювання рівня економічної безпеки України, обґрунтовується система та порогові значення показників такого оцінювання, надається середньостроковий прогноз основних запропонованих показників для України. Так, для оцінювання рівня економічної безпеки авторський колектив пропонує використовувати понад 70 індикаторів, серед яких: узагальнена продуктивність праці, темп приросту ВВП, рівень технології виробництва, рівень «тінізації» економіки, коефіцієнт відкритості економіки, рівні експортної та імпоротної залежності, рівень інноваційної продукції, рівень інвестування, приріст прямих іноземних інвестицій, рівень оновлення основних засобів, відношення середньої заробітної плати до прожиткового мінімуму, рівень тіньової зайнятості, показники природного приросту населення, рівень монетизації економіки, вартість банківських кредитів, рівень кредитування реального сектору економіки, показники енергетичної безпеки та ін[1].

Третій підхід пропонує методологію та практичні інструменти забезпечення економічної безпеки на рівні підприємства. Ці дослідження обґрунтовують методологію її аналізу та планування, окреслюють ключові напрями формування системи економічної безпеки на рівні підприємства. Серед основних показників економічної безпеки здебільшого пропонуються індикатори, що відображають фінансово-економічний стан підприємства [16–20].

Четвертий підхід зорієнтований на вивчення економічної безпеки за її основними функціональними напрямками. Серед таких робіт варто виокремити монографію І.О. Бланка, яка комплексно вивчає методологію та практичні аспекти формування фінансової безпеки підприємства та пропонує комплекс оціночних показників, який містить основні індикатори фінансового стану: фінансової стійкості, рентабельності, платоспроможності, рівня фінансових ризиків [21].

Компаративний аналіз та розвиток підходів до тлумачення сутності економічної безпеки підприємництва дозволили виокремити її такі сутнісні характеристики:

1. Економічна безпека підприємництва є однією з провідних складових та передумовою формування економічної безпеки держави;

2. Економічна безпека підприємництва є комплексною характеристикою і визначається складною системою чинників макро- та мікрорівня;

3. Економічна безпека підприємництва є індикатором та чинником добробуту нації, суттєво впливає на рівень життя населення;

4. Економічна безпека підприємництва характеризує здатність підприємств протистояти загрозам та зберігати пропорції збалансованого розвитку;

5. Економічна безпека підприємництва чинить суттєвий вплив на конкурентоспроможність економіки держави.

6. Економічна безпека підприємництва є узагальнюючою характеристикою рівня захисту усіх стейкхолдерів підприємницької діяльності.

Таким чином, економічна безпека підприємництва – це стан підприємницької діяльності, що визначається складним комплексом чинників, при якому зберігається його здатність до збалансованого розвитку та забезпечує економічну безпеку, конкурентоспроможність держави та добробут нації.

Проблематика економічної безпеки підприємництва прослідковується в економічних дослідженнях різних економічних шкіл та течій: неявно у працях меркантилістів, фізіократів, класичної політекономії та посилюється у дослідженнях посткласичного періоду: неокласичній економічній теорії, кейнсіанстві та посткейнсіанстві, неолібералізмі, неінституціоналізмі. Праці різних економічних шкіл відрізняються вихідним пунктом досліджень та домінуванням уваги до різних чинників економічної безпеки. Проте, можна чітко констатувати зростання уваги до проблем економічної безпеки з посиленням флуктуацій зовнішнього середовища,

тобто знаходить підтвердження теза про те, що категорія безпеки може існувати лише за наявності загроз.

Сучасний етап у дослідженні економічної безпеки підприємництва характеризується плюралістичністю підходів, серед яких виокремлюють: захисний, стійкісний, еволюційний, процесний, діяльнісний, ресурсно-функціональний, конкурентний, гармонізаційний, інформаційний, фінансовий, економіко-правовий, системний, ситуаційний. Кожен з них може бути використаний для дослідження економічної безпеки підприємства. На наш погляд, подальші дослідження доцільно здійснювати на ґрунті конвергенції зазначених підходів.

Зважаючи на комплексний характер економічної безпеки підприємства, її дослідження варто здійснювати у плані окремих елементів (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Елементи економічної безпеки підприємництва

Класифікаційна ознака	Елементи економічної безпеки підприємництва
За рівнем прояву та формування	<ul style="list-style-type: none">– Економічна безпека підприємництва держави;– економічна безпека підприємництва галузі;– економічна безпека підприємництва регіону;– економічна безпека суб'єкта підприємницької діяльності
За функціональним напрямом формування	<ul style="list-style-type: none">– Фінансова безпека;– кадрова безпека;– інформаційна безпека;– енергетична безпека;– інвестиційна безпека;– інноваційна безпека;– правова безпека;– технологічна безпека;– екологічна безпека
За джерелами формування факторів впливу та можливостями впливу на них	<ul style="list-style-type: none">– Внутрішня економічна безпека;– зовнішня економічна безпека

**Розділ 1. Теоретичні основи формування
економічної безпеки підприємництва**

Закінчення табл. 1.1

Класифікаційна ознака	Елементи економічної безпеки підприємництва
За стейкхолдерами підприємницької діяльності	<ul style="list-style-type: none">– Економічна безпека власників;– економічна безпека кредиторів;– економічна безпека найманого персоналу;– економічна безпека постачальників;– -економічна безпека покупців (клієнтів);– -економічна безпека держави;– -економічна безпека громади

Джерело: розроблено автором

Дослідження та формування системи економічної безпеки підприємництва варто розглядати за рівнями: суб'єкта підприємництва, підприємництва регіону підприємництва галузі, підприємництва країни. Так, внутрішня безпека суб'єкта підприємництва забезпечує його ефективну діяльність, що сприяє зростанню добробуту суспільства. З іншого боку, дії держави на регіональному, галузевому, національному рівнях створюють умови для розвитку діяльності окремих суб'єктів підприємництва. Таким чином, окремі рівні економічної безпеки підприємництва перебувають у тісному діалектичному взаємозв'язку та обумовлюють стан один одного.

Зважаючи на те, що економічна безпека підприємництва визначається ефективністю та результативністю різних функціональних напрямів діяльності, відповідно варто виокремити окремі функціональні елементи: фінансову безпеку, кадрову безпеку, інформаційну безпеку, енергетичну безпеку, інвестиційну безпеку, інноваційну безпеку, правову безпеку, технологічну безпеку, екологічну безпеку. Кожен з цих елементів варто розглядати як окрему підсистему, що має свої особливості формування та управління.

Залежно від джерел формування та можливості впливу на неї варто виокремити зовнішню та внутрішню економічну безпеку підприємства. Так, для окремих суб'єктів господарювання ситуація на ринку, стан державного регулювання формують зовнішню безпеку, а стан управління окремими функціональними підсистемами – внутрішню економічну

безпеку. Для макроекономічної системи внутрішня економічна безпека визначається більш складним комплексом чинників, серед яких і державна політика регулювання підприємницької діяльності, рівень розвитку політичних і економічних інститутів, регіональна політика підтримки підприємства, галузеві особливості регулювання бізнесу, внутрішня політика формування економічної безпеки окремими суб'єктами підприємницької діяльності. Натомість, ситуація на глобальному економічному ринку виступає по відношенню до неї зовнішньою економічною безпекою.

Зважаючи на активний розвиток стейкхолдерського підходу в управлінні дослідження системи економічної безпеки, на наш погляд, доцільно також здійснювати в плані окремих стейкхолдерів (зацікавлених сторін). Підприємницька діяльність – це явище, що призводить до економічних наслідків для широкого кола учасників цієї діяльності. Так, безпека власників забезпечується зростанням вартості підприємства, можливістю отримання дивідендів на вкладений капітал. Саме ця винагорода спонукає власників удосконалювати управління своїми інвестиціями та їх захисту. Постачальники сподіваються на вчасну та повну оплату поставлених благ; клієнти орієнтуються на отримання якісної продукції, товарів, послуг за оптимальними цінами; персонал орієнтований на одержання заробітної плати та соціального пакета за свій внесок у розвиток підприємства. Держава, яка має гарантувати безпечні умови підприємницької діяльності прагне вчасно та у повному обсязі отримувати сплату податків, а громада очікує виконання від підприємства норм технологічної, екологічної безпеки, участі суб'єктів підприємництва у соціальних проєктах. Таким чином, економічну безпеку підприємництва можна розглядати крізь призму його здатності задовольняти економічні інтереси усіх стейкхолдерів.

Так, структуризація економічної безпеки підприємництва за окремими елементами створює передумови для побудови ефективної системи управління нею.

1.2. Державний механізм формування системи економічної безпеки підприємництва

Розвиток підприємництва відбувається в умовах ринку, механізм якого здатний забезпечувати парето-ефективність економіки. Проте, за сучасних умов, жодна ринкова економіка і, відповідно підприємницька діяльність, не функціонує без втручання держави. Існує ряд важливих обставин, «за яких ринок не є парето-ефективним. Їх називають ринковими невдачами і вони становлять обґрунтування діяльності уряду» [4]. Це – неефективність конкуренції, товари суспільного споживання, екстерналії, неповні ринки, асиметричність інформації, безробіття, інфляція, дисбаланси, проблеми перерозподілу [4]. Ці проблеми розв'язуються державою шляхом формування різноманітних політик та програм. В умовах перехідної економіки, яка характеризується інституційною слабкістю, глобалізації, яка генерує нові ризики діяльності (високий рівень міжнародної конкуренції, негативний вплив глобалізованого фінансового ринку). Перед державою постає низка додаткових завдань щодо створення необхідних умов розвитку підприємництва.

Формування системи економічної безпеки підприємництва можливе лише за високого рівня розвитку ринкових відносин у суспільстві, які демонструють лише провідні країни глобалізованого світу. За умов їх відсутності або обмеженої їх імплементації неможливо створити дієву та ефективну систему захисту інтересів національного бізнесу. Такі висновки збігаються із сучасними економічними теоріями, які розглядають глобалізований світ, що поділений на власне ринково організовані суспільства та квазіринкові суспільства, які занепадають, не витримуючи конкуренцію. Найбільш детально такі погляди викладені в теорії Х та У матриць або існуванні ринкових і редистрибутивних економік, теорії суспільної рівноваги, що покоїться на вільному та

обмеженому доступі до ресурсів (Дуглас Норт, США), теорії інклюзивних та екстрактивних економічних інститутів (Дарон Аджемоглу і Джеймс Робінсон, США).

З'ясовано, що дослідження економічної безпеки підприємництва на рівні країни концептуально пов'язане з теорією добробуту і вимагає зміщення акцентів на роль держави у цьому процесі. В цьому зв'язку варто звернутись до праці відомих науковців Д. Аджемоглу та Дж. Робінсона, які у своєму фундаментальному дослідженні виокремили принципові рушії створення економічного добробуту: інклюзивні політичні інститути, які в свою чергу сприяють формуванню інклюзивних економічних інститутів, що створюють інклюзивні ринки, які «не лише дають людям свободу пошуку професій у житті відповідно до їх талантів, а й забезпечують конкурентне середовище...»; схильність та прагнення до впровадження інновацій та новітніх технологій, «що визначає посилення бідності чи стійкого економічного зростання» [3].

Відтак, роль держави у формуванні системи економічної безпеки можна розглядати як ефективну систематичну діяльність з подолання так званих, «ринкових невдач», що спрямована на парето-вдосконалення та формування інклюзивних політичних інститутів. Тобто, постає необхідність у створенні державного механізму формування економічної безпеки підприємництва.

Державний механізм формування економічної безпеки підприємництва – це система елементів, що створюють сприятливі умови для розвитку підприємницької діяльності, які позитивно впливають на рівень конкурентоспроможності економіки, рівень життя населення та сталий розвиток.

Державний механізм формування економічної безпеки складається із комплексу елементів, що мають різний характер регулюючих дій, функціональну спрямованість. Проте їх використання має здійснюватись із дотриманням системи принципів:

1. Збалансованості, який полягає у необхідності збалансування економічних інтересів різних стейкхолдерів та забезпеченні їх економічної безпеки;

2. Доцільності, який полягає у необхідності втручання держави лише тоді і в такі аспекти підприємницької діяльності, де цей вплив забезпечує кращі результати, ніж ринкове регулювання;

3. Стабільності та прогнозованості: стабільність та прогнозованість змін у регулюванні підприємницької діяльності забезпечують можливість прогнозування та планування господарської діяльності та розвитку підприємства;

4. Домінування стимулюючих дій, який полягає у тому, що державний механізм повинен бути спрямований переважно на стимулювання розвитку підприємства, як основного чинника зміцнення національної економіки;

5. Прозорості, який повинен забезпечувати зрозумілість та рівність регулюючих дій для усіх суб'єктів господарювання, що сприяє формуванню відчуття справедливості;

6. Ефективності, який передбачає узгодженість та раціональність розподілу регуляторних функцій між різними державними органами, що сприяє економії бюджетних коштів та витрат суб'єктів підприємства;

7. Сервісного підходу, який полягає у розумінні того, що державні регулюючі органи, насамперед, повинні допомагати суб'єктам підприємства у веденні та розвитку їх діяльності.

Розгляд державного механізму регулювання підприємницької діяльності та формування її економічної безпеки здебільшого у сучасних дослідженнях розглядається крізь призму його поділу на організаційно-адміністративне, кредитно-фінансове, податкове та антимонопольне регулювання. Такої деталізації, на нашу думку, недостатньо для його вивчення та формування пропозицій щодо подальшого вдосконалення.

З огляду на це, пропонується наступний підхід до виокремлення елементів цього механізму.

Таблиця 1.2

Елементи державного механізму формування економічної безпеки підприємництва

Класифікаційна ознака	Елементи механізму
За характером впливу	– Пряме регулювання підприємницької діяльності; – непряме регулювання підприємницької діяльності
За спрямованістю дії	– Стимулюючі заходи; – -санкційні заходи
За функціональним напрямом впливу	– Заходи на регулювання фінансових відносин; – податкове регулювання; – заходи з регулювання зовнішньоекономічної діяльності; – заходи з регулювання технологічних аспектів; – заходи з регулювання інновацій; – заходи з регулювання конкуренції; – заходи з регулювання організаційних засад підприємницької діяльності; – заходи з регулювання інформаційного простору
За видами діяльності	– Регулювання промисловості; – регулювання торговельної діяльності; – регулювання сільського господарства; – регулювання у сфері будівництва; – за іншими видами діяльності

Джерело: розроблено автором

У 2015 році в Україні було прийнято Стратегію національної безпеки, одним з напрямів якої є формування економічної безпеки, яка має стати основою для зростання національної економіки. Реалізація цього документа дійсно є дуже важливим завданням для економічного розвитку, зважаючи на складну політичну та економічну ситуацію в країні.

Стратегія визначає основні орієнтири забезпечення економічної безпеки. Не дивлячись на те, що програмними документами економічного розвитку України декларується необхідність структурних реформ, формування інноваційної економічної моделі, в них не встановлюються цільові значення показників, що характеризують інноваційний розвиток підприємництва (на відміну від Стратегії «Європа – 2020»). Тобто, на наш погляд, наразі держава вкрай мало уваги приділяє стимулюванню інновацій.

Інновації в сучасних умовах виступають драйвером продуктивності, конкурентних переваг, зростання вартості окремих підприємств та економічного зростання країн. Проте інноваційна діяльність не здійснюється суб'єктами відокремлено, вона передбачає взаємопов'язану діяльність окремих підприємців, корпоративних менеджерів, інвесторів, дослідників, науковців, венчурних капіталістів, представників державних служб тощо.

У цьому зв'язку все частіше зустрічається термін «інноваційна екосистема» в офіційних документах країн, в науковій літературі та в професійному підприємницькому мовленні.

Інноваційна екосистема – це сукупність організаційних, структурних і функціональних компонентів (інституцій) та їх взаємовідносин, задіяних у процесі створення та застосування наукових знань і технологій, що визначають правові, економічні, організаційні та соціальні умови інноваційного процесу й забезпечують розвиток інноваційної діяльності як на рівні підприємства, так і на рівні регіону та країни в цілому за принципами самоорганізації [26].

Самі учасники інноваційного процесу створюють інноваційну екосистему на основі інтеграції, проте економіка знань вимагає творчої взаємодії між основними гравцями: громадяни – підприємства – державні адміністрації – наукові школи.

Типовою інноваційною екосистемою є Кремнієва Долина в США, це приклад поєднання державної підтримки та приватних ініціатив. Достатньо розвинутою також є інноваційна екосистема Ізраїлю, формування науково-дослідницького середовища цієї країни відбувалося, в тому числі, з активним використанням досвіду країн Європи та США. Ще в 1950-х роках державою було створено закон про залучення інвестицій на територію країни, в якому сформульовано пільги для нових підприємств. У 1970-х роках однією з перших бінаціональних програм BIRD (Israel-US Binational Industrial Research and Development Fund) була створена для спільних дослідницьких проєктів між Ізраїлем та американськими компаніями. Крім того, держава надає гранти крупним, у т.ч. іноземним компаніям, які працюють в Ізраїлі, на проведення довгострокових досліджень – річний R&D бюджет повинен становити не менше 20 млн дол. США, грант може покривати до 50% від бюджету дослідження [26–27].

Оскільки інноваційна діяльність суттєво залежить від умов середовища для ініціювання інновацій, першою такою умовою, як правило, розглядають державну фінансову підтримку. Проте відсутність державної фінансової підтримки інновацій в Україні – це не єдина проблема розвитку інноваційної екосистеми. Загалом роль державної політики у формуванні інноваційної екосистеми полягає як в сприянні результативності творчого процесу відкриттів через надання фінансової підтримки, так і через розвиток освіти й науки, інфраструктури або через вплив на попит (наприклад, здійснення державних закупівель).

Як показує світовий досвід, сьогодні темпи інноваційного розвитку значною мірою визначаються рівнем підготовки та кваліфікованістю працівників усіх рівнів. Українська система освіти недостатньо орієнтована на сучасні потреби бізнес-середовища, отримання необхідних технічних навичків.

Важливим для розвитку інноваційної екосистеми є показник ефективності регулювання, який передбачає: свободу бізнесу, свободу праці, валютну свободу (враховує інфляцію та контроль цін). Економічна свобода визначається такими чинниками, як відкритість ринків, який враховує рівень фінансової свободи (характеризується ступенем незалежності центрального банку, рівнем впливу уряду на банківський сектор), інвестиційна свобода (рівень захисту прав інвесторів), торгова свобода (враховує наявність тарифних і нетарифних бар'єрів у торгівлі). Очевидним є факт обмеженості економічної свободи в Україні, що перешкоджає розвитку інноваційної екосистеми. Так, у щорічному рейтингу дослідницької організації Heritage Foundation серед країн за рівнем економічної свободи в минулому році Україна займала 162-е місце, а в рейтингу, опублікованому в 2017 році, 166-у позицію серед 180 країн і територій, залишаючись країною з «депресивною економікою» [28].

На ефективність функціонування інноваційної екосистеми впливає також культура взаємовідносин усіх учасників екосистеми. Функціонуючим в Україні суб'єктам ще потрібно звикнути до нової парадигми та концепції сучасності, яка вимагає прозорості та взаємної довіри в ділових стосунках усіх учасників інноваційної екосистеми.

Інноваційний цикл в екосистемі має відбуватися безперервно, тому необхідний комплексний підхід до розвитку інновацій в країні, що дозволить підвищити рівень привабливості для проведення розробок як для транснаціональних компаній, стартапів та проектів на стадії зростання, так і для вчених. Елементи інноваційної екосистеми не можуть використовуватися відокремлено, різні інструменти повинні використовуватися паралельно й комплексно, що сприятиме переходу управління до мережевого співробітництва й відкритих інноваційних систем, створенню можливостей для ведення результативної інноваційної діяльності.

Таблиця 1.3

Передумови зміцнення економічної безпеки підприємництва

Передумови зміцнення економічної безпеки підприємництва	
Сприятливі	Несприятливі
<ul style="list-style-type: none">– Розвиток підприємницької активності суспільства;– розширення середнього класу та підвищення рівня демократизації суспільства;– програмування розвитку та підтримка підприємництва органами державного управління всіх рівнів;– пом'якшення адміністративних бар'єрів на шляху доступу до підприємництва;– високий рівень розвитку інфраструктури підтримання та забезпечення економічної безпеки підприємницької діяльності;– розвинена система самоорганізації суб'єктів підприємницької діяльності	<ul style="list-style-type: none">– Значні негативні тенденції розвитку підприємництва та ефективності використання ресурсів, невисока інвестиційна активність підприємств;– неефективність та декларативний характер державно-правового регулювання і підтримки підприємництва;– фінансова і ресурсна обмеженість органів місцевого самоврядування;– системність проблеми розвитку підприємництва;– недосконалість конкурентного середовища, вияви монополізму товарних ринків, «клієнтських» відносин і корупції у відносинах «бізнес-влада»;– недосконалість законодавства у сфері захисту підприємництва

Джерело: розроблено автором на основі [23–25]

Список бібліографічних посилань

1. Харазішвілі, Ю.М., Дронь, Е.В. (2014). Прогнозування показників, граничних значень та рівня економічної безпеки України в середньостроковій перспективі: аналітичний звіт. Київ: Нац. ін-т стратег. досліджень, 2014. С. 35–73.
2. Стратегія Національної безпеки України: Указ президента України від 12/01/2015 № 5/2015. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015 (дата звернення: 20квіт.2016)

3. Acemoglu, D. and Robinson, A. James (2012). Why Nations Fail. The origins of power, prosperity, and poverty. N.Y.: Crown Business, pp. 88–177.
4. Stiglitz, E. Joseph (1988). Economics of the public sector. N.Y., London: W.W.Norton&Company, pp.103–114.
5. Menahem, G. et Cherilova, V. Relations entre sécurité économique, sécurité sociale et état de santé dans l'Union Européenne. Available at: www.irdes.fr/Publications/.../TexteCommCalass.pdf. Accessed on 1 October 2017.
6. Nurkse, R.(1952). The ories of economic growth and development. In Brue, S.L. & Grant, R. (7thed),The evolution of economic thought, USA: Thomson South-Western, pp. 473–491.
7. Kutnets, S. (1955). Economic grow thandincomeine quality. The American Economic Review, 45 (1). Availableat: <https://www.aeaweb.org/aer>. Accessed on 11 November 2015.
8. Rank, M.R. (2001). The effect of poverty on America's families. Journalof Family Issues, 22(7), pp.882–903. Available at: <http://jfi.sagepub.com/Content/22/7/882.full.pdf>. Accessed on 17 October 2015.
9. Bourguignon, F. (2006). Stabilité, sécurité et développement: une introduction. Revue d'économie du développement, 4 (Vol. 14), p. 7. Availableat: www.cairn.info/revue-d-economie-du-developpement-2006-4-page-5.htm. Accessed on 29 January 2015.
10. Rabiul Islam, Ahmad Bashawir Abdul Ghani, Irwanshah Zainal Abidin and Jeya Malar Rayaiappan (2017). Impact on poverty and income inequality in Malaysia's economic growth. Problems and Perspectives in Management, 15(1), pp. 55–62. Available at: https://businessperspectives.org/journals/problems-and-perspectives-in-management?category_id=30. Accessed on 3 October 2017.

11. Геєць, В.М., Кизим, М.О., Черняк, О.І. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: монографія. Харків: ХНЕУ, 2006. С. 46–61.
12. Варналій, З.С, Панасюк, О.В. Деретуляція економіки як фактор зміцнення економічної безпеки України // Вісн. Академії праці та соціальних відносин Федерації профспілок України, 2015. 1–2. С. 32–37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VAPSV_2015_1-2_8 (дата звернення: 19.10. 2016).
13. Жаліло, Я.А. Стратегія національної безпеки України в контексті досвіду світової спільноти. Київ: Сатсанга, 2001. С. 16–49.
14. Кузьменко, В.В. Економічна безпека та сталий розвиток: регіональний аспект: монографія. Донецьк: ДонНеут, 2008. С. 11–43.
15. Carayon, Bernard M.(2004).Rapport d'informationsur la stratégie de sécurité économique nationale. Availableat: www.assemblee-nationale.fr > ... > Les rapports d'information. Accessed on 1 October 2017.
16. Арєф'єва, О.В. Планування економічної безпеки підприємств. Київ: Вид-во європ. ун-ту,2005. С. 14–39.
17. Бондаренко О., Сухецький, В.А. Фінансово-економічна безпека підприємства: теоретичні та практичні аспекти // Ефективна економіка, 2014. № 10. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3580> (дата звернення: 17.01.2015).
18. Козаченко Г.В., Пономарьов В.П., Ляшенко О.М. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм підтримки: монографія. Київ: Лібра,2003. С. 17–33.
19. Moinet, N. (2015).La boit à outils de la sécurité économiqueé. Paris: DUNOD, pp. 8–39.
20. Ортинський, В.Л., Керницький, І.С. Економічна безпека підприємств, організацій та установ. Київ: Правова єдність, 2009. С.17–49.
21. Бланк И. А. Управление финансовой безопасностью предприятия. Київ: Эльга. Ника-Центр, 2004. 784 с.

22. Шкарлет С.М. Економічна безпека підприємства: інноваційний аспект. Київ: Книжк. дім НАУ, 2007. С. 12–51.
23. Орлова В.В. Ідентифікація загроз фінансовій безпеці підприємства // Наук. вісн. нац. лісотехн. ун-ту. Вип. 21.13. 2011. С. 267–272.
24. Картузов Є.П. Вплив ризиків і загроз на стан фінансової безпеки підприємств // Актуальні проблеми економіки. 2012. Вип. 9 (135). С. 115–124.
25. Економічна безпека: навч. посіб. / за ред. З.С. Варналія. Київ: Знання, 2009. 647 с.
26. Федулова Л.І., Марченко О.С. Інноваційні екосистеми: сутність та методологічні засади формування // Екон. теорія та право. 2015. № 2 (21). С. 21–33.
27. Развитие инноваций в Израиле. Краткий обзор рынка, институты развития, законодательство, программы поддержки [Електронний ресурс]. URL: <http://rosinfocominvest.ru/upload/iblock/419/419e406d2b01ce002862d7df0dbd121e.pdf>
28. Country Rankings: World & Global Economy Rankings. [Електронний ресурс]. URL: <http://www.heritage.org/index/ranking>.

1.3. Попереднє оцінювання процесу імплементації економічної частини Стратегії національної безпеки України

Стратегія національної безпеки щодо формування економічної безпеки визначає основні загрози економіці держави та шляхи їх подолання, спрямовані на досягнення цільових показників Стратегії сталого розвитку «Україна-2020» (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

Економічні цілі розвитку, ключові загрози економічній безпеці України та шляхи їх подолання

Елементи	Характеристика
Загрози	Монопольно-олігархічна, низькотехнологічна, ресурсовитратна економічна модель; відсутність чітко визначених стратегічних цілей, пріоритетних напрямів і завдань соціально-економічного розвитку, а також ефективних механізмів концентрації ресурсів для досягнення таких цілей; високий рівень «тінізації» та криміналізації національної економіки, кримінально-кланова система розподілу суспільних ресурсів; деформоване державне регулювання і корупційний тиск на бізнес; надмірна залежність національної економіки від зовнішніх ринків; неефективне управління державним боргом; зменшення добробуту домогосподарств та зростання рівня безробіття
Ключові шляхи подолання	Деолігархізація, демонополізація і дерегуляція економіки, захист економічної конкуренції, спрощення й оптимізація системи оподаткування, формування сприятливого бізнес-клімату та умов для прискореного інноваційного розвитку; створення найкращих у Центральній і Східній Європі умов для інвесторів, залучення іноземних інвестицій у ключові галузі економіки, зокрема в енергетичний і транспортний сектори; підвищення стійкості національної економіки до негативних зовнішніх впливів, диверсифікація зовнішніх ринків, торговельних та фінансових потоків; ефективне використання бюджетних коштів, міжнародної економічної допомоги та ресурсів міжнародних фінансових організацій, дієвого контролю за станом державного боргу; стабілізація банківської системи, забезпечення прозорості грошово-кредитної політики та відновлення довіри до вітчизняних фінансових інститутів; системна протидія організованій економічній злочинності та «тінізації» економіки
Основні цілі	У рейтингу Світового банку «DoingBusiness» посісти місце серед перших 30 позицій; за глобальним індексом конкурентоспроможності, який розраховує Всесвітній Економічний Форум (WEF), увійти до 40 кращих держав світу; ВВП у розрахунку на одну особу збільшити до 16 000 доларів США; забезпечити чисті надходження прямих іноземних інвестицій за період 2015–2020 років понад 40 млрд доларів США; максимальне відношення дефіциту державного бюджету до ВВП не перевищуватиме 3%; за індексом сприйняття корупції, який розраховує Transparency International, увійти до 50 кращих держав світу;

**Розділ 1. Теоретичні основи формування
економічної безпеки підприємництва**

Закінчення табл. 1.4

Елементи	Характеристика
	за результатами опитування рівень довіри експертного середовища (адвокати, юристи) до суду становитиме 70%; за результатами загальнонаціонального опитування рівень довіри громадян до органів правопорядку становитиме 70 відсотків

Джерело: складено за даними вебсайту Містерства економічного розвитку і торгівлі України

Виходячи з тлумачення слова «імплементация», яке означає «виконання, здійснення, втілення у життя» (<http://eslovnyk.com/>), під імплементациєю Стратегії національної безпеки розуміємо сукупність цілеспрямованих організаційно-правових та інституційних заходів із запровадження її основних положень у практику, реалізація яких формує стан економічної безпеки. Моніторинг процесів, що відбувались в Україні впродовж 2015–2019 років, аналіз планів та звітів [1, 2] відповідних державних органів, дозволяють виокремити найбільш вагомі заходи, що були запроваджені в порядку імплементациї Стратегії Національної безпеки України. Насамперед, визначено цільові індикатори економічного розвитку України до 2020 року та зафіксовано їх у Стратегії сталого розвитку. Це конкретизує стратегічні цілі економічного розвитку та створює основу для моніторингу реалізації Стратегії. Прийнято на законодавчому рівні та реалізовано на практиці ряд ініціатив, що сприяють дерегуляції економіки та покращенню інвестиційного клімату. Зокрема, спрощено порядок отримання ліцензій, скорочено кількість видів господарської діяльності, які потребують ліцензування; запроваджено видачу дозволів через центри надання адміністративних послуг, легалізовано електронний реєстр бізнесу через портал електронних сервісів; зменшено строк реєстрації бізнесу та скорочено перелік документів для цього; запроваджено дворівневу систему адміністративного оскарження рішень державних реєстраторів; скасоване надмірне державне регулювання у харчовій, аграрній,

нафтогазовій та ІТ галузях; забезпечено адаптацію національного законодавства про технічні регламенти та оцінку відповідності до законодавства ЄС. Такі ініціативи мають сприяти поживленню підприємницької активності та у підсумку позитивно впливати на розвиток економіки. Можна відзначити окремі позитивні зрушення у сфері регулювання конкуренції. Так, визначено умови, відповідно до яких проведення вертикальних узгоджених дій суб'єктів господарювання щодо постачання та використання товарів не потребують дозволу Антимонопольного комітету. Низку заходів спрямовано на реформування інфраструктурних галузей. Зокрема, ініціативи щодо поділу видів діяльності на ринку електроенергії сприяють його демонополізації та структурним змінам у цій галузі; заходи щодо розширення учасників ринку житлово-комунальних послуг також сприяють його дерегуляції і демонополізації.

Позитивні ініціативи було запроваджено і в боротьбі з корупцією. Основними серед них є: створення національного антикорупційного бюро; заходи щодо зниження корупційних ризиків під час проведення процедури державних закупівель; вдосконалення порядку добору суддів на основі прозорих та об'єктивних критеріїв, запровадження механізму кваліфікаційного оцінювання рівня їх професійних знань; визначення пріоритетів реформування системи судоустрою.

Окремі заходи реалізовано щодо підвищення контролю за використанням бюджетних коштів. Так, відповідно до нових норм передбачено моніторинг фінансової державної допомоги, що надається суб'єктам господарювання. Це має сприяти цільовому використанню бюджетних коштів, уникненню зловживань та забезпечувати реальний економічний ефект.

У сфері вдосконалення податкового регулювання основним досягненням можна вважати скасування сплати авансових внесків з податку на прибуток, зміну ставки єдиного соціального внеску, скасування додаткового імпортного

збору, спрощення процедури узгодження та визначення порядку оподаткування операцій з електронними грошима. Проте, за два роки імплементації Стратегії не відбулось перетворення фіскальної служби на сервісний центр, який би надавав підтримку суб'єктам господарювання в їх економічній діяльності.

Упродовж 2015–2019 років внесені законодавчі ініціативи, що удосконалюють процедуру контролю за трансфертним ціноутворенням та виведенням доходів за кордон, здійснювались контрольні перевірки з метою виявлення тіньових операцій та суб'єктів мінімізації податкових зобов'язань. Ці заходи було спрямовано на зменшення тіньового сектору економіки.

Прийнято окремі заходи щодо підвищення рівня захисту прав інвесторів. Зокрема, запроваджено інститут похідного позову, створено умови для переходу квазі-публічних товариств у приватну форму, введено інститут «незалежних директорів».

Низка ініціатив була запроваджена в сфері стабілізації банківської системи. Їх реалізація відбувалась досить болісно як для фінансового сектору, так і для населення країни. Проте, варто виокремити позитивні зрушення: реалізовані основні заходи щодо очищення банківської системи від проблемних та неплатоспроможних банків; запроваджено режим гнучкого курсоутворення; впроваджені рішення щодо розкриття реальних власників банків та їх кримінального переслідування за порушення законодавства та норм НБУ, що призводять до неплатоспроможності банку; започатковано перехід до режиму інфляційного таргетування. Ці заходи не можна вважати завершеними, але загалом вони спрямовані на підвищення надійності банків та їх ролі у забезпеченні економічного зростання.

Ініціативи у реформуванні економіки, що відбуваються в межах імплементації Стратегії національної безпеки, мають відобразитись на темпах економічного зростання та рівні

життя населення. Аналіз основних цільових показників розвитку економіки України, компаративний аналіз та синтез підходів до вибору індикаторів економічної безпеки держави дозволив виділити такі групи показників її оцінювання: *основні макроекономічні показники, показники рівня життя населення, фінансові та інвестиційні показники, показники інноваційної активності, показники довіри до політичних інститутів.*

Економічна безпека держави визначається як стан, за якого досягаються збалансованість макроекономічних відтворювальних пропорцій, стійкість економіки до внутрішніх та зовнішніх дестабілізуючих факторів та здатність до економічного розвитку [3]. Тому її оцінювання більшість авторів пропонують починати із дослідження макроекономічних індикаторів. До таких показників ми включили: (1) темп приросту ВВП, з огляду на те, що він є головним індикатором економічного зростання, від темпів якого «залежать, перш за все, економічна міць держави, життєвий рівень населення, пріоритет і орієнтація на виконання першочергових соціальних програм, успіх в конкурентному суперництві на світовому ринку» [3]; (2) рівень технології виробництва, який характеризує частку ВВП у випуску і відображає рівень технологічності виробництва; (3) рівень тіньової економіки, який характеризує потенційні можливості приросту ВВП; (4) рівень безробіття, який вважається з одного боку «найбільш поширеним симптомом ринкових невдач» [4], а з іншого – «вимірником того, наскільки ефективними були зусилля держави ... у стимулюванні сукупного попиту» [4], оскільки в умовах неповної зайнятості фактичний обсяг виробництва є нижче потенційного. Так, на думку Стігліца, безробіття є «найпереконливішим свідченням неефективної роботи ринку» [4], що часто потребує втручання держави. Саме ці показники чинять суттєвий вплив на макрофінансові параметри – рівень дефіциту бюджету, державного боргу, темп інфляції (табл. 1.5).

Таблиця 1.5

Основні макроекономічні показники розвитку України

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
ВВП у фактичних цінах, млн грн	1079346	1299991	1404669	1465198	1586915	1988544	2383182	2983882
ВВП у постійних цінах 2010 року, млн грн	1079346	1138338	1141055	1140750	1066001	961821	984016	1009597
Темп приросту ВВП у цінах 2010 року, %	–	5,50	1,00	-0,03	-6,60	-9,80	2,30	2,60
Частка ВВП у випуску, % ВВП	45,3	45,3	46,2	47,6	47,3	47,5	...	44,40
Рівень тіньової економіки, % до ВВП	38	34	34	35	43	40	34	32
Рівень безробіття працездатного населення, %	8,8	8,6	7,5	7,2	9,3	9,1	9,3	9,5

... – інформацію не оприлюднено.

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України, [2]

Не дивлячись на постійне зростання ВВП у фактичних цінах, спостерігалось його суттєве зниження, починаючи з 2014 року у постійних цінах 2010 року. Насамперед, це обумовлюється анексією та окупацією частини території України і, відповідно, зменшенням економічного потенціалу. Позитивним маркером є зростання ВВП у постійних цінах 2010 року у 2016–2017 роках порівняно з попередніми роками. Це може бути наслідком зменшення рівня тіньової економіки у 2016–2017 роках порівняно з попередніми, та свідчити про незначне пожвавлення економіки, хоча цей приріст (2.3%–2.6%) недостатній для досягнення цільового рівня ВВП на одну особу населення. Так, відповідно до прийнятих програмних документів, зростання ВВП мало б досягатись за рахунок диверсифікації зовнішньоекономічних ринків, модернізації економічної моделі, зменшення тіньового сектору економіки, активізації підприємництва. Незначний приріст ВВП можна розцінювати як недостатність зусиль у просуванні зазначених напрямів реформування. На це вказує і відсутність суттєвих позитивних зрушень у рівні технології виробництва, яка останніми роками зберігала стале значення. У 2017 році рівень тіньової економіки значно знизився порівняно з 2014–2015 роками. Проте необхідно враховувати, що в цей період відбулось зростання рівня тіньової економіки внаслідок складної соціально-політичної ситуації в країні. Позитивним маркером імплементації Стратегії національної безпеки є зниження рівня тіньової економіки, але він залишається досить високим. На думку фахівців, перевищення рівня тіньової економіки 30% ВВП створює загрози для національної економіки. Негативним індикатором економічного розвитку є зростання рівня безробіття працездатного населення, що вказує на зниження підприємницької активності і скорочення кількості найманих працівників та неефективність державної політики у стимулюванні сукупного попиту.

Виходячи з розуміння економічної безпеки як стану, що забезпечує зростання добробуту суспільства, її важливим

**Розділ 1. Теоретичні основи формування
економічної безпеки підприємництва**

індикатором є динаміка ВВП на душу населення та середнього доходу на душу населення (табл.1.6, 1.7).

Таблиця 1.6

**ВВП на одну особу в Україні порівняно з країнами
Євросоюзу, тис. дол. США (за ПКС 2010 року)**

Країна	2010	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	16,2	17,2	17,3	16,6	15,5	15,9
Франція	33,5	34,0	34,2	34,4	34,7	35,4
Німеччина	36,8	38,4	39,0	39,4	39,9	40,7
Польща	20,1	21,7	22,5	23,4	24,1	25,3
Чехія	25,9	26,0	26,7	28,1	28,7	29,9

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України, Євростата

Спостерігаємо суттєве відставання ВВП на одну особу України від інших європейських країн. Цей показник значно нижчий, ніж аналогічний індикатор країн, вихідні умови яких у розбудові ринкової економіки були подібними з Україною (Польща, Чехія). Якщо припустити, що темпи приросту ВВП збережуться на рівні 2016–2017 рр., очевидною є недостатність таких темпів для забезпечення європейського рівня життя населення України. Зважаючи на комплексний характер цього показника, можна дійти висновку, що в Україні неефективно використовується наявний природний, географічний, людський потенціал, що потребує докорінних змін національної економічної моделі та підходів до управління економікою.

На тлі низького ВВП прослідковуються незадовільні соціально-економічні індикатори рівня життя населення (табл. 1.7).

Таблиця 1.7

Основні соціально-економічні індикатори бідності населення

Показники	2010	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Частка населення із середньодушовими грошовими доходами у місяць, нижчими законодавчо встановленого прожиткового мінімуму, %	15,6	14,1	13,4	14,3	11,1	11,9	6,8	4,3
Частка населення із середньодушовими еквівалентними грошовими доходами у місяць, нижчими фактичного прожиткового мінімуму, %*	–	–	–	–	–	65,7	49,0	38,6

– не здійснювались статистичні спостереження за показником

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України

Так, станом на кінець 2017 року в Україні майже 40% населення перебувало за межею бідності, хоча спостерігається зниження рівня бідності впродовж останніх 2-х років. Бідність – важливий маркер відсутності економічної безпеки, який сприяє зростанню соціальної напруги в суспільстві, підриває авторитет державних інститутів і негативно впливає на динаміку економічного розвитку. Показники рівня життя населення знаходяться у складному причинно-наслідковому зв'язку з індикаторами макроекономічного розвитку: їх падіння обумовлюється негативною динамікою ВВП, зниженням підприємницької активності з одного боку, та провокує міграційні процеси, зниження природного приросту населення, що негативно позначається на забезпеченості економіки трудовими ресурсами – з іншого. Відтак, їх динаміка є важливим маркером економічної безпеки.

Розділ 1. Теоретичні основи формування економічної безпеки підприємництва

Відсутність значних позитивних зрушень спостерігається і за показниками фінансової та інвестиційної діяльності (табл. 1.8).

Таблиця 1.8

Показники фінансової та інвестиційної діяльності

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Рівень дефіциту бюджету, % до ВВП	5,94	1,79	3,79	4,45	4,98	2,28	2,94	1,60
Рівень державного та гарантованого державою боргу, % до ВВП	40,05	36,40	36,70	39,87	69,36	79,07	80,98	71,8
Індекс інфляції, %	109,1	104,6	99,8	100,5	124,9	143,3	112,4	114,4
Курс євро, грн/євро	10,53	11,09	10,27	10,61	15,72	21,23	28,29	30,00
Рівень капітальних інвестицій, % до ВВП	18,0	20,0	21,0	19,0	14,0	14,0	14,0	15,1
Середньозважена річна ставка банківського кредиту %	13,4	12,8	13,9	12,6	13,7	16,2	14,2	12,6
Прямі інвестиції з країн світу в економіку України, млн дол. США	6495,0	7207,0	8401,0	4499,0	410,0	2961,0	3284	2202

* – середньозважена за день у процентах річних по кредитах для суб'єктів господарювання в національній валюті (без урахування овердрафту)

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України, Національного банку України

Позитивним результатом імплементації Стратегії національної безпеки за підсумками двох років є забезпечення рівня державного боргу відповідно до критеріїв Маастрихського договору (менше 3%). Проте рівень державного боргу перевищив граничні показники: 71,8% проти 60% максимально-припустимого рівня. При низьких темпах зростання ВВП Україні досить складно буде виконувати взяті зобов'язання та

забезпечувати необхідні видатки бюджету. Не відбувається відчутного зменшення відсоткових ставок по банківських кредитах, які б робили цей інструмент фінансування доступним для підприємств реального сектору економіки, особливо в довгостроковому періоді. Не вдалось відновити рівень капітального інвестування до показника 2012 року. Низький рівень інвестування призводить до технологічної відсталості, падіння продуктивності праці і, як наслідок, неконкурентоздатності вітчизняної продукції на міжнародному ринку. Поряд з цим, не спостерігається суттєвого зростання обсягів прямих інвестицій з країн світу в економіку України, що не дозволить забезпечити досягнення цільового обсягу прямих іноземних інвестицій. Таким чином, цілі Стратегії щодо формування найкращого інвестиційного клімату у Східній Європі впродовж 2015–2018 років не було реалізовано в повному обсязі. Зважаючи на нерозвиненість фондового ринку в Україні, дуже складно реальному сектору економіки залучати капітал за рахунок емісії акцій та облігацій на внутрішньому ринку, що створює проблеми у фінансовому забезпеченні розвитку економіки.

Концептуально теорія економічної безпеки пов'язана з теорією добробуту. Д. Аджемоглу та Дж. Робінсон виокремили принципові рушії створення економічного добробуту: інклюзивні політичні інститути, які сприяють формуванню інклюзивних економічних інститутів, що створюють інклюзивні ринки, які «не лише дають людям свободу пошуку професій у житті відповідно до їх талантів, а й забезпечують конкурентне середовище...»; схильність та прагнення до впровадження інновацій та новітніх технологій, «що визначає посилення бідності чи стійкого економічного зростання» [5]. Доходимо висновку, що рівень розвитку та тип політичних інститутів є суттєвим чинником формування економічної безпеки держави.

Не дивлячись на початок впровадження заходів з подолання корупції в межах імплементації Стратегії національної безпеки, за даними дослідження соціологічної служби Центру

**Розділ 1. Теоретичні основи формування
економічної безпеки підприємництва**

Разумкова, що здійснювалось з 21 по 26 квітня 2017 року серед 2018 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України, за винятком окупованих територій, спостерігається вкрай низький рівень довіри населення України до владних структур та окремих економічних інститутів (табл. 1.9).

Таблиця 1.9

**Рівень довіри населення України до політичних
та економічних інститутів**

Інститути	Рівень довіри, частка опитаних, %:	
	що довіряє	що не довіряє
Президент України	22,0	71,9
Уряд	12,8	81,9
НБУ	11,7	81,5
Верховна Рада	9,0	86,6
Прокуратура	9,5	83,3
Суди	7,0	86,6
Національне антикорупційне бюро	21,3	64,8
Державний апарат (чиновники)	7,9	87,0
Політичні партії	8,6	83,5
Комерційні банки	10,4	83,9

Джерело: [6]

Низька довіра громадян до політичних інститутів і, як наслідок, фінансових установ обумовлюється високим рівнем корупції владних структур, їх нездатністю створити сприятливе економічне середовище, яке є основою для зростання підприємницької активності та економіки загалом. Варто відзначити більш високий рівень довіри до національної поліції серед населення України (43.5%) [7], хоча він не досягає цільового показника – 70% населення. Така ситуація визначає позицію України в різноманітних міжнародних рейтингах: за індексом сприйняття корупції – 131 місце у 2016 році [8], за міжнародним індексом легкості ведення бізнесу, який відображає складність реєстрації підприємства та власності, кредитування, стан захисту інвесторів, оподаткування, забезпечення контрактів, складність ліквідації

підприємства, Україна у 2016–2017 роках посіла 80 місце порівняно з 83, 87 та 123 місцями у попередні три роки. Хоч і відбулось покращання позиції, Україна значно поступається таким сусіднім країнам, як Румунія (36 місце), Молдова (44 місце), Туреччина (69 місце) [10]. Україна входить до числа країн-аутсайдерів і за міжнародним індексом захисту прав власності, який відображає рівень захисту інтелектуальних та майнових прав, посідаючи 123 місце у рейтингу [11]. Така позиція не сприяє зростанню інвестиційної привабливості України. Результати аналізу за цим напрямом вказують на: (1) інституціональну слабкість України, (2) незначні покращення роботи політичних інститутів та (3) недостатні масштаби зрушень у їх реформуванні для досягнення цільових параметрів сталого розвитку та економічної безпеки.

У постіндустріальну епоху інновації та дослідницька діяльність – важливий локомотив розвитку економіки та її конкурентоспроможності. За даними ЮНЕСКО щодо розвитку світової науки, зростання коштів на науку з 2007 по 2013 роки становить 30,7%, тоді як зростання глобального ВВП становить 20% [12]. Отже, зростання ВВП у розвинених країнах забезпечується випереджаючим збільшенням видатків на науку. На тлі таких тенденцій особливо загрозливим видається стійке скорочення витрат на дослідження та розробки в Україні (табл. 1.10).

Таблиця 1.10

Витрати на дослідження та розвиток, % до ВВП

Країна	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	0,75	0,65	0,67	0,70	0,60	0,55	0,48	0,45
Чехія	1,34	1,56	1,78	1,90	1,97	1,95	1,68	1,79
Польща	0,72	0,75	0,88	0,87	0,94	1,00	0,96	1,03
Німеччина	2,71	2,80	2,87	2,82	2,89	2,87	2,92	3,02
Угорщина	1,14	1,19	1,26	1,39	1,35	1,36	1,20	1,35

* – інформація за 2016 рік не оприлюднена Євростатом

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України, Євростата

**Розділ 1. Теоретичні основи формування
економічної безпеки підприємництва**

Падіння наукоємкості ВВП України призводить до зменшення числа зайнятих у наукових дослідженнях, зниження темпів інноваційної діяльності підприємств (табл. 1.11).

Таблиця 1.11

Індикатори інноваційної активності України

Роки	Число виконавців наукових та науково-технічних робіт у розрахунку на 1000 осіб зайнятого населення	Частка підприємств, інноваційно активних підприємств, %	Частка промислових підприємств, що впроваджували інновації, %	Частка реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової, %
2010	6,0	13,8	11,5	3,8
2011	5,7	16,2	12,8	3,8
2012	5,5	17,4	13,6	3,3
2013	5,2	16,8	13,6	3,3
2014	5,0	16,1	12,1	2,5
2015	5,0	17,3	15,2	1,4
2016	6,0	16,6	18,9	...
2017	6,0	14,3	16,2	0,7

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України

Спостерігається скорочення чисельності виконавців науково-дослідних робіт та розробок і лише в 2016 році відбулось несуттєве покращання ситуації. Проте, станом на кінець 2017 року Україні не вдалося досягти позицій 2000 року як за чисельністю дослідників, так і за часткою підприємств, що займаються інноваціями. Це негативно позначається на динаміці інноваційної продукції, частка якої впродовж 2010–2015 років знижувалась.

Це є причиною слабкої позиції України у відповідних міжнародних рейтингах. Не дивлячись на досить суттєве покращання позиціонування України за інноваційним індексом – 43 місце у 2018 році, порівняно з 56 у 2016, з 79 у 2008 [13],

такий показник можна вважати вкрай незадовільним для держави. Адже лише інноваційний, технологічний прорив дозволить Україні виробляти конкурентоспроможну продукцію з високим рівнем доданої вартості та зайняти гідні позиції на європейському ринку. На сьогодні, виступаючи експортером переважно сировинної продукції, Україна посідає низьке місце у рейтингу глобальної конкурентоспроможності: 85 місце серед 137 країн. При цьому, Україна у 2017 році погіршила свої позиції порівняно з 2016 роком за такими субіндексами, як інновації та фактори вдосконалення, інфраструктура, ефективність ринку праці, робота інститутів, розмір ринку, розвиток фінансового ринку [14]. Доходимо висновку про відсутність в Україні дієвого державного механізму підтримки інноваційної діяльності, запровадження інноваційної моделі економіки, що негативно позначається на конкурентоспроможності національної економіки.

З метою конкретизації результатів дослідження, їх актуалізації було проведено анкетне опитування вибірки із 100 підприємств по електронній пошті. Одержано відповіді від 77 підприємств, які належать до різних видів економічної діяльності (табл. 1.12).

Таблиця 1.12

Характеристика вибірки підприємств за видами економічної діяльності

Вид діяльності підприємства	Кількість досліджених підприємств, одиниць
Промисловість	29
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	38
Сільське, лісове та рибне господарство	3
Будівництво	5
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	2
Разом	77

Розділ 1. Теоретичні основи формування економічної безпеки підприємництва

Це дозволило отримати уявлення про те, як бізнес-середовище оцінює зміни, що ініціює і здійснює держава у економічній політиці та, зокрема, створенні економічної безпеки.

Із загальної сукупності підприємств 9,1% відчули покращання у зовнішньому середовищі функціонування, натомість 22,1% відзначили відсутність покращання ситуації, а 68,8% вказали на те, що відчують покращання в окремих сферах та погіршення в інших.

Позитивні зміни переважно стосуються вдосконалення системи регулювання підприємницької діяльності: дозвільної системи, регулювання процедур реєстрації та закриття підприємств, діяльності перевіряючих органів. Про позитивні зрушення в цій сфері зазначили 75,3% респондентів. Частина опитаних вказала на покращання інфраструктури бізнесу, що асоціюється переважно с ремонтом доріг, вдосконаленням логістичних систем. Так, 2,6% опитаних зазначають про відчутність позитивних змін в інфраструктурі. Поряд з цим, в окремих сферах, що мають формувати економічну безпеку держави респонденти вказують на погіршення ситуації (табл. 1.13).

Таблиця 1.13

Ранжування сегментів, де фіксувалось погіршення ситуації

Сегмент, де зафіксовано погіршення	Частка опитаних підприємств, %
Доступ до банківського кредитування	61,0
Система оподаткування	3,9
Система регулювання підприємницької діяльності	2,6

Суттєвою перешкодою економічного розвитку опитані підприємства вважають погіршення доступу до банківського кредитування (61%). Зазначається, що банки вкрай неохоче видають кредити, мотивуючи це низьким рівнем кредитоспроможності позичальника.

Не дивлячись на те, що останніми роками не відбувалось зростання ставок оподаткування, 3,9% опитаних вказують на погіршення системи оподаткування. Насамперед, це пов'язують із поступовим зростанням мінімальної заробітної плати і, як наслідок, збільшенням соціальних відрахувань підприємств, що тягне зростання операційних витрат. Ця проблема є досить складною і завжди розглядається з двох позицій: з боку необхідності підвищення рівня життя населення та з позицій інтересів підприємства [15]. В умовах рівня життя населення України ці зрушення складно вважати негативними.

Не зважаючи на позитивні зрушення в системі регулювання підприємницької діяльності, що відзначаються 75,3% опитаних, окремі респонденти засвідчують погіршення в цій сфері. Це пов'язується з індивідуальним досвідом і, мабуть, обумовлюється наявністю окремих порушень на місцях, що виникають внаслідок некомпетентності або несумлінності окремих чиновників.

Серед основних загроз діяльності опитані визначили такі ризики (табл.1.14).

Таблиця 1.14

Основні ризики діяльності підприємства

Види ризиків	Частка опитаних, %
Систематичні фінансові ризики	100
Операційні ризики	89,6
Кредитний ризик	14,3
Інформаційний ризик	9,1
Ризик персоналу	3,9
Шахрайство з боку контрагентів	1,2

Так, усі опитані визначили високий рівень систематичного фінансового ризику, який пов'язують, насамперед, із девальвацією гривні та складністю прогнозування динаміки курсу національної валюти. Для багатьох підприємств це обумовлює вартість ресурсів, здорожчання собівартості продукції чи послуг та можливе зниження попиту на продукцію

**Розділ 1. Теоретичні основи формування
економічної безпеки підприємництва**

через падіння рівня доходів населення. Суттєва частка опитаних вважає високими операційні ризики, що пов'язують із зростанням орендних ставок, тарифів на різні послуги. Інші види ризиків, на думку опитаних, є менш суттєвими для їх діяльності.

Переважна більшість опитаних підприємств (96,1%) основні загрози функціонування вбачає саме у зовнішньому середовищі, пов'язуючи їх із загальною макроекономічною ситуацією та рівнем розвитку інститутів. Результати опитування виявили, що впродовж останніх двох років лише 10,4% опитаних підприємств відзначили несуттєві покращання фінансових результатів, 31,2% – не відчували змін у фінансових результатах, а 58,4% зазнали несуттєвих погіршень фінансових результатів.

Загалом, попереднє оцінювання результатів імплементації Стратегії національної безпеки за основними показниками (табл. 1.15) не дозволяє зробити однозначного висновку.

Таблиця 1.15

**Попередні результати імплементації Стратегії
національної безпеки за основними показниками**

Ключові показники	Значення 2017 року (за підсумками імплементації Стратегії у 2015–2016 рр.)	Цільове значення 2020 року
ВВП на одну особу, тис. дол. США	15,9	понад 16
Обсяг чистих надходжень прямих іноземних інвестицій, млн дол. США	7366,8 за 2015–2016 рр.	Понад 40 000 за 2015–2020 рр.
Рівень державного та гарантованого державою боргу, % до ВВП	71,8,	Не більше 60
Рівень дефіциту державного бюджету, % до ВВП	1,6	Не більше 3
Місце у рейтингу сприйняття корупції	120	Увійти до 50 кращих країн
Місце у рейтингу глобальної конкурентоспроможності	85	Увійти до 30 кращих країн
Місце у рейтингу легкості ведення бізнесу	71	Увійти до 40 кращих країн

Так, найкраще результати імплементації Стратегії позначились на динаміці просування України у рейтингу легкості ведення бізнесу: з 123 на 71 місце. Можна констатувати чіткий зв'язок між швидкістю реформ та просуванням у цьому рейтингу: найбільше заходів у процесі імплементації Стратегії було реалізовано саме в частині спрощення реєстрації, дерегуляції бізнесу. Заходи у сфері боротьби з корупцією, що були реалізовані у 2015–2017 рр. (насамперед, створення НАБУ), заходи з оздоровлення банківської системи позитивно вплинули на позицію України у рейтингах сприйняття корупції та глобальної конкурентоспроможності у 2015 році. Проте, відчутне уповільнення імплементації заходів у сфері боротьби з корупцією у 2016 році, фактично відсутність реформування регулювання фондового ринку, структурних змін в економіці сприяли погіршанню позицій України у цих рейтингах у 2016 році. Відсутність чіткого позитивного тренду у зазначених рейтингах, на наш погляд, є маркером недостатнього темпу та системності імплементації Стратегії.

Позитивним результатом імплементації є дотримання цільового показника рівня дефіциту бюджету у 2016 році (до реалізації Стратегії він перевищував 3%). Проте, найгірше, що впродовж 2015–2017 років реалізовані заходи не мали суттєвого позитивного впливу на обсяги ВВП на одну особу та прямих іноземних інвестицій в Україну, що при зростаючому рівні державного боргу не сприяє стійкому зростанню, підвищенню рівня життя населення, тобто не створює стану економічної безпеки.

Оцінювання процесу імплементації Стратегії національної безпеки показало наявність позитивних зрушень, насамперед, у сфері дерегуляції підприємницької діяльності, забезпечення конкуренції, вдосконалення роботи банківського сектору. Проте, зафіксовані зміни за період запровадження Стратегії, порівняння фактичних показників економічної безпеки з цільовими індикаторами дозволяють констатувати, що процес імплементації Стратегії національної безпеки

України відбувається недостатніми темпами, а збереження таких темпів не дозволить досягти цільових індикаторів економічного розвитку. Станом на кінець 2018 року започатковані реформи не призвели до системних позитивних зрушень в економіці. Слабкими місцями імплементації, на наш погляд, є:

– незавершеність і недостатні темпи антикорупційних заходів, що підриває довіру суспільства і бізнесу, зокрема, до реформ, не сприяє інвестиційній привабливості України;

– відсутність зрушень у стимулюванні інновацій та структурних перетворень у промисловості. Впродовж періоду запровадження Стратегії не запропоновано дієвих стимулів з активізації інноваційної діяльності підприємств, напрямів підтримки високотехнологічних галузей, не використовуються податкові важелі впливу на стан інновацій (на відміну від розвинених країн). Внаслідок цього не розвивається й інфраструктура, що забезпечує інновації (венчурні фонди, інкубатори тощо) і не здійснюються інновації у масштабах, які б могли в середньостроковій перспективі (до 2020 року) змінити структуру економіки;

– відсутність реальних заходів з регулювання фондового ринку, що суттєво ускладнює фінансове забезпечення розвитку суб'єктів господарювання. Ознакою нерозвиненості країни є домінування банківського сектору у фінансовій системі, що саме і спостерігається в Україні та в перспективі потребує збалансування.

Таким чином, активізація реформ за цими основними напрямками, має, на наш погляд, пріоритетне значення у створенні основи економічної безпеки України.

Список бібліографічних посилань

1. Стан виконання Плану заходів щодо дерегуляції господарської діяльності, затвердженого розпорядженням КМУ від 23 серпня 2016 р. № 615 на 20 листопада 2017 р. URL:

- <http://www.drs.gov.ua/deregulation/plan-deregulyatsiyi-2016-2017-rr/> (дата звернення: 22 листоп. 2017).
2. Рівень тіньової економіки у 2016 році. Офіційний вебсайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. URL: <http://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=12050356-85ef-4823-b243-0aa02c43a1a5&title=RivenTinovoiEkonomikiU2016-RotsiSklav34-VidVvr> (дата звернення: 20 листоп. 2017).
 3. Харазішвілі Ю.М., Дронь, Е.В. Прогнозування показників, граничних значень та рівня економічної безпеки України в середньостроковій перспективі: аналітичний звіт. Київ: Нац. ін-т стратег. досліджень, 2014. С. 35–73.
 4. Stiglitz, E. Joseph (1988). Economics of the public sector. N.Y., London: W.W.Norton&Company, pp.103-114.
 5. Acemoglu, D. and Robinson, A. James (2012). Why Nations Fail. The origins of power, prosperity, and poverty. N.Y.: Crown Business, pp. 88–177.
 6. Ставлення громадян України до державних установ, електоральна орієнтація. Соціологічна служба Центру Разумкова. URL: razumkov.org.ua (дата звернення: 17 жовт. 2015).
 7. Рівень довіри до національної поліції. URL: mvs.gov.ua/.../6976_Stavlennya_naselennya_do_reformi_p. (дата звернення: 15 верес. 2017).
 8. Corruptuin Perception Index 2016. Available at: www.transparency.org/.../corruption_perceptions_ind... Accessed on 11 October 2017
 9. Dépenses de recherche et de développement, par secteurs d'exécution. Eurostat. Available at: ec.europa.eu/eurostat. Accessed on 3 October 2017
 10. Ease of doing business index from The World Bank 2016. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/IC.BUS.EASE.XQ>. Accessed on 20 October 2017
 11. International index of protection of property rights 2017. Available at: <https://internationalpropertyrightsindex.org/>. Accessed on 16 October 2017

12. UNESCO Science Report: towards 2030. Available at: unesdoc.unesco.org/images/0023/002354/235407e.pdf. Accessed on 3 October 2017.
13. The Global Innovation Index 2016. Available at: www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2016.pdf. Accessed on 15 October 2017.
14. The Global Competitiveness Index 2016–2017 Rankings. Available at: www3.weforum.org/.../GCR2017-2018/.../TheGlobalCompe... Accessed on 15 October 2017.
15. Menahem, G. (2007) Prestation sociales, sécurité économique et croissance en Europe. Revue de l'OFCE, 103 (Octobre). Available at: <https://www.ofce.sciences-po.fr/pdf/revue/24-103.pdf>. Accessed on 2 September 2017.

1.4. Методика оцінювання стану безпеки підприємництва в умовах відкритої економіки

Стан безпечності підприємницького середовища є багатоаспектним комплексним поняттям, для оцінювання якого неможливо запропонувати єдиного універсального показника. Можливо стверджувати, що в основі будь-яких методів оцінювання цього стану дослідники змушені покладатися на абстрактні моделі, які не дозволяють повною мірою описати складну реальність економічних взаємовідносин, що виникають між суб'єктами підприємництва та їхніми причетними особами (стейкхолдерами), а також дію усіх чинників впливу на безпеку цих суб'єктів. Під час оцінювання економічної безпеки підприємництва доцільно використовувати сукупність індикаторів – конкретних показників, числові значення яких свідчать про рівень (стадію) розвитку явища, яке вони характеризують. Крім того, важливо зазначити, що, як правило, індикатор відображає лише один з аспектів (сторін) розвитку об'єкта дослідження, а під час оцінювання того, чи іншого економічного явища важливо не лише передбачити найбільш адекватні показники-індикатори, але й обґрун-

тувати їх числові порогові значення, перевищення яких свідчить про критичну зміну параметрів об'єкта.

У зв'язку з цим для розв'язання прикладних задач порівняльного аналізу безпечності підприємницького середовища окремих країн, керуючись принципом прагматичності, можливо запропонувати спрощену модель інтегрального показника, яка базується на загальнодоступних статистичних даних – індексах Світового банку та інших міжнародних організацій – кількісних показниках, що обчислюються за загально-визнаними методиками і відкрито публікуються в мережі Інтернет. Запропонований інтегральний показник узагальнює 5 індексів, кожен із яких характеризує окремий аспект (блок факторів) безпечності підприємницького середовища в країні. Серед цих індексів є такі, що використовуються у тому ж вигляді, в якому вони подаються у першоджерелах, а також такі, що підлягають попередньому перетворенню в індекс на основі початкових оцінок (*estimates*) або обчислюються в процесі попереднього інтегрування окремих індексів. Склад інтегрального показника безпечності підприємницького середовища ілюструє табл. 1.16.

Таблиця 1.16

Індекси, що використовуються в моделі інтегрального показника безпечності підприємницького середовища

Аспект (блок факторів) безпечності підприємницького середовища	Індекс	
	назва	особливості визначення
1. Наявність базових економічних свобод	Індекс економічної свободи (Index of Economic Freedom)	Значення Percentile Rank за даними першоджерела у вигляді десяткового дробу (частки від одиниці)
2. Сприятливість організаційних умов для ведення бізнесу	Рейтинг ведення бізнесу (Doing Business)	Рейтинг за даними першоджерела, що перетворюється в індекс з урахуванням загальної кількості країн у рейтингу

**Розділ 1. Теоретичні основи формування
економічної безпеки підприємництва**

Закінчення табл. 1.16

Аспект (блок факторів) безпеки підприємницького середовища	Індекс	
	назва	особливості визначення
3. Стан політично-правової системи	<ul style="list-style-type: none"> • Control of Corruption; • Political Stability and Absence of Violence/Terrorism; • Regulatory Quality; • Rule of Law; • Voice and Accountability 	Значення Percentile Rank наведених індексів за даними першоджерела, що інтегруються в єдиний індекс шляхом обчислення середньої геометричної величини
4. Рівень (якість) життя	Індекс людського розвитку (Human Development Index)	Значення Percentile Rank за даними першоджерела у вигляді десяткового дроби (частки від одиниці)
5. Ресурсне забезпечення та розвиток інфраструктури	Індекс глобальної конкурентоспроможності (The Global Competitiveness Index)	Значення оцінки (estimates) за даними першоджерела, що перетворюється у десятковий дріб (частку від одиниці)

Джерело: розроблено авторами

Значущість кожного з 5 індексів, які наведені у табл. 1.16, в процесі обчислення інтегрального показника пропонується вважати однаковою, що дозволить уникнути спотворень результату, пов'язаних із суб'єктивними судженнями в процесі присвоєння рангів кожному індексу.

Інтегральний показник безпеки підприємницького середовища пропонується обчислювати як площу п'ятикутника¹, вершини якого відкладаються у системі координат з 5-ма осями, кожна із яких відповідає одному із індексів, наведених у табл. 1.16. Подібний підхід до побудови інтегрального показника був апробований в процесі дослідження рівня розвитку фінансової системи і продемонстрував свою

¹ Цей п'ятикутник складається з 5 трикутників, площа кожного з яких обчислюється як половина добутку сторін (у даній ситуації – значень індексів, які використовуються у моделі інтегрального показника) та синуса кута між цими сторонами (у даній ситуації це є кут 72 градуси, однаковий для усіх трикутників).

адекватність [1]. Отримане значення площі п'ятикутника співвідноситься із максимально можливою площею (що обчислюється для п'ятикутника максимального розміру, усі вершини якого мають координату 1) і виражається у вигляді десяткового дробу (частки від одиниці). Формула для обчислення інтегрального показника безпечності підприємницького середовища в країні:

$$\begin{aligned} III &= \frac{\frac{1}{2} \cdot [(I_1 \cdot I_2) + (I_2 \cdot I_3) + \dots + (I_5 \cdot I_1)] \cdot \sin 72^\circ}{\frac{1}{2} \cdot 5 \cdot \sin 72^\circ} = \\ &= \frac{(I_1 \cdot I_2) + (I_2 \cdot I_3) + \dots + (I_5 \cdot I_1)}{5}, \end{aligned} \quad (1.1)$$

де III – інтегральний показник безпечності підприємницького середовища в країні;

I_1, I_2, \dots, I_5 – індекси, що використовуються у моделі інтегрального показника, усього – 5 індексів (табл. 1.16).

Необхідно зауважити, що крім простоти і доступності, однією із суттєвих переваг запропонованої моделі інтегрального показника є її наочність, яка забезпечується побудовою геометричної фігури (п'ятикутника) у вигляді пелюсткової діаграми. Співвідношення окремих частин п'ятикутників, побудованих для різних країн, дозволяє виявити ті складові підприємницького середовища, які є відносно більш (або менш) безпечними.

Крім порівняння рівня безпечності підприємницького середовища декількох країн між собою, запропонована модель інтегрального показника дозволяє аналізувати динаміку цього рівня в окремій країні. При цьому інтегральний показник для певної країни обчислюється згідно з формулою (1.1) за окремі роки упродовж періоду, що аналізується. Динамічні ряди обчислених інтегральних показників окремих країн можливо порівнювати між собою для цілей виявлення тенденцій у рівні безпечності підприємницького середовища,

**Розділ 1. Теоретичні основи формування
економічної безпеки підприємництва**

а також порівнювати з динамічними рядами інших показників у процесі аналізу.

Належний рівень розвитку та безпеки підприємництва є невід’ємним елементом ринкової системи господарювання та відповідає важливій цілі економічних реформ у державі – створенню ефективної конкурентоспроможної економіки, яка забезпечує високу якість життя населення та є однією з найважливіших умов економічної та соціальної безпеки країни. У свою чергу від ефективності заходів системи державного регулювання підприємницької діяльності залежить формування умов, необхідних для активізації підприємництва в країні. Вагомою є також роль економічної безпеки підприємницької діяльності відкритості економіки. Захищеність економічних інтересів підприємств забезпечує їх стале функціонування та розвиток в умовах європейської інтеграції України, формуванню здорового конкурентного середовища та передумов для залучення інвестицій в економіку.

Сучасні глобалізаційні виклики вимагають від вітчизняних суб’єктів підприємницької діяльності орієнтації та використання досвіду підприємницьких структур розвинених держав. Запропонований нами методичний підхід інтегральної оцінки безпечності підприємницького середовища дозволив провести дослідження, ґрунтуючись на порівнянні України, країн Балтії, Вишеградської групи та Причорномор’я (табл. 1.17).

Таблиця 1.17

Інтегральний показник безпечності підприємницького середовища

Країна	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	0,210	0,210	0,207	0,210	0,228	0,233	0,249	0,273
Країни Балтії								
Естонія	0,608	0,634	0,616	0,634	0,645	0,658	0,665	0,637
Латвія	0,513	0,522	0,534	0,560	0,559	0,556	0,564	0,564
Литва	0,549	0,562	0,564	0,557	0,602	0,603	0,613	0,566

Закінчення табл. 1.17

Країна	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Країни Вишеградської групи								
Чехія	0,512	0,541	0,530	0,532	0,522	0,587	0,601	0,597
Словаччина	0,529	0,530	0,510	0,517	0,506	0,528	0,542	0,520
Польща	0,477	0,488	0,503	0,518	0,546	0,566	0,574	0,545
Угорщина	0,507	0,514	0,498	0,522	0,489	0,487	0,493	0,510
Країни Причорномор'я								
Румунія	0,430	0,452	0,421	0,413	0,424	0,470	0,482	0,467
Болгарія	0,438	0,437	0,431	0,420	0,440	0,464	0,466	0,465
Туреччина	0,352	0,367	0,403	0,398	0,406	0,394	0,379	0,362

Джерело: розроблено авторами на основі [2–5]

Відставання України за безпечністю підприємницького середовища є особливо помітним у порівнянні з країнами-лідерами груп (рис. 1.1).

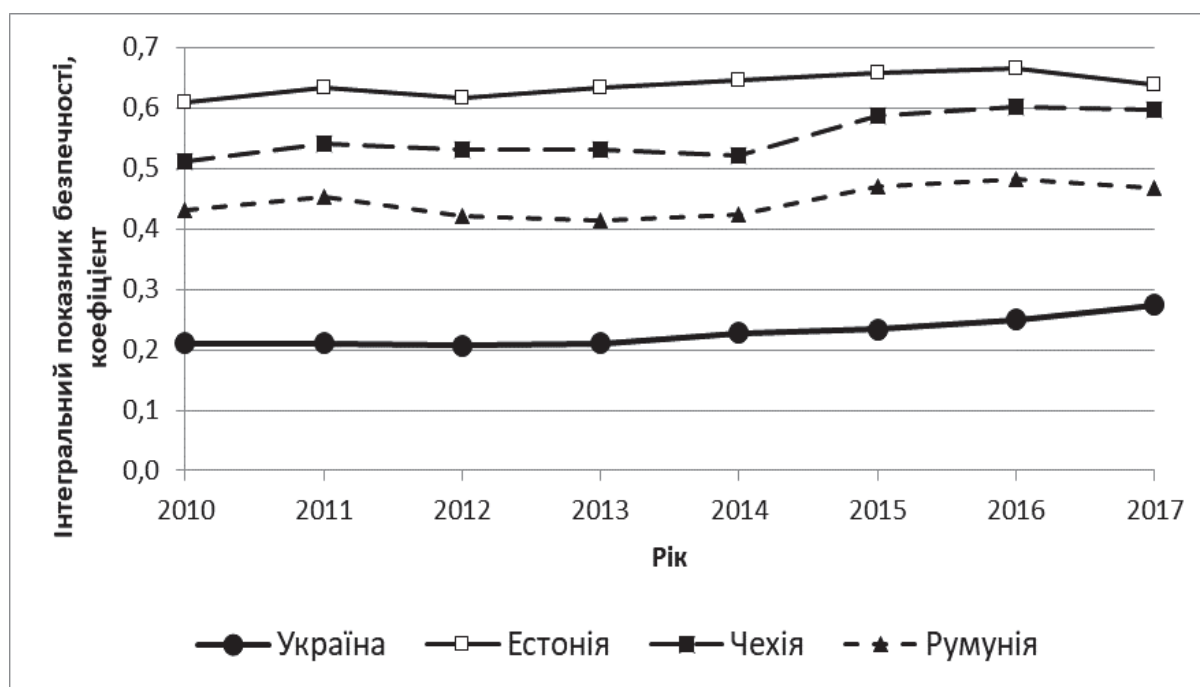

Рис. 1.1. Динаміка інтегрального показника безпечності підприємницького середовища в Україні та країнах-лідерах груп: Балтії, Вишеградської групи та Причорномор'я

Джерело: розроблено авторами на основі [2–5]

Розділ 1. Теоретичні основи формування економічної безпеки підприємництва

Хоча інтегральний показник безпечності підприємницького середовища в Україні демонстрував помітне зростання, починаючи з 2014 року, за підсумками 2017 року, він був суттєво нижчим у порівнянні з показниками країн-лідерів груп. Як свідчить рис. 1.2 відставання охоплює усі аспекти (блоки факторів) безпечності підприємницького середовища, що були враховані під час обчислення інтегрального показника.

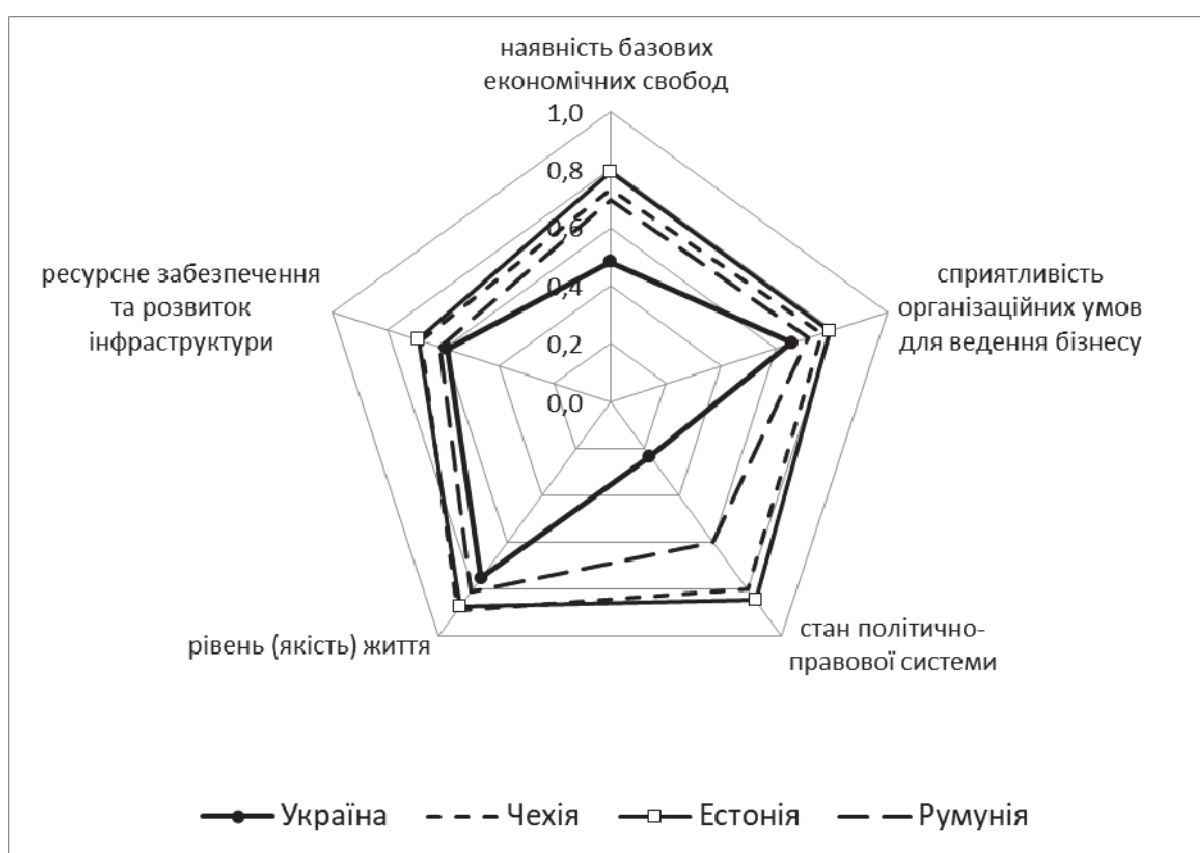

Рис. 1.2. Безпечність підприємницького середовища в Україні та країнах-лідерах груп: Естонії, Чехії та Румунії у 2017 році

Джерело: розроблено авторами на основі [2–5]

Найбільш суттєвим було відставання України за двома блоками факторів (із п'яти): станом політично-правової системи (найгірша ситуація) та наявністю базових економічних свобод. У свою чергу чинниками, що обумовили низьке значення індексів у зазначених блоках, були: обмеженість фінансової

та інвестиційної свободи, недостатня сумлінність влади, судова неефективність.

Отримані результати підтверджують необхідність поглиблення розпочатих структурних реформ для зниження рівня корупції та подальшої трансформації економіки на основі європейських стандартів.

У цьому напрямі найближчими цільовими орієнтирами для України може бути досягнення рівня безпечності підприємницького середовища не країн-лідерів у групах сусідніх країн, що досліджувалися, а країн-аутсайдерів, серед яких Болгарія та Туреччина. Відставання України від зазначених країн ілюструє рис. 1.3.

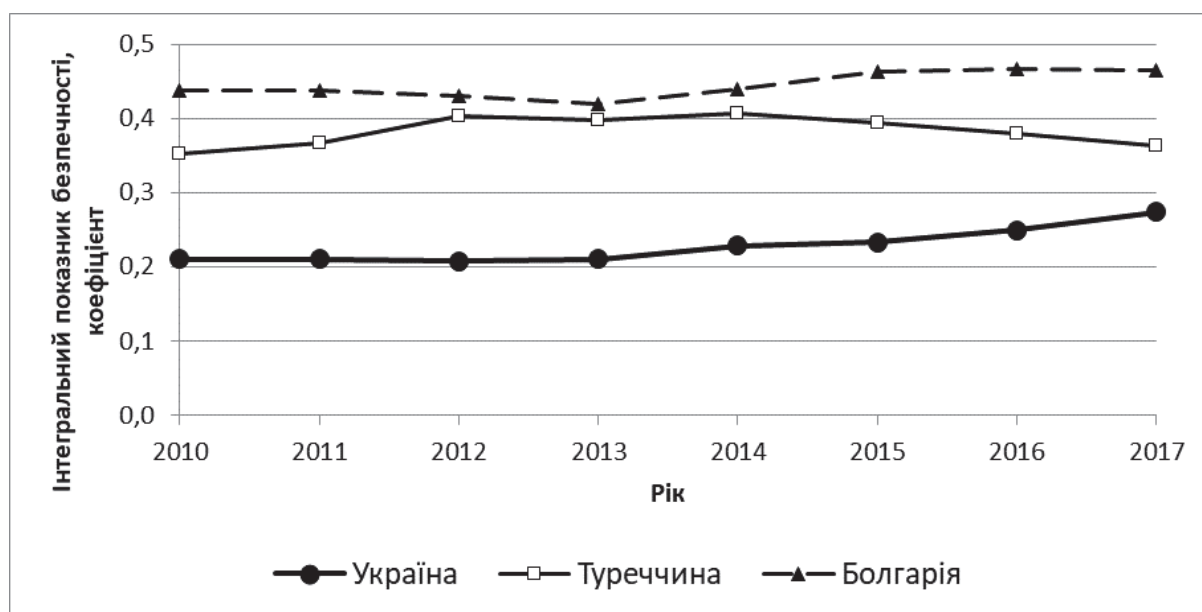

Рис. 1.3. Динаміка інтегрального показника безпечності підприємницького середовища в Україні та країнах-аутсайдерах Причорномор'я

Джерело: розроблено авторами на основі [2–5]

Оскільки економіка України має більше подібних ознак саме з економіками зазначених країн-аутсайдерів, досягнення їхнього рівня безпечності підприємницького середовища можна вважати цілком реалістичним поточним завданням. Воно полегшується тим, що у 2017 році Україна вже

Розділ 1. Теоретичні основи формування економічної безпеки підприємництва

фактично упритул наблизилася до Туреччини та Болгарії за рівнем (якістю) життя, ресурсним забезпеченням та розвитком інфраструктури (див. рис. 1.4). Упродовж останніх років Україні також потрібно максимально скоротити відставання за сприятливістю організаційних умов для ведення бізнесу.

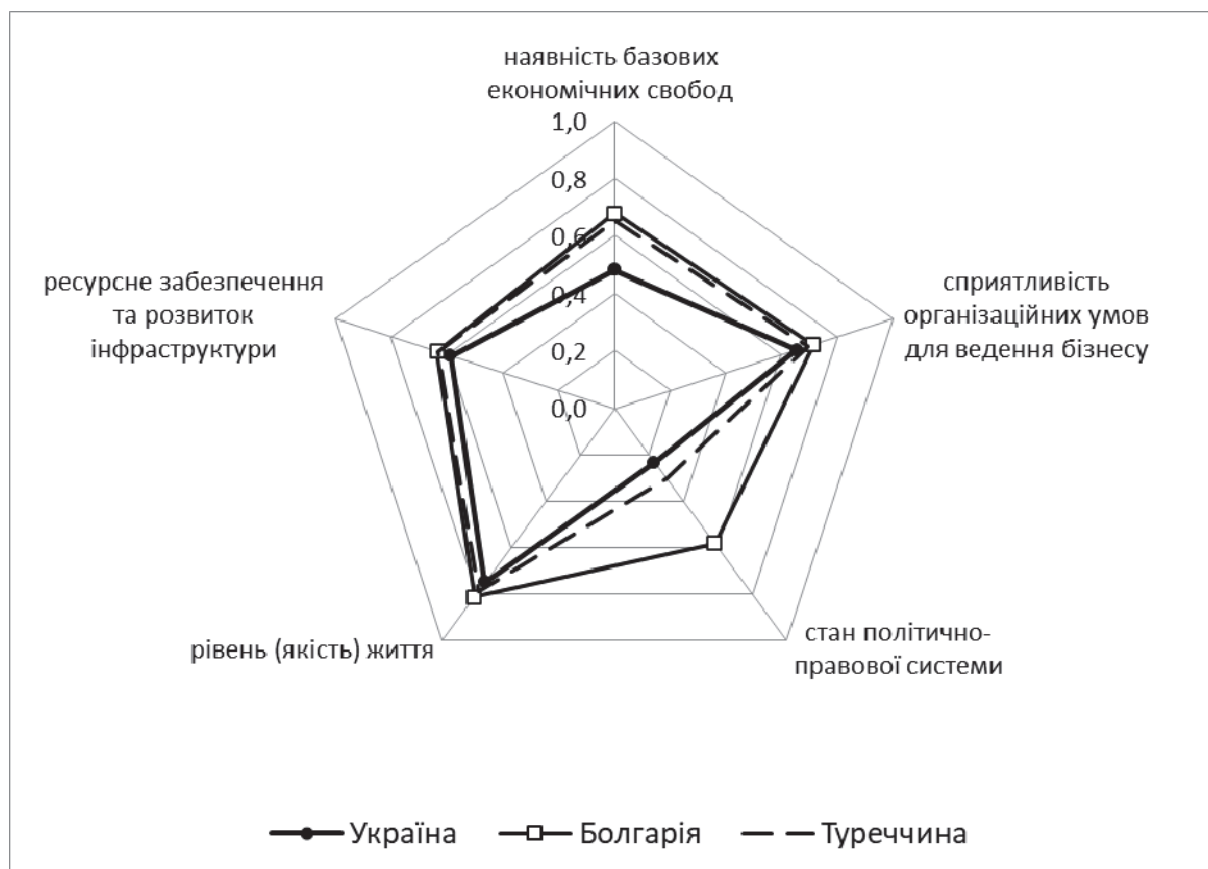

Рис. 1.4. Безпечність підприємницького середовища в Україні та країнах-аутсайдерах: Болгарії та Туреччини у 2017 році

Джерело: розроблено авторами на основі [2–5]

Натомість рис. 1.4 свідчить, що за наявністю базових економічних свобод та станом політично-правової системи Україна значно відстає від Туреччини та ще більш суттєво від Болгарії.

Серед основних ризиків для підприємницького середовища України, що можуть унеможливити подальше зростання рівня безпечності підприємницького середовища, необхідно

виділити нестабільну глобальну макроекономічну ситуацію в світі, волатильність цін сировини та продовольства (які є основними експортними товарами України), різке скорочення торгівлі з Росією, війна на Донбасі та спротив реформам. Однак, також є позитивні фактори – це стабільне функціонування зони вільної торгівлі з Євросоюзом, а також потенційно можливі інвестиції країн Близького Сходу та Китаю в сільське господарство України. Усе зазначене обумовило найвищий рівень нестабільності інтегрального показника безпечності підприємницького середовища в Україні у порівнянні з країнами-сусідами. Значення коефіцієнта варіації інтегрального показника безпечності ілюструє рис. 1.5.

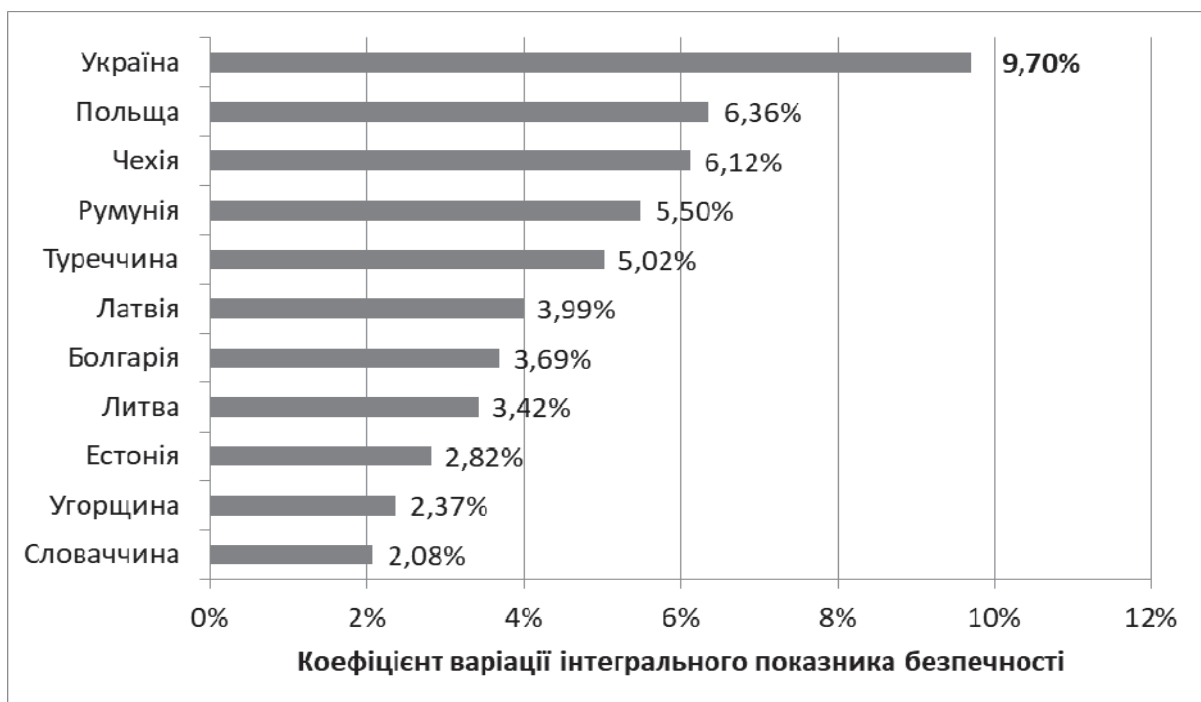

Рис. 1.5. Нестабільність рівня безпечності підприємницького середовища за період з 2010 по 2017 рік.

Джерело: розроблено авторами на основі [2–5]

Вибір Україною євроінтеграційного вектору розвитку та курс на здійснення радикальних економічних реформ засвідчує про намір країни підвищити ступінь інтегрованості у глобальну економіку й рівень її міжнародної конкурентоспроможності,

**Розділ 1. Теоретичні основи формування
економічної безпеки підприємництва**

що у довгостроковій перспективі надасть можливість забезпечити динамічне економічне зростання й підвищення рівня добробуту. Дійсно, якщо до недавнього часу міжнародна конкурентоспроможність країни значною мірою визначалася наявністю природних ресурсних факторів, то в сучасних умовах її здебільшого визначають технологічні та інституційні фактори – рівень технологій, науковий потенціал, рівень освіти населення, розвиненість інфраструктури, економічна політика держави. У свою чергу, безпека підприємницької діяльності є вагомою компонентою національної безпеки та конкурентоспроможності країни.

Належний рівень економічної безпеки бізнесу є запорукою соціального та економічного розвитку держави, особливо в умовах прискорення процесів інтеграції України до міжнародних економічних організацій. Також можна констатувати наявність статистичного зв'язку між інтегральним показником безпечності підприємницького середовища та окремими показниками, що характеризують стан підприємницької діяльності в Україні. Зокрема, як свідчать дані табл. 1.18, такий взаємозв'язок вдалося виявити з показниками фінансового результату прибуткових підприємств (сильний статистичний взаємозв'язок), частки збиткових підприємств та кількості банкрутств (середній статистичний взаємозв'язок).

Таблиця 1.18

**Показники стану підприємницької діяльності в Україні
за період з 2010 по 2017 рік**

Рік	Інтегральний показник безпечності підприємницького середовища	Фінансовий результат прибуткових підприємств, млрд грн	Частка збиткових підприємств, %	Кількість банкрутств
2010	0,210	155,2	42,7	8212
2011	0,210	208,9	36,5	6743
2012	0,207	210,6	37,0	4628
2013	0,210	179,3	35,0	3359
2014	0,228	202,7	34,5	2096

Закінчення табл. 1.18

Рік	Інтегральний показник безпеки підприємницького середовища	Фінансовий результат прибуткових підприємств, млрд грн	Частка збиткових підприємств, %	Кількість банкрутств
2015	0,233	353,0	26,7	1799
2016	0,249	396,7	27,0	1385
2017	0,273	515,5	27,6	1242
Коефіцієнт парної кореляції	1,000	0,950	-0,793	-0,7303

Джерело: розроблено авторами на основі [2–7]

Статистична залежність між інтегральним показником рівня безпеки підприємницького середовища та обсягом фінансового результату прибуткових підприємств в Україні за період дослідження виявилась настільки суттєвою, що дозволила побудувати модель лінійної регресії (рис. 1.6).

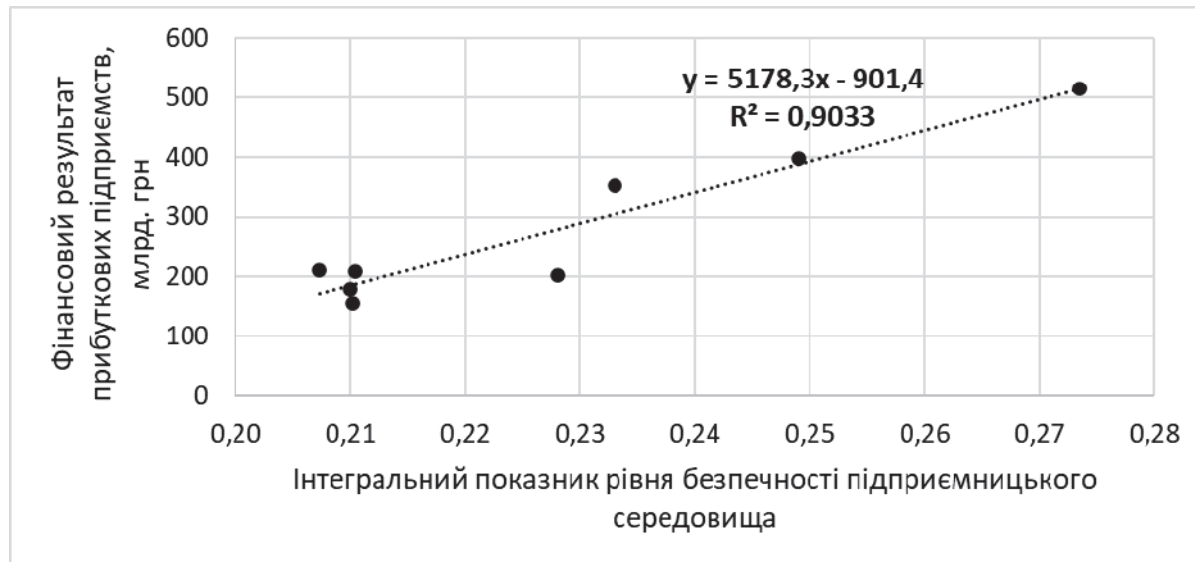

Рис. 1.6. Залежність між інтегральним показником рівня безпеки підприємницького середовища та обсягом фінансового результату прибуткових підприємств в Україні за 2010–2017 р.

Джерело: розроблено авторами на основі [2–7]

Розділ 1. Теоретичні основи формування економічної безпеки підприємництва

Регресійну модель на рис. 1.6 можна розглядати як вагомий аргумент на користь твердження про те, що чим безпечнішим є підприємницьке середовище, тим кращими є фінансові результати діяльності конкурентоспроможних підприємств. Із моделі випливає, що у разі досягнення Україною у найближчий час поточного рівня безпечності підприємницького середовища Туреччини (0,362) можна очікувати приросту фінансового результату прибуткових підприємств приблизно на 460 млрд грн:

$$5178,3 \cdot 0,362 - 901,4 = 975,5 \text{ (млрд грн)},$$
$$975,5 - 515,5 = 460 \text{ (млрд грн)}.$$

Виявлені статистичні закономірності щодо частки збиткових підприємств та кількості банкрутств (рис. 1.7), хоча мають середні значення коефіцієнтів детермінації R^2 , проте також можуть розглядатися як вагомні аргументи на користь існування впливу безпечності підприємницького середовища на стан підприємництва в Україні.

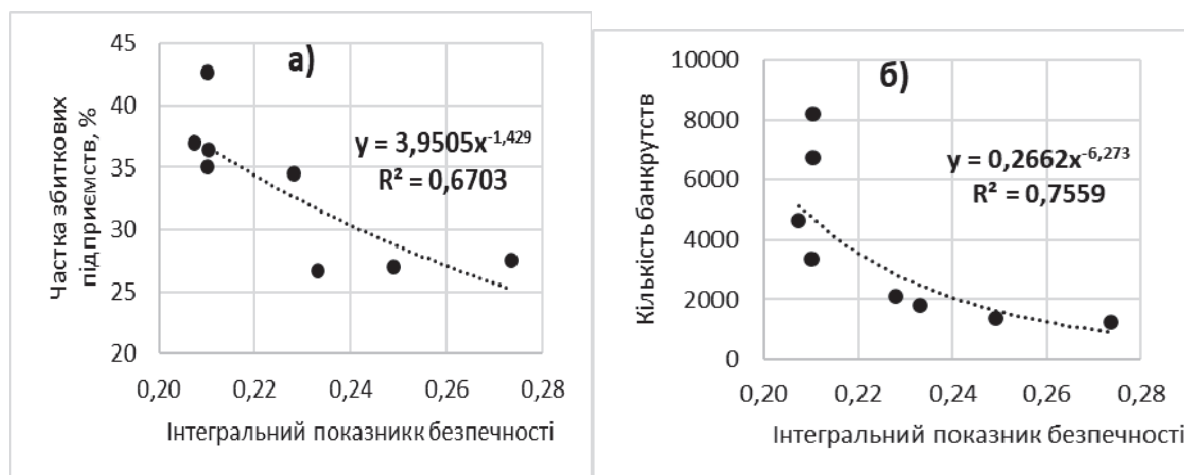

Рис. 1.7. Залежність між інтегральним показником рівня безпечності підприємницького середовища та: а) часткою збиткових підприємств; б) кількістю банкрутств в Україні за період з 2010 по 2017 рік.

Джерело: розроблено авторами на основі [2–7]

Регресійні моделі, що відображені на рис. 1.7, свідчать про наявність оберненопропорційної нелінійної залежності. Обидві функції, що описують статистичний взаємозв'язок показників, є степеневими. Це означає, що як показник частки збиткових підприємств, так і показник кількості банкрутств мають постійні від'ємні коефіцієнти еластичності до інтегрального показника безпечності підприємницького середовища. Для частки збиткових підприємств коефіцієнт еластичності становить -1,429, а для кількості банкрутств – -6,273. Отже, в Україні поліпшення безпечності підприємницького середовища супроводжується зниженням частки збиткових підприємств та кількості банкрутств, але значно більш чутливо реагує на таке поліпшення показник кількості банкрутств.

Таким чином, проведене дослідження підтверджує аналітичну цінність інтегрального показника безпечності підприємницького середовища і дозволяє аргументувати наявність позитивного впливу поліпшення цієї безпечності на стан підприємницької діяльності в Україні. Встановлено наявність статистичного взаємозв'язку між інтегральним показником безпечності підприємницького середовища та фінансовими результатами, а також банкрутствами вітчизняних підприємств.

Список бібліографічних посилань

1. Oliynyk O., Adamenko V., Oliinyk L. The Comparative Analysis of Financial System of Czech Republic, Poland and Ukraine / O. Oliynyk, V. Adamenko, L. Oliinyk // Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis. 2015. № 6 (225). Vol. 63. P. 2067–2076.
2. THE WORLD BANK. 2017. World Development Indicators. Available at: <http://databank.worldbank.org/data/views/variableselection/selectvariables.aspx?source=world-development-indicators#>. Washington DC: The World Bank.

3. Судова статистика // Офіційний вебпортал «Судова влада України» [Електронний ресурс]. URL: http://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/.
4. Державна служба статистики України: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
5. Гуманитарные технологии. Аналитический портал: <http://gtmarket.ru>

1.5. Фактори впливу на стан економічної безпеки підприємництва в Україні

Наразі більшість підприємств працюють в умовах невизначеності та непередбачуваності. Нестабільна політична і соціально-економічна ситуація в країні посилюють ступінь ризику прийняття рішень і функціонування підприємств загалом.

У сучасних умовах економічна безпека країни набуває першочергового значення, оскільки вона дає орієнтири для прийняття основних соціально-економічних рішень. Окрім того, економічна безпека держави має значний вплив на діяльність вітчизняних підприємств, які постійно знаходяться під впливом великої кількості загроз, дія яких призводить до значних втрат й збитків. У таких умовах все більшу увагу приділяють дослідженням основних факторів впливу та шляхів забезпечення економічної безпеки підприємництва в країні.

Відносини з Європейським Союзом набувають для України особливого значення при визначенні власних перспектив і резервів для підвищення рівня міжнародних торговельних контактів та рівня конкурентоспроможності вітчизняної економіки на світовому ринку. Дослідження проблем європейської інтеграції, розкриття структури інтеграційних процесів, перспектив розвитку вітчизняної економіки в умовах посилення зовнішньоекономічних зв'язків є предметом дослідження вітчизняних фахівців. Серед останніх слід виокремити наукові праці Баженової О.В., Бураковського І., Мовчана В.,

Мороз О.М., Нижника В.М., Побоченко Л. М., Щербини С.В. [2, 5, 12–15, 17–22]. Для визначення рівня економічної безпеки підприємництва важливим чинником є вплив на нього факторів міжнародного співробітництва.

«Економічна безпека підприємництва є одним з необхідних принципів підтримки стійкості економічного і соціального становища, підвищення обороноздатності, виключення можливостей виникнення соціальних, трудових, міжнаціональних та інших конфліктів, які загрожують безпеці держави» [7].

Економічна безпека підприємницької діяльності в умовах ринкової економіки є важливою компонентою національної безпеки країни. Захищеність економічних інтересів підприємств забезпечує їх стале функціонування та розвиток, сприяє економічному зростанню, формуванню конкурентного середовища та передумов інвестиційної активності.

За дослідженнями вчених [1, 3–4, 6–11, 16, 22] при оцінюванні рівня економічної безпеки підприємництва на макрорівні використовують такі методи дослідження:

1. Моніторинг соціально-економічних показників передбачає аналіз показників ділової активності населення, ставлення до підприємницької діяльності, розвитку підприємства;
2. Метод експертної оцінки, який включає з'ясування якісних характеристик рівня економічної безпеки, коефіцієнтів вагомості показників, формування рейтингу країн за рівнем економічної безпеки бізнесу;
3. Метод аналізу й обробки сценаріїв;
4. Метод оптимізації;
5. Теоретико-ігровий метод;
6. Багатовимірний статистичний аналіз;
7. Метод використання теорії штучних нейронних мереж.

На нашу думку, останні п'ять зазначених методів можна виділити в окрему групу. Вони застосовуються із використанням теорії ймовірності, тобто є стохастичними.

Проблема забезпечення економічної безпеки підприємництва набуває актуальності в умовах критичного зростання

**Розділ 1. Теоретичні основи формування
економічної безпеки підприємництва**

рівня ризику ведення бізнесу. Але світова практика має позитивний досвід у цій сфері. І цей досвід потрібен і для розвитку системи безпеки вітчизняних підприємств, і безпеки національної економіки на загал.

Цікавою і найбільш деталізованою є система оцінювання рівня економічної безпеки підприємництва, яка розроблена відомим представником Львівської школи науковців професором Васильцевим Т.Г. У табл. 1.19 наведено частину системи індикаторів економічної безпеки підприємництва, які залежать від міжнародної, інвестиційної та інноваційної діяльності підприємництва України.

Розглядаючи цю систему можна виділити такі фактори впливу на стан підприємництва в Україні:

- зміни обсягів експорту та імпорту;
- обсяги інвестицій в Україну;
- стан інноваційності країни;
- стан сектору малого та середнього підприємництва.

Розглянемо ці чинники більш детально.

Таблиця 1.19

**Частина системи індикаторів економічної безпеки
підприємництва та їх порогові значення [3, с. 93–94]**

Індикатор, одиниця виміру	Тип індикатора	Порогове значення	
		Нижня межа	Верхня межа
Зовнішньоекономічний складник			
Коефіцієнт покриття імпорту експортом (відношення між обсягами експорту та імпорту), разів	стимулятор	1	3
Коефіцієнт відношення темпів зростання експорту до темпів зростання імпорту, %	стимулятор	100	150
Тривалість експортних операцій, днів	дестимулятор	28	10
Відношення обсягу експорту до ВВП, %	стимулятор	10	60
Відношення обсягу імпорту до ВВП, %	дестимулятор	60	10

Закінчення табл. 1.19

Індикатор, одиниця виміру	Тип індикатора	Порогове значення	
		Нижня межа	Верхня межа
Інвестиційний складник			
Індекс захищеності інтересів інвесторів	стимулятор	1	4,5
Рівень зносу основних засобів, %	дестимулятор	70	10
Відношення обсягу інвестицій до вартості основних фондів, %	стимулятор	1	16
Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП, %	стимулятор	1	15
Науково-технологічний складник			
Витрати на інноваційний розвиток до ВВП, частка нових видів продукції (послуг), %	стимулятор	1	50
Частка підприємств, які впроваджують інновації, %	стимулятор	30	100
Коефіцієнт винахідницької активності (кількість отриманих охоронних документів на 1 млн осіб)	стимулятор	200	800
Темпи збільшення кількості інноваційно активних підприємств, %	стимулятор	100	150
Кількість випадків незаконного використання права власності	дестимулятор	5	0

Європейський Союз є основним торговельним та економічним партнером України. Глобалізація сприяє активному залученню країни до європейських інтеграційних процесів. Соціально-економічні зміни в Україні зумовлюють необхідність розроблення ефективної стратегії розвитку держави, що вимагає цілісного аналізу усіх сфер економіки, у першу чергу зовнішньої торгівлі.

Як невід’ємна частина Європи, Україна об’єктивно орієнтується на наявну в провідних європейських країнах модель соціально-економічних відносин та забезпечення належного добробуту своїх громадян [12].

Важливим елементом нової угоди з ЄС було створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС. Основним завданням цієї угоди є досягнення максимально глибокої

Розділ 1. Теоретичні основи формування економічної безпеки підприємництва

економічної та торговельної інтеграції на основі домовленостей в рамках двосторонніх переговорів з ЄС.

Дані стосовно зовнішньої торгівлі товарами та послугами України з країнами світу, в тому числі з Європейським Союзом у 2004–2018 роках відображено на діаграмах 1.8–1.10.

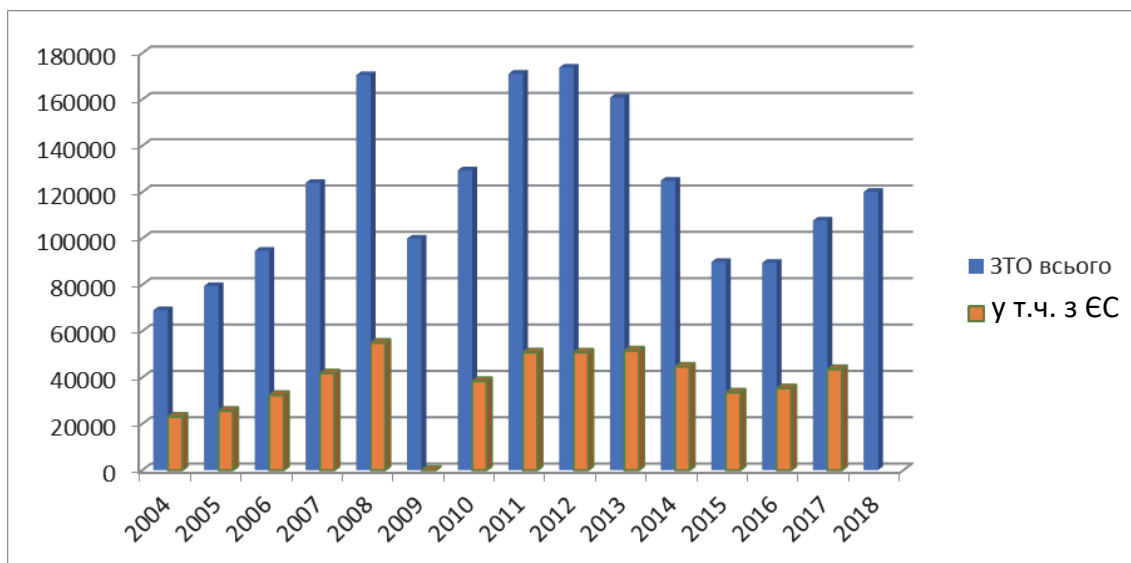

Рис. 1.8. Динаміка зовнішньої торгівлі товарами та послугами України з країнами світу, в тому числі з Європейським Союзом у 2004–2018 роках, млн дол. США

Як бачимо, ситуація після 2009 року покращилась, що зумовлено певною стабілізацією фінансової кризи 2008–2009 років. У 2014 р. Євросоюз став головним торговельним партнером України. Обсяг торгівлі товарами та послугами між Україною та ЄС становив 44 297,4 млн дол. США або 35,8% від загального обсягу торгівлі України. Експорт товарів та послуг до країн ЄС за згаданий період дорівнює 20 302,1 млн дол. США або 31,8% від загального обсягу експорту товарів та послуг України. У свою чергу, обсяг імпорту з країн ЄС сформувався у обсязі 23 995,3 млн дол. США або 40,0% від загального обсягу імпорту в Україну. У двосторонній торгівлі між Україною та Євросоюзом залишалось негативне сальдо, яке зменшилось у порівнянні з 2013 роком на 7 117,4 млн дол. США та склалося у розмірі 3 693,2 млн дол. США [14].

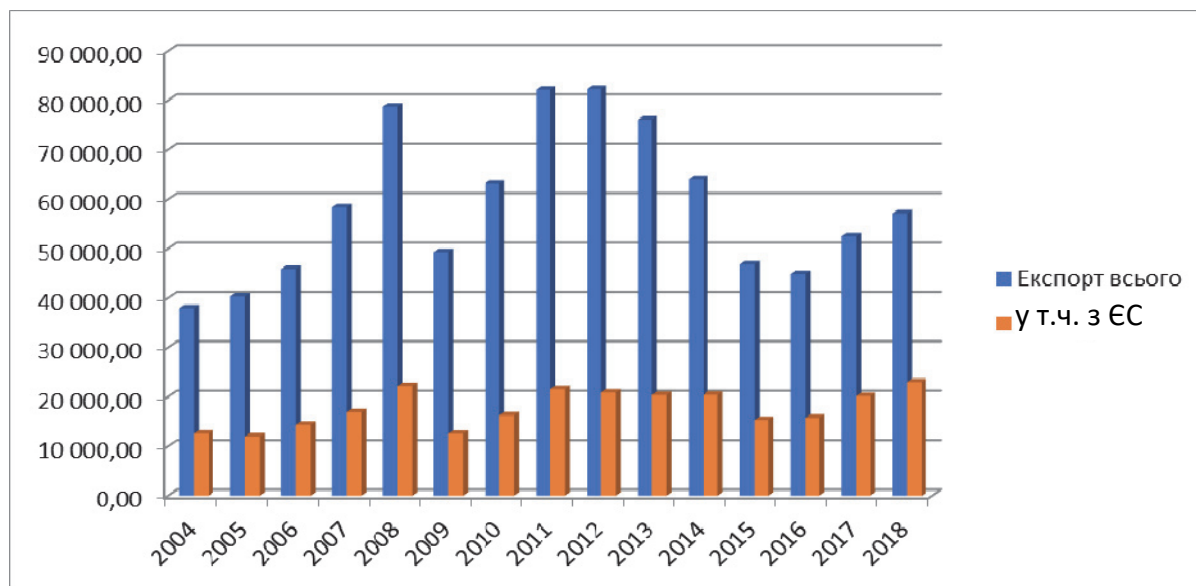

Рис. 1.9. Динаміка експорту України з країнами світу, в тому числі з Європейським Союзом у 2004–2018 роках, млн дол. США

У 2015–2018 роках Європейський Союз продовжував розширювати та зміцнювати торговельно-економічні відносини з Україною.

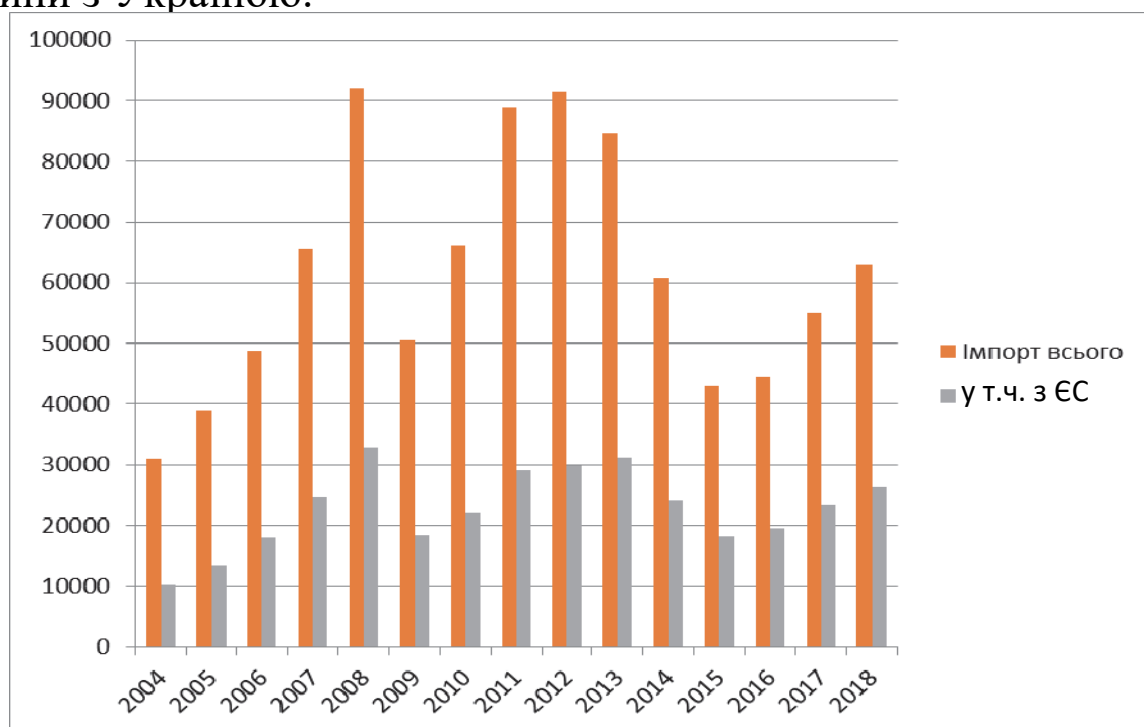

Рис. 1.10. Динаміка імпорту України з країнами світу, в тому числі з Європейським Союзом у 2004–2018 роках, млн дол. США

За даними Держстату України протягом 2018 року Європейський Союз залишався ключовим торговельним партнером України з часткою торгівлі товарами та послугами 41,1% від загального обсягу торгівлі України.

Протягом цього періоду загальний обсяг торгівлі товарами та послугами між Україною та ЄС становив 49 317,1 млн дол. США. У 2018 р. обсяги українського експорту до країн ЄС (28 країн) становили 23 032 млн дол. США, що на 14,3% перевищило показник попереднього року. Імпорт з країн ЄС (28 країн) у 2018 р. дорівнював 26 285,1 млн дол. США, що на 12,7% перевищило показник за відповідний період попереднього року. У двосторонній торгівлі зберігалось негативне сальдо у розмірі 3 253,1 млн дол. США [14].

За 2016 рік загальний обсяг торгівлі товарами та послугами між Україною та ЄС становив 35923,2 млн дол. США, з яких 30 635,2 млн дол. США (85,28%) припало на торгівлю товарами, а 5287,5 млн дол. США (14,72%) – на торгівлю послугами [5].

Протягом 2016 року двостороння торгівля між Україною та ЄС зростала. У порівнянні з 2015 роком загальний обсяг товарами та послугами між Україною та ЄС становив 108,1%. Експорт товарів та послуг до країн ЄС у 2016 році становив 16448,5 млн дол. США, імпорт – 19 474, 6 млн дол. США. У двосторонній торгівлі зберігалось негативне сальдо у розмірі 3026,1 млн дол. США [14].

Основними торговельними партнерами України в рамках ЄС були Німеччина (6554,7 млн дол. США), Польща (5251,4 млн дол. США), Італія (3437,1 млн дол. США), Франція (2 191,7 млн дол. США), Великобританія (2024,6 млн дол. США), Угорщина (2019 млн дол. США), Нідерланди (1786,3 млн дол. США), Іспанія (1 574,7 млн дол. США), Чехія (1 326 млн дол. США), Румунія (1162,3 млн дол. США), Австрія (1072 млн дол. США), Словаччина (1041,6 млн дол. США) та Бельгія (827,7 млн дол. США) [5].

Значну частку в загальних обсягах українського експорту до країн ЄС складала сировина: чорні метали та вироби з них – 25,7%, зернові культури – 12,5%, руди, шлак і зола – 10,2%, палива мінеральні, нафта і продукти перегонки – 5,4%, насіння і плоди олійних рослин – 4,8%, жири та олії тваринного та рослинного походження – 4%, залишки і відходи харчової промисловості та деревина і вироби з деревини – по 3,5%.

Основними групами товарів, які імпортувалися з ЄС протягом 2016 року були: механічні та електричні машини (3 624 357,3 млн дол. США), транспортні засоби (1 520 614,8 млн дол. США), мінеральні продукти (2 603 638,8 млн дол. США), полімерні та пластмаси (1 365 921, 2 млн дол. США), готові харчові продукти (971 248,1 млн дол. США) [5].

Обсяг торгівлі послугами між Україною та ЄС у 2016 році становив 35,4% від загального обсягу торгівлі послугами України. Найбільші обсяги експорту послуг припали на транспортні послуги (54,4% від загального обсягу експорту послуг), телекомунікаційні та комп'ютерні послуги (16,6%), послуги з переробки матеріальних ресурсів (11,1%), а також ділові послуги (7,9%).

У той же час, у загальному обсязі імпорту послуг найбільша частка припала на державні та урядові послуги (23,8% від загального обсягу імпорту послуг), транспортні (21,1%), ділові (14,8%), послуги, пов'язані з подорожами (10,8%), та фінансові послуги (10,6%)

Обсяг торгівлі послугами між Україною та ЄС протягом 2018 року зріс на 17% та становив 7 004,8 млн дол. США. Протягом звітнього періоду обсяг експорту українських послуг у країни-члени ЄС становив 3 900,2 млн дол. США (зростання на 13%). У той самий час обсяг імпорту послуг з ЄС становив 3 104,6 млн дол. США (зростання на 22,6%). Позитивне сальдо становило 795,6 млн дол. США [14].

В Угоді про асоціацію із Європейським союзом висвітлені окремі аспекти щодо захисту вітчизняних товаровиробників. Також спостерігається поступове зменшення мит на імпорт та експорт між Україною та ЄС. Загалом, Україна та ЄС скасовують імпорتنі мита на близько 97% та 96,3% тарифних ліній відповідно. Щодо експортних мит, то вони поступово скасовуватимуться, а нові, в свою чергу, запроваджуватися не будуть [17, 21].

По окремих товарах – зокрема насіння соняшнику, окремих видах брухту кольорових та чорних металів – запроваджується спеціальний захисний механізм, який передбачає стягнення додаткового збору. Загальний термін дії захисного механізму – 15 років [19].

Торговельно-економічне співробітництво між Україною та ЄС покращує становище національної економіки, сприяє припливу іноземної валюти в країну, розширенню міжнародних економічних зв'язків.

Інновації є найбільш ефективним каталізатором пожвавлення економіки, вони всебічно сприяють економічній реструктуризації і зростання продуктивності, а значить є одним з головних джерел економічного розвитку.

Важливий індикатор інноваційності країни – це інвестиції. Приплив капіталу відображає стан бізнес-середовища в державі, наявність людських ресурсів і кваліфікованої робочої сили, стан внутрішнього ринку. За даними ООН, в 2015 році обсяг прямих іноземних інвестицій по всьому світу виріс порівняно з 2014-м на 36%, до \$ 1,7 трлн. При цьому країни, що розвиваються, отримали \$ 741 млрд, що на 5% більше, ніж у 2014 році [9]. Саме прямі іноземні інвестиції є найбільш затребуваною формою капіталовкладень, оскільки дозволяє реалізовувати великі проекти; крім того в країну надходять нові технології, нові практики корпоративного управління і т.п. Динаміку прямих іноземних інвестицій наведено на рис. 1.11.

Рис. 1.11. Прямі іноземні інвестиції в Україну з 2002 по 2016 рік, млн дол. США [9, 16]

Багато науковців дотримуються думки, що однією з умов забезпечення конкурентоспроможності та економічної безпеки є стан наукового потенціалу підприємств. Цей стан безпосередньо пов'язаний з розвитком наукових кадрів та науково-технічних робіт за головними напрямками. В гістограмі (рис. 1.12) наведено дані щодо виконання наукових та науково-технічних робіт за головними напрямками.

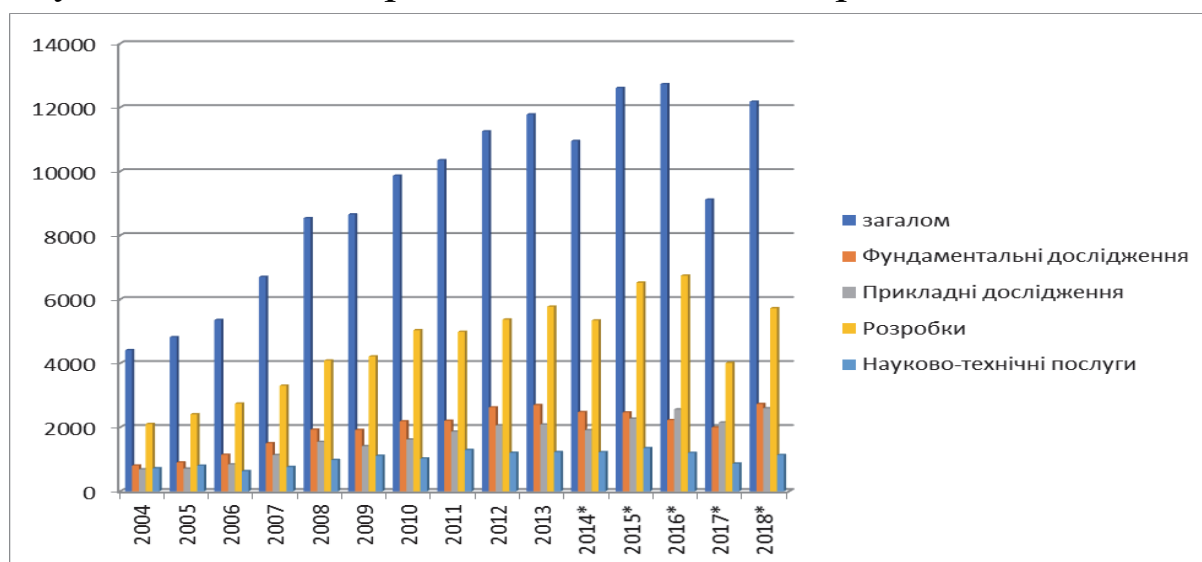

Рис. 1.12. Динаміка обсягу виконаних наукових та науково-технічних робіт за період 2005–2015 роки (узагальнено за даними ukrstat.gov.ua)

Наступним фактором впливу на рівень економічної безпеки підприємництва є стан сектору малого та середнього підприємництва (МСП). Нині для України набуває особливої актуальності вирішення проблем підприємництва, а саме вирішення проблем малих та середніх підприємств та формування стратегії розвитку МСП у контексті нинішньої інтеграції України до ЄС.

Важливість зміцнення економічної безпеки набуває особливої гостроти для МСП внаслідок таких причин [2, с. 842]:

- недостатньо керованого державою процесу формування цього сектора у період трансформації економіки і суспільства;
- рівня забезпеченості матеріальними і фінансовими ресурсами;
- значної частки збиткових чи фінансово нестійких підприємств;
- недосконалого конкурентного середовища;
- проявів монополізму, клієнтських відносин і корупції у відносинах «бізнес-влада»;
- надмірно високого рівня криміналізації і тінізації господарювання.

Більшість показників розвитку МСП в Україні протягом останніх років покращуються, що певною мірою свідчить про підвищення рівня безпеки підприємництва у нашій країні. За стандартами ЄС, частка малих та середніх підприємств (із кількістю працюючих до 250 осіб) має становити більше 99% загальної кількості підприємств країни. Це є однією з умов, які мають виконати країни – кандидати на вступ до ЄС. Що стосовно України, то в 2016 році за показником частки малого та середнього бізнесу в загальній кількості підприємств їх частка сягнула 99,9% (4,4% – середні підприємства, 95,5% – малі підприємства), а це означає – Україна вже перебуває на загальносвітовому рівні [5].

На початку 2018 року в Україні налічувалось 1973 тис. суб'єктів малого і середнього підприємництва (проти 1932 тис.

в попередньому році), з яких 1,63 млн фізичних осіб-підприємців і 343 тис. юридичних осіб-підприємців. Найбільша кількість малих і середніх підприємств традиційно зосереджена в м. Києві – 25%, Дніпровській – 11,2%, Харківській – 6,7%, Львівській – 5,5%, Київській – 5,5%, Одеській – 5,2% областях [5].

За видами економічної діяльності в структурі малих і середніх підприємств найбільша їх частка (27%) займалась оптовою та роздрібною торгівлею і ремонтом автотранспортних засобів, 14% – сільським, лісовим або рибним господарством, 12% – промисловим виробництвом, 9,5% – операціями з нерухомим майном, 9% – будівництвом, 8,5% – професійною та науково-технічною діяльністю, 4,5% – транспортом, складським господарством, 4,5% – адміністративним обслуговуванням, 4% – інформацією та телекомунікаціями [5]. При цьому найвищий рівень економічної безпеки підприємництва спостерігається у торгівлі та будівництві. Найнижчий рівень економічної безпеки виявлено у таких галузях, як операції з нерухомістю та сільське господарство [2, с. 843].

Узагальнюючи, можна зазначити, що за кількісними оцінками розвиток цього сектору економіки практично відповідає європейським показникам.

Разом з тим, за якісними показниками вітчизняне підприємництво значно відстає від європейського стандарту. І не лише за показником якості самої продукції, але й за його внеском у розвиток економіки, за рівнем продуктивності праці, наявністю економічно доцільних створюваних робочих місць і соціальних гарантій тощо. У країнах ЄС малі і середні підприємства створюють 50–70% внутрішнього валового продукту. Тоді як в Україні такий показник майже в чотири рази нижчий [18]. Незначними є обсяги виробництва та реалізації продукції; зменшується частка досліджуваного сектора економіки в обсягах реалізованої продукції (наданих послуг) та частка діючих підприємств, зростає частка збиткових; погіршуються показники ефективності фінансово-господарської діяльності та використання ресурсного потен-

ціалу; низьким є рівень заробітної плати, особливо на малих підприємствах приватної форми власності; значна частина підприємств функціонує в тіньовому та напівофіційному секторах ринку; невисоким є рівень інвестиційної активності [15].

Таким чином, в умовах сьогодення досить гостро постала проблема державного регулювання діяльності малого і середнього підприємництва. Європейський ринок вимагає більш високого рівня кількісного та якісного розвитку підприємств, тому важливим аспектом стають проблеми державних механізмів впливу на МСП і їх здатність забезпечити сталий розвиток підприємств в умовах євроінтеграції [19, с. 307].

До основних проблем, які сьогодні перешкоджають зміцненню економічної безпеки малого та середнього підприємництва в Україні та її регіонах і на вирішення яких має бути спрямована послідовна й активна державна економічна політика у цій сфері, належать [4, с. 205]:

- наявність прямих та опосередкованих злочинних, кримінальних посягань, рейдерства;
- дискримінаційні дії як безпосередні, так і через адміністративні органи державної влади щодо підприємців з боку політико-фінансових, інсайдерських груп;
- слабкість правової та недосконалість судової систем;
- системність корупції в органах влади і відсутність державних інститутів захисту права власності;
- низький рівень конкурентоспроможності підприємств і невисокі показники економічної ефективності їх функціонування, зокрема у галузях реального сектора.

На основі наведеного, можна зробити висновок про недосконалість економіко-правового бізнес-середовища в Україні, яке не гарантує належного захисту економічних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності. Це є також об'єктивною перешкодою на шляху формування і зміцнення засад демократичного устрою, розвитку середнього класу, підвищення рівня та якості життя в Україні, її регіонах і, як наслідок, – підриває базові засади національної економічної безпеки.

Європейський Союз є важливим фактором для нарощування економічного співробітництва в сфері торгівлі, адже до його складу входять найбільш економічно розвинуті країни світу, які мають змогу імпортувати товари та послуги українського виробництва за світовими цінами. Пріоритетними напрямками співробітництва має бути науково-технічний розвиток, підвищення якості та конкурентоспроможності готової продукції, що має більшу додану вартість ніж сировина, і відповідно сприятиме швидшому економічному зростанню країни та зміцненню її позицій на міжнародній арені.

Список бібліографічних посилань

1. Бабець І.Г. Концептуальні засади стратегії економічної безпеки інтеррегіонального співробітництва України з країнами ЄС // Наук. вісн. Львів. держ. ун-ту внутрішніх справ. 2013. № 1. С. 3–13.
2. Баженова О.В. Аналіз стану економіки України в контексті її економічної безпеки // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект: сб. науч. тр. Донецк: Изд-во ДонНУ, 2004. С. 839–845.
3. Васильців Т.Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення: монографія. Львів: Арал, 2008. 384 с.
4. Васильців Т.Г., Соколова О.Ю. Напрями зміцнення економічної безпеки підприємництва в Україні // Наук. вісн. НЛТУ України: зб. наук.-техн. пр. Львів: РВВ НЛТУ України. 2007. Вип. 17.3. С. 202–206.
5. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
6. Економічна безпека: навч. посіб. / за заг. ред. З.С. Варналія. Київ: Знання, 2009. 647 с.
7. Жихор О.Б., Куценко Т.М. Економічна безпека: навч. посіб. Харків: ХІБС УБС НБУ, 2013. 144 с.

8. Економічна безпека суб'єктів підприємництва: навч. посіб. / Зубок М. І., Рубцов В.С., Яременко С. М., Гусаров В.Г. Київ, 2012. 226 с.
9. Кондратюк О.І., Зубко Т. Л. Інноваційна складова у забезпеченні конкурентоспроможності підприємства // Економіка, фінанси, право. 2017. № 8/2. С. 21–25.
10. Матвійчук А.В. Аналіз та прогнозування розвитку фінансово-економічних систем із використанням теорії нечіткої логіки: монографія Київ: Центр навч. літ., 2005. 206 с.
11. Мойсеєнко І.П., Марченко О.М. Управління фінансово-економічною безпекою підприємства: навч. посіб. Львів, 2011. 380 с.
12. Мороз О.М. Теоретичні основи концептуального розвитку регіональної економіки малого та середнього бізнесу: монографія / за ред. І.С. Ткаченка. Вінниця: ВТЕІ КНТЕУ, 2007. –300 с.
13. Побоченко Л. М., Любарцева К.Д. Аналіз торговельно-економічної співпраці України з країнами Європейського Союзу [Електронний ресурс]. URL: <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/IMV/article/viewFile/5899/6649>
14. Представництво України при Європейському Союзі та Європейському Співтоваристві з атомної енергії / Торговельно-економічне співробітництво Україна – ЄС [Електронний ресурс]. URL: <http://ukraine-eu.mfa.gov.ua/ua/ukraine-eu/trade-and-economic/ukraine-eu-trade>
15. Проблеми малого та середнього бізнесу в Україні та шляхи їх подолання [Електронний ресурс]. URL: http://pidruchniki.com/12631113/ekonomika/problemi_malogo_biznesu_ukrayini_shlyahi_podolannya
16. Прямые иностранные инвестиции (Украина) [Електронний ресурс] URL: <http://index.minfin.com.ua/index/fdi/>.
17. Сисоліна Н. П. Економічна безпека підприємства: навч. посіб. / укл. Н. П.Сисоліна. Кіровоград: КНТУ, 2014. 226 с.
18. Сподівання на зростання частки малого і середнього бізнесу України до 25% ВВП [Електронний ресурс]. URL: <http://news.bigmir.net/business/717583-Kabmin-spodivaetsya->

- na-zrostannya-chastki-malogo-i-serednogo-biznesy-do-25-VVP---
19. Торговельно-економічне співробітництво України та ЄС. [Електронний ресурс] URL: <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/european-integration/ukraine-eu-trade>
 20. Україна на шляху до європейської інтеграції: економічна безпека, переваги вибору / за ред. В. М. Нижника. Хмельницький: ХНУ, 2008. 307 с.
 21. Угода про Асоціацію між ЄС та Україною «Короткий посібник з Угоди про Асоціацію» [Електронний ресурс]. URL: http://eeas.europa.eu/archives/delegations/ukraine/documents/association_agreement/guide.pdf, 2017
 22. Щербина С.В. Розвиток зовнішньоторговельних перспектив агропромислового комплексу України в контексті євроінтеграції [Електронний ресурс] URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej15/txts/12SSVUKE.pdf>
 23. Чорна О.О., Старікова К. І., Зеленська К. С. Економічна безпека України в умовах розширення міжнародного співробітництва в аерокосмічній сфері // Бізнес-Інформ. 2011. № 3. С. 10–12.

Розділ 2

ОЦІНЮВАННЯ РІВНЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

2.1. Загальні індикатори економічної безпеки підприємництва в Україні

Економічна безпека підприємства є його інтегральною характеристикою, яка формується під впливом широкої низки факторів. Важливе місце в системі таких чинників посідає забезпеченість підприємств персоналом і їх можливість до поліпшення кадрового потенціалу.

Так, тенденції в демографічній ситуації України чинять суттєвий вплив на можливості підприємства формувати свій кадровий потенціал. Проте, зміни в демографічній ситуації України мають негативний вплив на формування безпеки підприємницької діяльності (табл. 2.1). Упродовж досліджуваного періоду спостерігалось суттєве скорочення наявного населення, особливо яскраво це падіння відчувається проти 1990 року. Так, у 2016 році населення України становило 82,15 до рівня 1990 року. Не дивлячись на несуттєве, але збільшення середньої тривалості життя та скорочення коефіцієнта дитячої смертності коефіцієнт природного скорочення населення в Україні постійно зростає. Збільшення частки населення похилого віку на тлі таких тенденцій призводить до значного зростання демографічного навантаження непрацездатного населення на працездатне. Лише порівняно з 2012 роком у 2016 році таке навантаження зросло на 42%.

Таблиця 2.1

Індикатори демографічної безпеки

Показники	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Чисельність наявного населення (за оцінкою) (середня чисельність за рік), тис. осіб	45593,3	45489,6	43001	42844,9	42672,5	42584,5

Економічна безпека підприємництва в Україні

Закінчення табл. 2.1

Показники	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Чисельність наявного населення, відсотків до рівня 1990 року	87,95	87,75	82,95	82,65	82,32	82,15
Очікувана тривалість життя при народженні, років	71,15	71,37	71,37	71,38	71,68	71,98
Коефіцієнт дитячої смертності (померло дітей віком до одного року), на 1 тис. народжених живими	8,4	8	7,8	7,9	7,4	7,6
Коефіцієнт природного приросту (скорочення), на 1 тис. осіб наявного населення	-3,1	-3,5	-3,9	-4,2	-4,4	-5,1
Частка населення похилого віку в загальній чисельності населення (станом на кінець звітнього періоду), відсотків (коефіцієнт старіння)	28,2	28,5	28,9	29,5	30	22,5
Демографічне навантаження непрацездатного населення на працездатне, осіб (на 1000 осіб у працездатного населення)	421	585	595	607	618	462

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України

Важливим чинником економічної безпеки підприємництва є здатність виробляти конкурентоспроможну продукцію, послуги та витримувати конкуренцію на зовнішніх ринках. Одночасне скорочення обсягів експорту та імпорту дозволяють припустити: 1) несприятливість кон'юнктури ринку для експорту товарів; 2) переважну орієнтованість українських підприємств на внутрішнього споживача. Негативним залишається перевищення імпорту над експортом, що є індикатором недостатньої економічної безпеки підприємництва України та зовнішньоекономічної безпеки держави загалом (табл. 2.2).

**Розділ 2. Оцінювання рівня економічної безпеки
підприємництва в Україні**

Таблиця 2.2

**Загальні індикатори зовнішньоекономічної,
макро- та банківської безпеки України**

Показник	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Зовнішньоекономічна безпека						
Обсяг експорту товарів та послуг, млрд дол. США	86,5	81,7	65,4	47,9	46,0	52,6
Обсяг імпорту товарів та послуг, млрд дол. США	100,9	97,4	70,0	50,2	52,5	55,08
Коефіцієнт покриття експортом імпорту, разів	0,86	0,84	0,93	0,95	0,88	0,95
Частка провідної країни-партнера в загальному обсязі експорту товарів, відсотків (Азія)	27,3	28,3	30,1	34,7	35,0	29,9
Частка провідної країни-партнера в загальному обсязі імпорту товарів, відсотків (Росія у 2012, країни Європейського союзу, починаючи з 2013)	31,2*	31,2	33,8	37,3	40,0	41,9
Частка сировинного та низького ступеня переробки експорту промисловості в загальному обсязі експорту товарів, відсотків	26,8	23	18,1	16,3	13,7	15,5
Макроекономічна безпека						
Рівень «тінізації» економіки, відсотків від ВВП	34	35	43	40	34	32
Рівень безробіття населення (за методологією МОП), у % до кількості економічно активного населення	7,5	7,2	9,3	9,1	9,3	9,5

Закінчення табл. 2.2

Показник	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Банківська безпека						
Частка простроченої заборгованості за кредитами у загальному обсязі кредитів, наданих банками резидентам України, відсотків	9,6	8,9	7,7	13,5	–	22,1

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України

Негативним фактом є постійне зростання частки провідної країни-експортера та імпортера у структурі експортно-імпортних операцій, що вказує на залежність окремих підприємств від окремих контрагентів та економіки країни загалом. Залишається досить високим рівень тінізації економіки, що свідчить про низький рівень довіри підприємництва до державних інститутів, низький рівень підприємницької культури. Спостерігається негативна тенденція зростання рівня безробіття, що може бути ознакою скорочення ділової активності підприємств, погіршенням їх фінансового стану. На це вказує і постійне зростання частки простроченої заборгованості за кредитами в їх загальному обсязі. Все це не сприяє зміцненню рівня економічної безпеки підприємництва і є проявом її послаблення.

Позитивним фактом є скорочення частки сировинного та низького ступеня переробки експорту промисловості. Проте, частково це обумовлено падінням цін на сировинну продукцію, а не зростанням експорту високотехнологічної продукції. Ця теза підтверджується даними табл. 2.3. Не дивлячись на зростання номінальних обсягів виробництва основних видів високотехнологічної продукції, їх частка у експорті має стійку тенденцію падіння.

**Розділ 2. Оцінювання рівня економічної безпеки
підприємництва в Україні**

Таблиця 2.3

**Частка високотехнологічної продукції в загальному обсязі
реалізованої промислової продукції**

Показник	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Обсяг реалізованої промислової продукції, робіт, послуг у відпускних цінах підприємств (без ПДВ та акцизу), млн грн	1367925,50	1 322 408,40	1428839,10	1776603,70	2158030,00	2625862,70
Виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів (код за квед – 2010 (21))	10 457,30	12 202,90	14 595,80	20 295,80	26 060,90	30 175,30
Виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції (26)	7 876,80	7 508,70	8 133,40	8 772,90	12 366,10	13 783,30
Виробництво електричного устаткування (27)	22 141,30	21 832,40	21 005,70	24 038,50	26 594,60	32 986,90
Виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів (29+30)	72 953,40	49 803,10	39260,80	40 452,30	42 285,80	61 744,00
Частка високотехнологічної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції, %	8,29	6,91	5,81	5,27	4,97	5,28

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України

Упродовж досліджуваного періоду спостерігалось скорочення трудомісткості промислового виробництва (табл. 2.4). Це відбувалось на тлі номінального зростання обсягу реалізованої промислової продукції та витрат на персонал. Проте, якщо зважати на зростання рівня безробіття таку тенденцію не можна однозначно оцінити як позитивну.

Таблиця 2.4

Трудомісткість промислового виробництва

Показник	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Витрати на персонал на великих та середніх підприємствах промисловості, млн грн	170 564,20	176 528,90	158 300,90	169362,10	182065,50	230500,6
Обсяг реалізованої промислової продукції, робіт, послуг у відпускних цінах підприємств (без ПДВ та акцизу), млн грн	1 367 925,50	1 322 408,40	1 428 839,10	1776603,70	2158030,00	2625862,70
Трудомісткість промислового виробництва, %	12,47	13,35	11,08	9,53	8,44	8,78

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України

Важливою складовою ресурсного забезпечення підприємств і держави загалом є забезпеченість енергією та енергетична незалежність. Так, позитивним фактом є зростання частки власних джерел у балансі паливно-енергетичних ресурсів держави упродовж 2013–2016 рр. (табл. 2.5). Хоча таке скорочення відбулось на тлі зменшення загального постачання первинної енергії в масштабах економіки.

Таблиця 2.5

Частка власних джерел у балансі паливно-енергетичних ресурсів держави

Показник	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Загальне постачання первинної енергії, тис. тонн нафтового еквіваленту	122 488,00	115 940,00	105 683,00	90 090,00	91 658,00	89 625,00
Імпорт, тис. тонн нафтового еквіваленту	46 520,00	39 722,00	34 437,00	31 575,00	29 151,00	35 261,00

**Розділ 2. Оцінювання рівня економічної безпеки
підприємництва в Україні**

Закінчення табл. 2.5

Показник	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Частка власних джерел у балансі паливно-енергетичних ресурсів держави, %	62,02	65,74	67,41	64,95	68,20	60,66

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України

Це призвело до позитивних зрушень у рівні енергоємності (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Показники енергоємності

Показники	Одиниці виміру	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Енергоємність							
ВВП за ПКС 2011	млрд міжнародних доларів	379,4	379,3	354,5	319,8	327,2	335,4
Кінцеве енергоспоживання							
Кінцеве енергоспоживання	тис. т н.е.	73107	69557	61460	50831	51645	50086
Енергоємність	т н.е./ тис. міжнародних доларів	0,192	0,183	0,173	0,159	0,158	0,149
Загальне постачання первинної енергії							
Загальне постачання первинної енергії	тис. т н.е.	122488	115940	105683	90090	91658	89625
Енергоємність	т н.е. / тис. міжнародних доларів	0,322	0,305	0,298	0,282	0,280	0,267

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України

Важливою запорукою стійкого економічного зростання відповідно до одноіменної концепції розвитку є нарощення відновлювальної енергетики. Необхідно відзначити позитивну динаміку зростання обсягів вітрової, сонячної енергії, біопалива, відходів та відповідно збільшення частки відновлюваних джерел у загальному постачанні первинної енергії (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Частка відновлювальних джерел у загальному постачанні первинної енергії

Показник	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Постачання гідроенергії, тис. тонн нафтового еквіваленту	901	1187	729	464	660	796
Постачання вітрової, сонячної енергії, тис. тонн нафтового еквіваленту	53	104	134	134	124	149
Постачання біопалива та відходів, тис. тонн нафтового еквіваленту	1522	1875	1934	2102	2832	3046
Загальне постачання первинної енергії, тис. тонн нафтового еквіваленту	122 488,00	115 940,00	105683,00	90 090,00	91 658,00	89625,00
Частка відновлювальних джерел у загальному постачанні первинної енергії, %	2,02	2,73	2,65	3,00	3,95	4,45

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України

Таким чином, аналіз основних індикаторів економічної безпеки підприємництва України дозволив виявити окремі позитивні та негативні зрушення. Так, позитивними змінами у забезпеченні економічної безпеки підприємництва можна вважати скорочення енергомісткості виробництва, підвищення енергетичної незалежності економіки України та зростання частки відновлювальних джерел у загальному постачанні первинної енергії.

Негативними тенденціями є погіршення рівня кадрового забезпечення підприємництва внаслідок негативних демографічних тенденцій, зростання навантаження непрацездатного населення на працездатне, скорочення частки високотехнологічної продукції у структурі експорту, негативний експортно-

**Розділ 2. Оцінювання рівня економічної безпеки
підприємництва в Україні**

імпортний баланс, високий рівень залежності від окремих країн-експортерів та імпортерів, високий рівень тінізації економіки та зростання рівня безробіття.

**2.2. Оцінка рівня економічної безпеки
підприємництва в Україні за видами економічної
діяльності**

Стан економіки України визначається результатом підприємницької діяльності різних економічних видів, які розвиваються нерівномірно, посідає різну частку у формуванні доданої вартості, що вимагає оцінки рівня економічної безпеки підприємств різних видів економічної діяльності.

Провідні позиції у формуванні доданої вартості в Україні посідають промисловість і торгівля (табл. 2.8). Проте, їх внесок у формування добробуту нації не мав стійкої тенденції до покращання. Станом на 2016–2017 рр. частка промисловості зросла порівняно з 2014–2015 рр., проте стала меншою порівняно з 2012 р. Натомість, торгівля у 2016–2017 рр. збільшила свою участь у формуванні доданої вартості порівняно з 2012 роком, проте вона скоротилась у порівнянні з 2013–2015 рр.

Таблиця 2.8

**Частка підприємств окремих видів діяльності
у формуванні доданої вартості, %**

№ п/п	Вид економічної діяльності	2012	2013	2014	2015	2016	2017
1	Сільське, лісове та рибне господарство	7,33	7,13	10,17	13,83	10,98	9,31
2	Промисловість	41,58	38,66	37,71	36,73	38,29	38,70
3	Будівництво	2,37	4,24	4,16	2,79	2,83	2,79
4	Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	18,49	20,36	24,53	22,53	19,64	21,68

Закінчення табл. 2.8

№ п/п	Вид економічної діяльності	2012	2013	2014	2015	2016	2017
5	Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	10,38	10,58	8,81	10,89	10,96	10,07
6	Освіта	0,09	0,12	0,09	0,09	0,09	0,08
7	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	0,34	0,44	0,31	0,43	0,47	0,46
8	Інші види економічної д-сті разом	19,42	18,47	14,22	12,71	16,75	16,91
	Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України

Позитивним фактом є зростання частки у формуванні доданої вартості середніх та малих підприємств як загалом по економіці, так і в основних галузях (промисловості, торгівлі, сільському господарстві) [1].

Упродовж досліджуваного періоду спостерігалась негативна тенденція скорочення кількості зайнятих працівників за всіма видами економічної діяльності (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

**Кількість зайнятих працівників на підприємствах
за видами економічної діяльності, тис. осіб**

№ п/п	Вид економічної діяльності	2012	2013	2014	2015	2016	2017
1	Сільське, лісове та рибне господарство	712,0	687,2	628,9	597,6	614,3	593
2	Промисловість	3026,4	2924,9	2429,6	2252,1	2176,9	2151,6
3	Будівництво	411,1	371,7	286,1	248,1	247,0	257,8
4	Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	1193,4	1156,0	1015,2	925,7	927,8	989,4
5	Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	937,1	911,5	762,3	776,5	765,2	764,2

**Розділ 2. Оцінювання рівня економічної безпеки
підприємництва в Україні**

Закінчення табл. 2.9

№ п/п	Вид економічної діяльності	2012	2013	2014	2015	2016	2017
6	Освіта	26,4	24,9	20,6	19,6	18,3	18,2
7	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	94,3	88,5	67,7	86,3	88,7	88,0

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України

Такі тенденції в зайнятості призвели до зростання показника доданої вартості на одного зайнятого за всіма видами економічної діяльності (табл. 2.10). А найвищі показники демонстрували торгівля, сільське господарство та промисловість. Вони характеризувались і найвищими темпами приросту цього показника за період. Варто зазначити, що темпи приросту доданої вартості на одного зайнятого суттєво перевищували темпи падіння числа зайнятих, що демонструє зростання інтенсивності та продуктивності праці, проте частково таке співвідношення динаміки цих показників обумовлювалось й інфляційним фактором.

Таблиця 2.10

Додана вартість на одного зайнятого за видами економічної діяльності, млн грн/особу

Вид економічної діяльності	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Сільське, лісове та рибне господарство	104,5	101,4	199,5	307,7	304,3	329,6
Промисловість	139,5	129,2	191,5	216,8	299,5	377,6
Будівництво	58,6	111,5	179,5	149,4	195,4	226,9
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	157,4	172,1	298,2	323,5	360,4	460,1
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	112,4	113,4	142,6	186,4	243,8	276,6

Закінчення табл. 2.10

Вид економічної діяльності	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Освіта	35,0	48,5	51,5	58,3	79,8	94,8
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	37,1	48,4	57,1	65,8	90,1	110,3

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України

Дослідження динаміки рівня зношеності основних засобів окремих галузей економіки дозволяє констатувати несуттєві позитивні зрушення (табл. 2.11). Якщо впродовж 2012–2015 років спостерігалась стійка динаміка зростання ступеня зносу основних засобів на підприємствах усіх видів діяльності, то в 2016 році цей показник дещо знизився в усіх галузях (крім охорони здоров'я), що вказує на проведення операцій із заміни чи поліпшення основних засобів.

Таблиця 2.11

Ступінь зносу основних засобів за видами економічної діяльності, %

Галузь	2012	2013	2014	2015	2016
Сільське, лісове та рибне господарство	34,6	35,8	38,8	38,9	37,3
Промисловість	57,3	56,9	60,3	76,9	69,4
Будівництво	55,1	51,9	54,4	53,0	36,0
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	42	39,5	37,3	44,7	39,3
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	96	96,7	97,9	51,7	50,6
Освіта	43,6	44,9	45,0	45,6	42,7
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	42,4	45,7	44,0	43,9	53,4

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України

Аналіз динаміки показників рентабельності операційної діяльності також демонструє окремі позитивні зрушення (табл. 2.12). Так, після збиткового функціонування у 2014–2015 рр. прибутковою стала операційна діяльність підприємств торгівлі у 2016 році. Підвищення цього показника фіксуємо і в промис-

**Розділ 2. Оцінювання рівня економічної безпеки
підприємництва в Україні**

ловості, транспортному та складському господарстві. Лідируючі позиції за показником рентабельності операційної діяльності посідає сільське господарство, що забезпечується його достатньо динамічним розвитком в Україні на сучасному етапі. Хоча за більшістю видів діяльності у 2017 році тенденція цього показника погіршувалась.

Таблиця 2.12

**Рентабельність операційної діяльності підприємств
за видами економічної діяльності, %**

Вид економічної діяльності	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Сільське, лісове та рибне господарство	21,7	11,3	20,6	41,7	32,4	22,4
Промисловість	3,4	3,0	1,6	0,9	4,2	6,8
Будівництво	-0,1	0,0	5,8	-7,6	-0,4	1,6
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	12,2	10,2	-12,8	-0,9	15,8	18,8
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	5,4	3,5	-1,7	1,1	5,1	-1,0
Освіта	8,2	8,4	5,5	5,7	5,6	3,7
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	2,7	3,1	-3,7	-0,6	4,5	3,3

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України

Лідируючі позиції сільського господарства за рентабельністю обумовлюється зростанням врожайності та надоїв, особливо у 2016 році (табл. 2.13, 2.14). Отже, відбулось зростання рівня урожайності за усіма основними зерновими та зернобобовими культурами.

Таблиця 2.13

**Урожайність основних зернових та зернобобових культур,
ц з 1 га площі збирання**

Показник	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Урожайність основних зернових та зернобобових культур, ц з 1 га площі збирання, у т.ч.:						
пшениця	29,2	36,0	41,3	39,9	43,2	41,1

Економічна безпека підприємництва в Україні

Закінчення табл. 2.13

Показник	2012	2013	2014	2015	2016	2017
ячмінь	22,0	25,1	31,3	30,7	34,1	33,1
жито озиме	23,9	23,9	26,9	27,0	28,5	29,7
овес	22,4	21,1	26,6	24,5	25,2	23,9
просо	11,0	14,0	19,5	19,9	18,6	15,0
гречка	10,1	12,1	13,8	11,4	13,0	9,7
рис	67,6	71,4	58,7	60,8	62,1	50,5
кукурудза та зерно	45,0	63,6	57,7	55,6	61,7	55,1
зернобобові культури	16,7	16,3	22,9	24,2	28,8	24,6

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України

Негативним фактом є погіршення динаміки показників у 2017 році. Позитивним є зростання середньорічного надою молока в усіх регіонах України (крім Криму та Чернівецької області), що вказує на рівномірний розвиток відповідної галузі у всіх областях.

Таблиця 2.14

Середній річний надій молока від однієї корови, кг

Показник	2012	2013	2014	2015	2016	2017*
Україна	4 651	4 840	5 061	5 386	5 641	5555
Автономна Республіка Крим	4 519	4 342	-	-	-	-
Вінницька	4 870	4 904	5 152	5 677	5 763	5606
Волинська	4 093	4 237	4 321	4 724	5 395	5556
Дніпропетровська	4 866	5 248	5 502	5 709	5 224	4817
Донецька	4 538	4 794	4 432	4 152	5 288	5242
Житомирська	3 395	3 466	3 528	4 071	4 553	4530
Закарпатська	2 936	2 975	2 321	2 311	2 727	4277
Запорізька	3 800	3 935	3 876	4 108	4 696	4704
Івано-Франківська	4 169	4 373	4 579	4 899	4 883	4979
Київська	5 776	5 986	5 961	6 061	6 241	6394
Кіровоградська	4 150	4 371	4 974	5 291	5 750	5369
Луганська	3 577	3 740	3 098	5 002	4 174	4137
Львівська	3 605	3 609	3 469	3 799	4 081	4408
Миколаївська	3 995	4 363	4 490	4 780	5 434	5710
Одеська	2 930	3 094	3 448	3 553	3 564	3556
Полтавська	5 428	5 653	6 102	6 133	6 253	6090
Рівненська	3 953	4 070	4 422	4 831	5 769	5524
Сумська	4 275	4 426	4 558	4 996	5 060	4939
Тернопільська	4 840	5 061	5 469	5 844	6 122	6071
Харківська	5 178	5 622	5 936	6 302	6 609	6273
Херсонська	5 162	5 623	6 557	6 378	6 603	6469
Хмельницька	4 690	4 900	5 493	5 617	5 789	5520
Черкаська	5 514	5 664	6 006	6 178	6 237	6002

**Розділ 2. Оцінювання рівня економічної безпеки
підприємництва в Україні**

Закінчення табл. 2.14

Показник	2012	2013	2014	2015	2016	2017*
Чернівецька	4 397	4 373	4 666	4 615	4 296	4063
Чернігівська	4 209	4 190	4 325	4 694	5 093	5251
м. Севастополь	3 086	3 038	–	–	–	-

* – дані за січень-лютий 2017 р.

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України

Не дивлячись на деяке покращання щодо рівня ефективності операційної діяльності, спостерігається негативна тенденція падіння рівня платоспроможності підприємств усіх видів економічної діяльності (табл. 2.15). Так, відбувалось постійне падіння коефіцієнта загального покриття. Особливо низького рівня (менше 1) цей показник досяг у промисловості, будівництві, транспорті, складському господарстві, та особливо в охороні здоров'я.

Таблиця 2.15

Коефіцієнт загального покриття за видами економічної діяльності

Вид економічної діяльності	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Сільське, лісове та рибне господарство	1,9250	1,7695	1,6831	1,5524	1,2662	1,5801
Промисловість	1,1050	1,0806	1,0312	0,9569	0,9132	0,8757
Будівництво	1,0464	1,0823	1,0537	0,9824	0,9526	0,8955
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	1,0851	1,0664	1,0187	0,9896	0,9938	1,0303
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	1,0674	1,0094	0,8966	0,8831	0,9350	0,9160
Освіта	1,1281	1,1505	1,2274	1,0238	1,0360	1,1569
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	0,7919	0,7713	0,6991	0,7138	0,8013	0,7501

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України

Такі тенденції обумовлюються нераціональною структурою фінансування підприємств окремих видів економічної діяльності, на що вказує висока частка поточних зобов'язань в джерелах фінансування та її постійне зростання (табл. 2.16). Лише в окремих галузях економіки (сільському господарстві, торгівлі) відбулись несуттєві позитивні зрушення в динаміці цього показника у 2017 році.

Таблиця 2.16

Рівень поточних зобов'язань в джерелах фінансування за видами економічної діяльності

Вид економічної діяльності	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Сільське, лісове та рибне господарство	0,3221	0,3549	0,3929	0,4719	0,6517	0,4496
Промисловість	0,4218	0,4136	0,4426	0,5125	0,5766	0,6333
Будівництво	0,5805	0,5876	0,6141	0,6817	0,7047	0,7532
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	0,7556	0,7661	0,8030	0,8422	0,8604	0,8337
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	0,2965	0,3317	0,3780	0,2467	0,2083	0,2211
Освіта	0,2386	0,2393	0,2202	0,2829	0,3096	0,3009
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	0,2588	0,2966	0,3708	0,3512	0,3782	0,4330

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України

Результати аналізу дозволили виявити такі основні позитивні тенденції у розвитку економічної безпеки підприємництва різних видів економічної діяльності: зростання рівня операційної рентабельності окремих видів діяльності; обсягу доданої вартості на одного зайнятого; зростання участі середніх та малих підприємств у формуванні доданої вартості; покращання параметрів операційної діяльності сільського господарства; незначне падіння рівня зношеності основних засобів на підприємствах різних видів діяльності у 2016 році. Поряд

з цим, основними негативними тенденціями у зміні рівня економічної безпеки було погіршення рівня платоспроможності та нерациональна структура фінансування, що проявлялось у зростанні частки поточних зобов'язань в структурі фінансування.

Список бібліографічних посилань

Дані державної служби статистики України [Електронний ресурс]. URL: www.ukrstat.gov.ua/

2.3. Аналіз процесу реформування регуляторної політики в Україні

Державна регуляторна політика у сфері господарської діяльності суттєво впливає на рівень економічної безпеки підприємств. Вона є одним із найважливіших зовнішніх чинників, що впливає на ефективність діяльності підприємства загалом, його фінансову стійкість, конкурентоспроможність та можливості розвитку.

Протягом останніх років одним із пріоритетів уряду було формування та провадження прозорої та якісної регуляторної політики в Україні. Регуляторна політика є тим інструментом, який дозволяє збалансувати інтереси між державою та підприємцями, зменшити бюрократичне навантаження на бізнес, забезпечити формування конкурентоспроможного бізнес-середовища в Україні. В зв'язку з цим, дослідження стану впровадження законодавчих актів, спрямованих на проведення реформ у сфері підприємництва є актуальним.

У 2015 році було підписано Указ Президента «Про Стратегію сталого розвитку «Україна-2020», яка визначила цілі, напрями, пріоритети розвитку країни, а також містить 25 ключових показників, за якими можна оцінити перебіг виконання реформ і програм. Метою реформ задекларовано

досягнення європейських стандартів життя та гідного місця України у світі. У перспективному розвитку країни визначено основні вектори:

– вектор розвитку – забезпечення сталого розвитку держави, проведення структурних реформ і, як наслідок, підвищення стандартів життя. Україна має стати державою із сильною економікою та з передовими інноваціями;

– вектор безпеки – забезпечення гарантій безпеки держави, бізнесу та громадян, захищеності інвестицій і приватної власності;

– вектор відповідальності – це забезпечення гарантій, що кожен громадянин, незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного й соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак, матиме доступ до високоякісної освіти, системи охорони здоров'я та інших послуг у державному та приватному секторах;

– вектор гордості – забезпечення взаємної поваги та толерантності в суспільстві, гордості за власну державу, її історію, культуру, науку, спорт [1].

Для забезпечення стійкого економічного зростання Україна почала впроваджувати і продовжує працювати над ключовими структурними реформами:

– реструктуризація центробанку та реформування фінансового сектора;

– зміна системи управління державними фінансами та податковою системою;

– пенсійна реформа;

– реформа енергетичного сектора;

– приватизація;

– боротьба з корупцією;

– відкриття ринку землі.

Кожний з напрямів впливає на потенціал розвитку підприємництва та потребує формування міцної інституційної основи для реалізації.

Перш за все, потрібно зазначити, що в Україні здійснюється реформування безпосередньо сфери регуляторної політики, яке розпочалося в 2016 році у зв'язку із запровадженням обов'язковості здійснення регуляторними органами «cost-benefit analysis» (оцінки витрат та економічних вигод) та SMI-testy [2].

У результаті обов'язковості здійснення розробниками «cost-benefit analysis» з 2017 року мали б підвищитися якість регуляторних рішень, зменшитися кількість регулювань, які пропонуються до запровадження, крім того, кожен розробник регуляторного акта повинен у доступній та зрозумілій формі довести економічну доцільність свого рішення.

З метою створення сприятливих умов для ведення бізнесу державна регуляторна політика була спрямована на вдосконалення регуляторного середовища (дерегуляцію). Дерегуляція передбачає скасування надмірних регуляторних обмежень та неефективних процедур контролю, скасування надлишкового ліцензування, застарілих систем сертифікації, моніторингу, здійснення експертиз та інших обмежень для бізнесу. Скасування регуляторних обмежень сприятиме зменшенню адміністративного тиску на бізнес, а також ефективніше боротися з корупцією, що дозволить підприємствам сконцентруватися на своїй основній діяльності.

З ініціативи Мінекономрозвитку України Урядом запроваджено проведення «Дерегуляційних Кабмінів», метою яких є оперативний розгляд необхідних проєктів нормативно-правових актів, що зменшують регуляторний тиск на бізнес та покращують бізнес-клімат. Зокрема, в 2016–2017 рр. було прийнято низку важливих рішень для ефективнішого та динамічного розвитку бізнесу, тому зусилля Мінекономрозвитку у цій сфері спрямовані на підвищення позиції України у рейтингу Doing Business [3].

Важливим очікуваним наслідком мало стати підвищення рівня прозорості регуляторної діяльності та активізація включення громадськості у регуляторну діяльність органів

влади не на етапі оскарження вже прийнятих рішень, а на етапі їх розроблення та обґрунтування [2].

Не дивлячись на те, що протягом останніх років було започатковано низку реформ, ініційовано прийняття низки законодавчих актів, які спрямовані на підтримку бізнесу, український бізнес, на думку експертів, продовжує потерпати як від зарегульованості, так і від корупції [4].

Важливим чинником формування економічної безпеки вітчизняних підприємств є вільна торгівля. З 1 січня 2016 року набула чинності Угода про зону вільної торгівлі України з ЄС [5], що повинно сприяти оздоровленню структури національної економіки.

Однією з найвагоміших причин, які заважають стабільному розвитку підприємницької діяльності в Україні, є проблема корупції. Тривалий час обговорюється проблема декларування доходів громадян та введення «нульових декларацій». Завдяки урегулюванню цих питань може бути проведена добровільна легалізація доходів та зменшено «тіньовий» сектор економіки, який, за оцінками МВФ, становить в Україні 44% ВВП. Саме в такий спосіб у багатьох країнах світу виявляють корупціонерів та тих, хто не вивів повністю власне майно з «тіні». Ще в 2014 році в Україні було ухвалене законодавство щодо запобігання корупції, але його реалізація розпочалася в 2016 році. Україна ввела електронну систему декларування активів, доходів і витрат державних чиновників та політиків. У 2017 році затверджено «Порядок проведення контролю та повної перевірки декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування» [6].

Найбільшим досягненням економічних реформ вважають введення системи публічних електронних закупівель ProZorro, яка функціонує з лютого 2015 року, коли було прийнято Закон України від 15.09.15 № 679-VIII «Про внесення змін до деяких законів України у сфері державних закупівель щодо приведення їх у відповідність з міжнародними стандартами та вжиття заходів з подолання корупції» [7]. Крім того,

прийнято Закон України від 25.12.2015 № 922-VIII «Про публічні закупівлі» [8]. Таким чином, була спрощена процедура підготовки учасниками торгів документів, необхідних для участі в процедурах державних закупівель, а саме: запровадження декларування учасниками торгів необхідних відомостей та проведення у разі потреби замовниками процедур закупівель перевірки таких відомостей без залучення учасників. Закон України ввів електронну систему закупівель для всіх державних закупівель товарів та послуг, вартість яких дорівнює або перевищує 200 тис. грн, а робіт – 1,5 млн грн. Також закон зобов'язує оприлюднювати звіт про закупівлі, здійснені без використання електронної системи, вартість яких дорівнює або перевищує 50 тис. грн. З 1 квітня 2016 року закон почав діяти для центральних органів виконавчої влади, а з 1 серпня – для всіх замовників.

З 1 серпня 2016 року всі державні закупівлі відбуваються у ProZorro. Система відповідає вимогам угоди з державних закупівель СОТ, до якої Україна приєдналась у травні 2016 року. ProZorro отримала міжнародну премію у сфері публічних закупівель Procurement Leader Award за створення і впровадження електронної системи з унікальною архітектурою.

Упродовж останніх трьох років внесено низку змін до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» [9]. Відповідно до наказу Міністерства юстиції України від 25.06.2015 № 1059/5 «Деякі питання щодо визначення адміністратора Єдиних та Державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції України», зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 25.06.2015 за № 754/27199, адміністратором Державного реєстру речових прав на нерухоме майно є державне підприємство «Національні інформаційні системи» [10]. Інформація про зареєстровані права на нерухоме майно та їх обтяження, що міститься у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно, є у відкритому доступі в мережі Інтернет. Такі зміни сприяють захисту права власності, а також виявленню корупції та незаконного збагачення публічних службовців.

Важливою в 2016 році стала реформа митниці. Затверджено порядок роботи системи «єдине вікно». Ухвалена Урядом постанова 364 від 25.05.2016 передбачила запровадження електронної інформаційної системи митниці, що об'єднає всі види контролю при імпорті та експорті товарів (митного, санітарно-епідеміологічного, ветеринарного, фітосанітарного, екологічного, радіологічного та інших) [11]. Такі зміни мають спростити митні процедури та значно скоротити час на їх проведення, забезпечити підвищення прозорості й ефективності роботи митниці, розвиток міжнародної торгівлі. Незважаючи на високу оцінку реформам у цій сфері, досить багато експертів висловлюють застереження, що ефективність такої ініціативи буде залежати від впровадження.

У грудні 2016 року було прийнято Постанову Кабінету Міністрів України від 07.12.2016 № 903 «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України» [12]. Було спрощено провадження господарської діяльності з виробництва дисків для лазерних систем зчитування.

З 1 січня 2016 року розпочалося тимчасове застосування Угоди про асоціацію між Україною та ЄС в частині поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі (ПВЗВТ). З 1 вересня 2017 року Угода про асоціацію між Україною та ЄС набрала чинності в повному обсязі [13]. Ключовими досягненнями української сторони за 2017 рік стали приєднання України до Програми ЄС «Конкурентоспроможність підприємств малого і середнього бізнесу (COSME) (2014–2020)», завершення внутрішньо-державних процедур, необхідних для приєднання України до Регіональної Конвенції про преференційні правила походження товарів (ПЕМ-Конвенція). Українська сторона схвалила проєкт Всеохоплюючої стратегії реформування системи санітарного та фітосанітарного нагляду в Україні, Дорожньої карти реформ системи державних закупівель. Протягом року тривав діалог з метою підготовки до переговорів з укладення Угоди про оцінку відповідності та прийнятність промислових товарів

(Угоди АСАА). Завдяки дії Угоди Україна зможе просувати процес реформ та адаптувати законодавство відповідно до європейського, що сприятиме поступовій економічній інтеграції, поглибленню політичної асоціації. Такі кроки сприяють активізації міжнародної підприємницької діяльності.

У першому півріччі 2017 року було прийнято Закон України від 26.04.2017 №675-VIII «Про електронну комерцію» [14]. Цей Закон визначає організаційно-правові засади діяльності у сфері електронної комерції в Україні, встановлює порядок вчинення електронних правочинів із застосуванням інформаційно-телекомунікаційних систем та визначає права і обов'язки учасників відносин у сфері електронної комерції.

У січні 2017 року було прийнято Постанову Кабінету Міністрів України від 18.01.2017 № 28 «Про внесення змін до Порядку видачі, продовження дії та анулювання дозволу на застосування праці іноземців та осіб без громадянства» [15]. Це спростило процедуру працевлаштування іноземців та осіб без громадянства в Україні та відкрило можливості для інноваційних українських бізнесів залучати найкращих експертів в різних галузях.

У березні 2017 року МОЗ України видало Наказ від 13.03.2017 № 266 «Про внесення змін до Державних санітарних норм і правил захисту населення від впливу електромагнітних випромінювань» зареєстровано в Міністерстві юстиції України від 16.05.2017 за № 625/30493 [16]. Цим наказом було спрощено провадження господарської діяльності операторами телекомунікацій в частині скасування обов'язковості отримання санітарного паспорта.

Було прийнято Закон 2019-VIII «Про ринок електричної енергії» від 13.04.2017, який запроваджує норми пакета у сфері електроенергетики. Цей Закон визначає правові, економічні та організаційні засади функціонування ринку електричної енергії, регулює відносини, пов'язані з виробництвом, передачею, розподілом, купівлею-продажем, постачанням електричної енергії для забезпечення надійного та безпечного постачання електричної енергії споживачам з урахуванням

інтересів споживачів, розвитку ринкових відносин, мінімізації витрат на постачання електричної енергії та мінімізації негативного впливу на навколишнє природне середовище [17]. Законом встановлено запровадження так званого «перехідного» періоду (24 місяці з дати набуття чинності), впродовж якого мають бути створені необхідні технічні, організаційні, економічні та нормативно-правові передумови для запровадження та подальшого функціонування ринку електричної енергії. Результативність впровадження закону буде залежати від того, наскільки ефективною буде координація роботи із запровадження нової моделі ринку. Цей обов'язок покладений на Координаційний центр із забезпечення впровадження нової моделі ринку електричної енергії, який знаходиться під управлінням Кабінету міністрів України.

Важливість цього закону для розвитку малого та середнього бізнесу очевидна, оскільки передбачено створення конкурентних мов на ринку електроенергії, закон спрямований на захист прав споживачів та лібералізацію роздрібних та оптових ринків. Підприємства зможуть вибирати постачальника електричної енергії, а значить самостійно впливати на одну з важливих статей витрат ведення бізнесу та, відповідно, підвищувати свою економічну безпеку.

У червні 2017 року було прийнято Закон України від 04.06.2017 №289-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав інвесторів» [18]. Це потенційно може підвищити рівень захисту прав інвесторів та стимулювати зростання обсягів інвестицій в економіку України.

У червні 2017 року Уряд скасував державне цінове регулювання на низку товарів і послуг. Було прийнято Постанову Кабінету Міністрів України від 7 червня 2017 р. № 394 [19]. Головна мета цих змін – зниження адміністративного тиску на бізнес, усунення надмірного втручання держави в економічні процеси, розвиток конкуренції та дерегуляція у сфері ціноутворення. Рішення Уряду спростило процедуру зміни цін

залежно від цінових коливань ринку, що дозволило українським виробникам швидше реагувати на зміни кон'юнктури. Відміна державного регулювання цін на продукти харчування дасть можливість почати формувати рівні конкурентні можливості для бізнесу та може бути стимулом для додаткового інвестування проєктів в харчовій галузі.

Також у червні 2017 року Постановою № 54 [20] Національний банк України запровадив видачу українцям валютних ліцензій в електронній формі. На підставі е-ліцензій фізична особа зможе протягом одного календарного року перерахувати іноземну валюту за кордон на загальну суму до 50 000 доларів США. Це дасть можливість громадянам розміщувати кошти на власних рахунках за межами України та інвестувати за кордон.

Прийнято Постанову КМУ від 25 січня 2017 року № 26 «Про затвердження Порядку ведення Реєстру заяв про повернення суми бюджетного відшкодування податку на додану вартість» [21], з 1 квітня 2017 року Міністерство фінансів України запустило електронний реєстр відшкодування ПДВ. Наявність електронного реєстра підвищує ефективність, знищує корупцію, сприяє моніторингу статусу податкових перевірок та відшкодування податку. Вхідну інформацію в реєстр формує Державна Фіскальна Служба на підставі заявок бізнесу та закріплює це електронним цифровим підписом. На узгодження суми відводиться не більше 30 днів (у передбачених законом випадках – 60 днів) і відбувається автоматичне відшкодування на наступний день після закінчення цього строку. Відшкодування відбувається в хронологічному порядку (підприємець, який перший подав, першим отримує кошти за всіх інших рівних умов) та на щоденній основі. За таких умов бізнес зможе краще планувати свою діяльність та отримувати додаткові оборотні кошти.

У липні 2018 року Верховною Радою України прийнято Закон України № 2406-VIII від 10.07.2018 «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» (реєстраційний номер

5448-д) [22]. Дія закону спрямована на удосконалення законодавства у сфері виробництва та реалізації органічної сільськогосподарської продукції (сировини) для забезпечення повноцінного та ефективного розвитку її виробництва.

У першому кварталі 2018 року був прийнятий Закон України від 06.02.2018 № 2277-VIII «Про внесення змін до деяких законів України щодо створення та ведення Кредитного реєстру Національного банку України та вдосконалення процесів управління кредитними ризиками банків» [23]. Завдяки дії закону про кредитний реєстр банки зможуть отримувати більше інформації про зобов'язання своїх клієнтів та більш якісно оцінювати їх кредитоспроможність.

Закон України від 07.03.2018 № 2210-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення ведення бізнесу та залучення інвестицій емітентами цінних паперів» [24] вирішує певний перелік проблем, пов'язаних з недостатньою прозорістю публічних акціонерних товариств. Після прийняття зазначеного закону правила допуску акцій до торгів на фондовій біржі та публічної пропозиції акцій мають бути зрозумілими для іноземних інвесторів. Також правила та процедури емісії цінних паперів та вимоги до розкриття інформації відповідатимуть європейським принципам у сфері регулювання акціонерних товариств, що позитивно вплине на інвестиційну привабливість українських підприємств.

У другому кварталі 2018 року було прийнято Закон України від 07.06.2018 № 2447-VIII «Про Вищий антикорупційний суд» [25]. Судова реформа передбачає зміну системи судоустрою. В ньому спрощено структуру судоустрою та запроваджено нові принципи відбору суддів. Чотирирівнева система правосуддя замінена трирівневою: місцеві суди, апеляційні суди, новий Верховний Суд. Повне впровадження цього закону в практику повинно зменшити кількість корупційних справ, які застряють в судах та зменшити бажання чиновників вимагати хабарі.

Одним із найважливіших очікувань бізнесу в 2018 році було запровадження податку на виведений капітал, поданий Проект закону передбачав внесення змін до Податкового Кодексу України [26] та мав би стати інструментом стимулювання розвитку української економіки. Проте місія Міжнародного валютного фонду не підтримала такої ініціативи. Наразі бізнес готовий компенсувати бюджетні втрати від впровадження податку на виведений капітал авансовими платежами на суму до 50% податку на прибуток. Українські бізнес-асоціації навіть звернулися до керівництва МВФ щодо перегляду його позиції про заміну податку на прибуток податком на виведений капітал, а також закликали народних депутатів не затверджувати проект державного бюджету на 2019 рік без попереднього затвердження законопроекту про впровадження нового податку з наступного року, але бюджет на 2019 рік прийнято з врахуванням існуючої податкової системи.

Важливим кроком у розвитку зовнішньої торгівлі України є утворення Експортно-кредитного агентства (ЕКА) – фінансової інституції, яка покликана виступати фінансовим посередником між компанією-продавцем та компанією-покупцем, надаючи фінансування у вигляді прямих позик, інвестицій, кредитних гарантій і/або страховок під гарантії держави. У грудні 2016 р. Верховна Рада ухвалила Закон «Про забезпечення масштабної експортної експансії українських виробників шляхом страхування, гарантування та здешевлення кредитування експорту» [27].

Однак, лише у 2018 році КМУ Постановою від 07.02.2018 № 65 «Питання утворення Експортно-кредитного агентства» прийнято рішення про утворення ПрАТ «Експортно-кредитне агентство». Запуск ЕКА дуже важливий для захисту українських експортерів від ризиків неплатежів, фінансових втрат та для отримання доступного фінансування і підтримки українських виробників, що підвищить конкурентоспроможність останніх на світових ринках.

За цим напрямом у 2019 році також було видано наказ щодо регулювання операцій експорту та імпорту товарів від 27.02.2019 № 329 «Про затвердження форми заяви на одержання висновку щодо продовження граничних строків розрахунків за окремими операціями з експорту та імпорту товарів, установлених Національним банком, та Інструкції щодо її заповнення, форми висновку щодо продовження граничних строків розрахунків за окремими операціями з експорту та імпорту товарів, установлених Національним банком», зареєстровано в Мін'юсті 04.03.2019 за № 218/33189.

Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 27.02.2019 № 329 «Про затвердження форми заяви на одержання висновку щодо продовження граничних строків розрахунків за окремими операціями з експорту та імпорту товарів, установлених Національним банком, та Інструкції щодо її заповнення, форми висновку щодо продовження граничних строків розрахунків за окремими операціями з експорту та імпорту товарів, установлених Національним банком» [28].

У 2019 році розроблення проєктів регуляторних актів здійснювалося відповідно до Плану діяльності з підготовки проєктів регуляторних актів у сфері господарської діяльності на 2019 рік, затвердженого наказом Мінекономрозвитку від 13.12.2018 № 1882. Планування діяльності щодо розроблення проєктів регуляторних актів здійснювалося з дотриманням принципу передбачуваності та послідовності [29]. Усі проєкти регуляторних актів Міністерства наразі супроводжуються аналізом регуляторного впливу відповідно до нової методології. Обов'язковим є дотримання чіткого алгоритму обрахунку фактичних витрат суб'єктів малого підприємництва (М-Тест), оскільки саме малий бізнес є найбільш чутливим до нових державних регулювань. Міністерство та Офіс ефективного регулювання (BRDO) розробили «онлайн АРВ» – унікальний інструмент, що дозволяє державним службовцям та бізнесу проводити аналіз регуляторного впливу нормативно-правових актів не лише якісно та ефективно, а й

значно скорочує часові витрати на його проведення. Крім того, на платформі ефективного регулювання розміщені допоміжні інструменти: онлайн-калькулятори, М-Тест, методичні матеріали, каталоги з питань державного адміністрування, статистичні дані тощо [29]. Реалізація регуляторної політики спрямована на вдосконалення та спрощення правового регулювання господарських відносин, недопущення прийняття економічно недоцільних та неефективних регуляторних актів. Особлива увага приділяється забезпеченню відповідності державного регулювання господарських відносин вимогам законодавства, а також прозорості процесу регуляторної діяльності.

Проведений аналіз проєктів регуляторних актів, над якими працювало Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України у 2019 році показав, що вони спрямовані на вирішення низки питань, що стосуються підприємницької діяльності, а саме:

- зменшення тиску на бізнес та дерегуляцію господарської діяльності;
- спрощення ведення підприємницької діяльності, поліпшення інвестиційного клімату та гармонізацію законодавства України із законодавством ЄС;
- удосконалення публічних закупівель, створення конкурентного середовища та подальший розвиток добросовісної конкуренції у сфері публічних закупівель в Україні;
- забезпечення формування раціональної структури експорту та імпорту окремих видів товарів;
- урегулювання питань, пов'язаних з реєстрацією договорів щодо розпоряджання правами (передачі права власності та видачу ліцензії) на винахід (корисну модель);
- урегулювання процедури продовження строку дії патенту на винахід, використання якого потребує дозволу компетентного органу;
- урегулювання процедури ведення Державного реєстру патентів України на промислові зразки та винаходи;

– встановлення однакових вимог до основних складових взуття в Україні та ЄС, що сприятиме їх вільному доступу на ринок ЄС;

– спрощення регуляторних процедур, зменшення навантаження на органи державної реєстрації, покращання умов інвестиційної діяльності в Україні та сприяння збільшенню надходження іноземних інвестицій в економіку України шляхом скорочення витрат іноземного інвестора для здійснення інвестицій на підставі договорів (контрактів);

– спрощення та зменшення витрат на створення товариства з обмеженою відповідальністю, спрощення процесу приведення статутів існуючих товариств з обмеженою відповідальністю у відповідність до Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»;

– зменшення витрат та прискорення процесу взаємодії замовників будівництва та органів архітектурно-будівельного контролю або органів місцевого самоврядування;

– зменшення обсягів проблемної заборгованості за кредитами, виданими банківськими установами;

– зменшення адміністративного тиску на морських перевізників;

– спрощення та прискорення процедури нотаріального посвідчення правочинів із земельними ділянками;

– реформування державної системи правової охорони інтелектуальної власності, поліпшення якості та підвищення ефективності її (системи) роботи;

– спрощення та забезпечення прозорості процедур набуття та розпоряджання правами інтелектуальної власності, ефективності адміністрування зборів за дії, пов'язаних з охороною прав на об'єкти інтелектуальної власності;

– забезпечення удосконалення норм чинного законодавства у сфері публічних закупівель, врегулювання питання щодо механізму розміщення інформації про публічні закупівлі в електронній системі закупівель для всіх користувачів, зокрема, для органів державного фінансового контролю та централізованих закупівельних організацій;

– визначення механізму відчуження майна суб'єктів господарювання державного сектору економіки шляхом його продажу на електронному аукціоні тощо [29].

За результатами 2018 року та початку 2019 у напрямі легкості ведення бізнесу здійснено низку реформ. Прийнято Закони України № 2275-VIII «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»; № 2530-VIII «Про внесення змін до Митного кодексу України та деяких інших законів України щодо запровадження механізму «єдиного вікна» та оптимізації здійснення контрольних процедур при переміщенні товарів через митний кордон України» (від 06.02.2018); № 132 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання інвестиційної діяльності в Україні» (від 20.09.2019) [29].

З 21 жовтня 2019 року вводиться в дію Кодекс України з процедур банкрутства – перший за часи незалежності України комплексний документ, що врегульовує всі процедурні питання банкрутства. Зокрема, він містить багато положень, що перекликаються зі світовими стандартами, що має позитивно відобразитися на економіці та інвестиційному кліматі в державі.

Крім того, прийнято у першому читанні проекти Законів України:

– «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері містобудування»;

– «Про внесення змін до Митного кодексу України щодо деяких питань виконання Глави 5 розділу IV Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони», яким пропонується запровадити дієвий механізм інституту авторизованого економічного оператора (АЕО) аналогічний тому, що функціонує в ЄС, з перспективою подальшого взаємного визнання.

Прийнято розпорядження Нацкомфінпослуг від 20.11.2018 № 2006 «Про затвердження Методичних рекомендацій для

кредитних спілок щодо проведення оцінки кредитоспроможності позичальників»;

– постанову НКРЕКП № 1965 «Про затвердження Методики (порядку) формування плати за приєднання до системи передачі та системи розподілу» (від 18.12.2018) [29].

Крім того, останнім часом зусилля Уряду спрямовано на оперативне розроблення та прийняття нових регулювань, зокрема і на рівні підзаконних актів.

Так, на виконання низки доручень Прем'єр-міністра України, прийнято:

– Постанову Кабінету Міністрів України «Деякі питання дерегуляції господарської діяльності» від 27.03.2019 № 367, імплементація норм якої дозволить удосконалити модельний статут товариства з обмеженою відповідальністю, встановити тимчасовий порядок реалізації експериментального проєкту з присвоєння адрес об'єктам будівництва та об'єктам нерухомого майна, надати нотаріусам доступ до Державного земельного кадастру через вебсервіси вебпорталу «Публічна кадастрова карта» та інше.

– постанову правління НБУ № 56 «Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України», якою затверджено нову редакцію Інструкції про порядок відкриття і закриття рахунків клієнтів банків та кореспондентських рахунків банків-резидентів і нерезидентів (відсутня вимога щодо подання клієнтом в банк нотаріально посвідченої картки зі зразками підписів від 01.04.2019);

– наказом Мінрегіону № 8 створено Робочу групу з реформування системи архітектурно-будівельного контролю шляхом впровадження електронного кабінету забудовника, онлайн-платформи «Прозора Держархбудінспекція» та розроблення нормативно-правових актів (від 31.01.2019) [29].

Значна увага приділяється вирішенню проблем публічних закупівель. Так, у вересні 2019 р. прийнято законопроект, який змінює систему публічних закупівель в країні. Зміни стосуються Закону України «Про публічні закупівлі» та деяких інших законодавчих актів України щодо публічних

закупівель [30]. Нова редакція Закону України «Про публічні закупівлі» вступить в силу в 2020 році, за цей час держава та ProZorro підготуються до змін та відредагують нормативні документи, що регулюють проведення публічних закупівель. Передбачено спрощену процедуру для закупівель бюджетом: а) 50–200 тис. грн для товарів чи послуг; б) 50 тис. грн – 1,5 млн грн для робіт; щоб процедура відбулась, достатньо одного учасника. Крім того, закон дозволить виявляти аномально низькі ціни, які будуть визначатися системою автоматично, якщо постачальник не надасть пояснень, замовник може відхилити учасника з аномально низькою ціною. Також передбачено зміни у оскарженнях закупівель: оплата за подання скарги до АМКУ буде проводитись одразу в електронній системі; учасник матиме змогу подати скаргу на рішення замовника, навіть якщо дискваліфіковано всіх учасників процедури. У новій редакції закону посилена відповідальність за порушення законодавства для недобросовісних замовників, з'являється нова норма, в якій відповідальність за порушення законодавства в сфері публічних закупівель поширюватиметься і на керівника замовника. За невиконання рішення АМКУ передбачена відповідальність керівника замовника та штраф у 85 тис. грн. Учасники зможуть оскаржити скасовану процедуру, АМКУ буде розглядати скарги від учасників протягом 10 робочих днів, а в разі потреби може продовжити цей строк до 20 робочих днів; передбачено усунення недоліків тендерної пропозиції учасника.

У 2018–2019 рр. було продовжено курс на спрощення бізнес-діяльності в Україні та подальше підвищення позиції держави в рейтингу Doing Business. Крім втілення в практичну діяльність відповідних законодавчих ініціатив, Мінекономрозвитку спільно з Офісом ефективного регулювання (BRDO) розробило бізнес-кейси для бажаючих відкрити власний бізнес. Бізнес-кейси – це покрокові інструкції, що розповідають, які дозвільні документи будуть потрібні для відкриття того чи іншого бізнесу. За допомогою цього електронного інструменту, відповідаючи на декілька уточнюючих питань,

можна отримати свій власний check-list завдань, а саме: які документи потрібно зібрати, скільки часу займе кожна процедура, куди звертатися та інше. Державний інфо-сервіс Start Business Challenge надає покрокові інструкції з детальною інформацією про дозвільні документи, необхідні для реєстрації бізнесу.

Як було зазначено вище, оцінку простоти ведення підприємницької діяльності відображає Рейтинг Світового банку «Doing Business». У межах розрахунків цього Рейтингу проводиться аналіз правових норм, що застосовуються стосовно приватних підприємств по 12 сферах (показниках) їх життєвого циклу. Збір та аналіз комплексних кількісних даних за напрямками (індикаторами) Рейтингу використовується для зіставлення умов регулювання підприємницької діяльності між країнами і в динаміці, тим самим проєкт «Doing Business» спонукає країни до більш ефективного регулювання та забезпечує вимірні орієнтири для проведення реформ. Ці індикатори використовуються для аналізу економічних результатів і для виявлення успішних реформ у сфері регулювання бізнесу, а також для визначення, де і чому вони були ефективними. Таким чином, дослідження не лише вказують на проблеми, які заважають розвитку підприємництва, а й визначають їхню причину та містять рекомендації відносно проведення необхідних реформ. Підвищення позиції України цьому Рейтингу є одним з ключових завдань для Уряду, визначених Указом Президента України від 08.11.2019 № 837 «Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави». Відповідно до цього Указу Кабінету Міністрів України доручено до 31.12.2019 вжити заходів стосовно розроблення та затвердження в установленому порядку плану заходів щодо підвищення позиції України в рейтингу Світового банку «Ведення бізнесу» (Doing Business) [31, 32].

Динаміку позицій України у рейтингу «Doing Business» за 2012–2020 роки показано на рис. 2.1.

Розділ 2. Оцінювання рівня економічної безпеки підприємництва в Україні

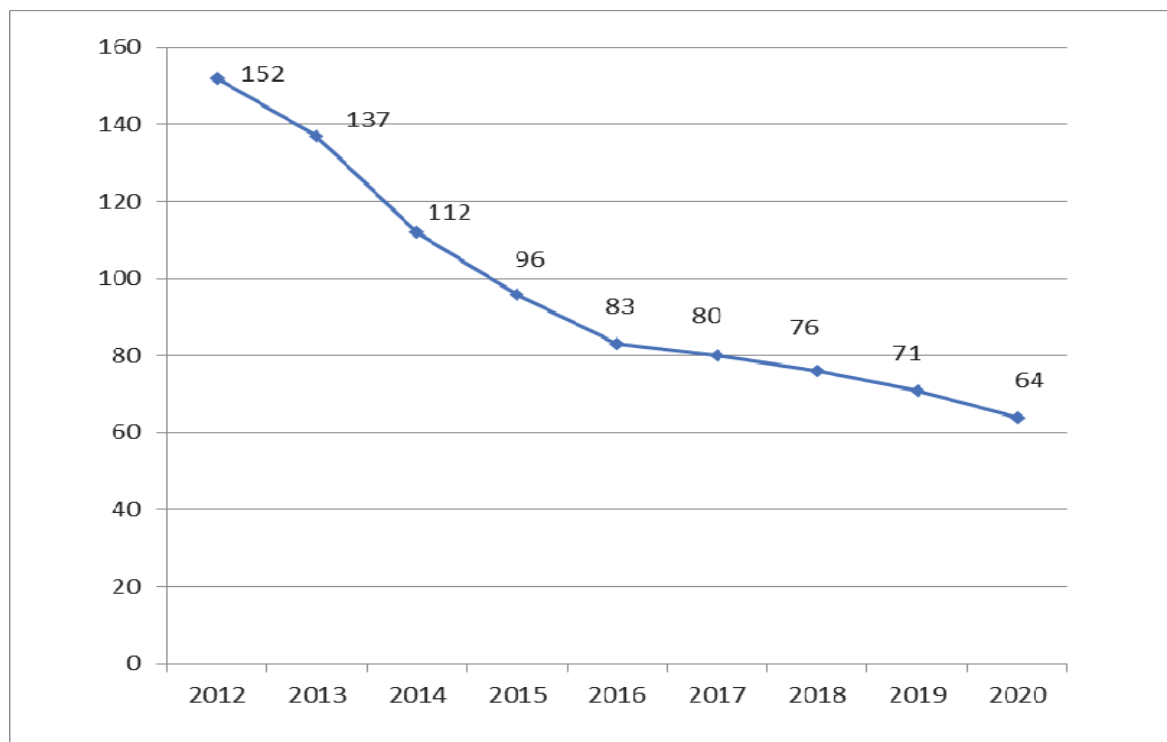

Рис. 2.1. Динаміка позицій України у рейтингу «Doing Business» за 2012–2020 рр.

Джерело: розроблено автором [31, 32]

Покращання загального рейтингу на 7 позицій Україною за останній рік відбулося під впливом його зростання за п'ятьма індикаторами:

- «захист інвесторів» + 27 позицій (з 72 на 45). Посилено захист міноритарних інвесторів, шляхом запровадження вимоги більш докладного розкриття інформації про операції з зацікавленими сторонами;

- «отримання дозволів на будівництво» + 10 (з 30 на 20). Спрощено процес отримання дозволів на будівництво, за рахунок усунення вимоги щодо найму зовнішнього спостерігача і запровадження системи онлайн-повідомлень. Також здешевлено отримання дозволу на будівництво завдяки зменшенню внеску до Київської міської ради;

- «підключення до електромереж» + 7 (з 135 на 128). Спрощено процес отримання електроенергії за рахунок оптимізації випуску технічних умов і запровадження системи

географічної інформації. Також підвищено надійність енергопостачання шляхом запровадження механізму компенсації за відключення;

– «міжнародна торгівля» + 4 (з 78 на 74). Скорочено час на імпорт завдяки спрощенню вимог сертифікації відповідності для автозапчастин;

– «реєстрація власності» + 2 (з 63 на 61). Спрощено реєстрацію власності за рахунок підвищення прозорості системи управління земельними ресурсами.

За п'ятьма іншими напрямками, було проведено недостатньо реформ, що призвело до зниження позицій України:

– «оподаткування» –11 місць (з 54 на 65);

– «забезпечення виконання контрактів» –6 місць (з 57 на 63);

– «реєстрація підприємств» –5 місць (з 56 на 61);

– «отримання кредитів» –5 місць (з 32 на 37);

– «врегулювання питання щодо неплатоспроможності» – 1 місце (з 145 на 146).

За останній рік Україна суттєво покращила бізнес-клімат, але на її загальну позицію в Рейтингу вплинули й істотні позитивні зміни в інших країнах, адже багато з них у своїх внутрішніх регулюваннях орієнтуються на рейтинг «Doing Business». Так, за статистикою Світового банку за 16 років існування цього рейтингу було впроваджено 3500 реформ.

З травня 2018 по травень 2019 років 115 країн запровадили 294 реформи, які поліпшують регулювання у всіх сферах, вимірюваних для рейтингу «Doing Business».

За інформацією з сайту Світового банку серед країн, які досягли найкращих результатів щодо поліпшення показників в «Doing Business -2020», зокрема, Саудівська Аравія, Йорданія, Того, Бахрейн, Таджикистан, Пакистан, Кувейт, Китай, Індія і Нігерія. П'ята частина усіх реформ, проведених з 2018 по 2019 рік в напрямі покращання бізнес- клімату припадає на ці країни.

На сьогодні Україна залишається на провідних місцях у світі за темпами зростання показників у рейтингу. Проте,

Розділ 2. Оцінювання рівня економічної безпеки підприємництва в Україні

з врахуванням потенціалу України, цього недостатньо, щоб увійти у ТОП-30 рейтингу в найближчі роки.

Так, 20.09.2019 прийнято розроблений Мінекономіки Закон України № 132 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання інвестиційної діяльності в Україні», який дозволить підняти Україну на декілька сходинок у рейтингу «Doing Business – 2021» за низкою напрямів.

Разом з цим, за показником врегулювання питання щодо неплатоспроможності Україна посідає 146 місце, підключення до електромереж, не дивлячись на поліпшення, залишається на низькому 128 місці.

Відстеживши динаміку позицій України в глобальних рейтингах за останні три роки, можна говорити про позитивний, але повільний вплив регуляторної політики на економічну безпеку бізнесу.

Україна показує очевидний прогрес в окремих («точкових») рейтингах, які оцінюють стан економіки. Враховуючи, що інші країни теж не стоять на місці, прогрес України в цих рейтингах є загалом позитивним, про що свідчить динаміка показників України в глобальних рейтингах за останні чотири роки (табл. 2.17).

Таблиця 2.17

Україна в глобальних рейтингах

№ п/п	Показники	Місце України/всього країн			
		2015 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік
1	Глобальний індекс інновацій	64/141	56/128	50/127	43/126
2	Індекс економічної свободи	162/178	166/180	150/180	147/180
3	Індекс конкурентоспроможності	79/144	85/140	81/137	85/141
4	Індекс легкості ведення бізнесу	83/189	80/190	76/190	71/190
5	Індекс процвітання	107/142	107/149	112/149	96/167
6	Індекс податкового навантаження	107/189	84/190	43/189	54/190
7	Індекс сприйняття корупції	130/168	131/176	130/180	120/180

Джерело: складено авторами за [31–35]

Зміни інноваційної політики простежені за динамікою Глобального індексу інновацій (the Global Innovation Index), що складається Всесвітньою організацією інтелектуальної власності (WIPO), Корнелльським університетом (Cornell University) та міжнародною бізнес-школою INSTEAD. Він враховує 79 показників та визначає рівень ефективності інноваційної політики для різних країн світу. За три роки Україна покращила свої позиції (з 64 до 43 місця).

Щодо індексу економічної свободи, то при визначенні цього рейтингу враховується широта вибору та доступ до певних ресурсів: економічних, політичних, екологічних, інформаційних. Україна у цьому рейтингу за 2018 рік піднялася на 3 сходинки порівняно з 2017 роком.

Відповідно до результатів Звіту про глобальну конкурентоспроможність, Україна знаходилася на 85 місці в 2018 р. серед 141 країни світу; позиція за цим рейтингом порівняно з 2017 роком погіршилася.

Індекс легкості ведення бізнесу в Україні поступово зростає. Порівняно з 2017 роком Україна піднялася на 5 позицій та відповідно до рейтингу Doing Business у 2018 вона посіла 71 місце серед 190 країн світу.

Україна в 2018 році покращила позиції у світовому рейтингу процвітання, опинившись на 96-му місці зі 167 країн. Рейтинг рівня життя щороку визначає лондонський інститут Legatum. Індекс процвітання вираховується за 9 показниками: стан економіки, бізнес, влада, освіта, охорона здоров'я, соціальний капітал, екологія, захищеність та персональна свобода громадян.

Важливим показником впливу держави на розвиток бізнесу є податкове навантаження. Україна добилася прогресу, поліпшивши своє становище в цьому рейтингу, перемістившись із 107 до 54-го місця, проте порівняно з 2017 роком спостерігається зниження рейтингу на 11 пунктів. При визначенні податкового навантаження та витрат перші 3 індикатори (загальна ставка податку; час на підготовку, подачу звітності та сплату податку; кількість платежів) оцінюють податкове

навантаження включно до подачі звітності. Індекс пост-подачі розраховувався вперше для рейтингу 2017 як агрегований індекс ефективності роботи податкових органів після подачі звітності. Якщо розглядати ці показники у плані глобальних тенденцій, на прикладі середнього результату по світу, то в середньому підприємству доведеться витратити 251 годину та здійснити 25 платежів для дотримання вимог податкового законодавства. Для позитивних змін потрібно не тільки змінювати податкове законодавство, а й покращувати податкове адміністрування.

Індекс сприйняття корупції в Україні покращився на 10 пунктів за останній рік. Позитивний вплив справило запровадження процедури автоматичного відшкодування податку на додану вартість, розширення сфер роботи систем ProZorro і ProZorro.Продажі та діяльність Інституту бізнес-омбудсмена. Україна здійснила низку кроків щодо створення Антикорупційного суду, ухвалила відповідне законодавство. Корупцію неможливо виміряти чіткими показниками, тому всі рейтинги, пов'язані з корупцією висвітлюють бачення корумпованості країни її громадянами або нерезидентами. Повільне здійснення антикорупційних реформ суттєво перешкоджає економічному розвитку бізнесу та держави. Корупція все ще має вирішальний вплив на управлінські рішення української влади. Так і не оголошено вироки топ-корупціонерам, а справи НАБУ тривалий час не розглядаються судами, що підтверджує – судова гілка влади є найслабшим місцем у боротьбі з корупцією.

Отже, регуляторна політика держави в останні роки спрямована на спрощення ведення підприємницької діяльності, зменшення тиску на бізнес та дерегуляцію господарської діяльності; поліпшення інвестиційного клімату та гармонізацію законодавства України із законодавством ЄС; удосконалення публічних закупівель; забезпечення умов формування раціональної структури експорту та імпорту й реформу регуляторного нагляду загалом. Можемо константувати, що протягом останніх років спостерігається позитивний вплив регуля-

торної політики держави на рівень економічної безпеки підприємств. Проте стан системи регулювання потребує швидкішого впровадження в практику законодавчих актів, які сприяли б розвитку підприємництва в державі (регіоні), гарантували захищеність життєво важливих інтересів окремо взятих суб'єктів підприємницької діяльності та підприємництва загалом від зовнішніх загроз. Українському урядові доцільно зосередитись на результативних антикорупційних заходах, контролі законності роботи правоохоронних органів, реформі юридичної системи.

Список бібліографічних посилань

1. Про Стратегію сталого розвитку «Україна-2020» [Електронний ресурс]. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/18688.html>
2. Державна регуляторна служба України. Інформація про здійснення органами виконавчої влади державної регуляторної політики у 2017 році/ [Електронний ресурс]. URL: <http://www.drs.gov.ua>
3. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. Офіційний вебсайт [Електронний ресурс]. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=112a480c-9492-4736-99ed-b0f3b1152c27&title=SpriiatliviUmoviDliaBiznesu>.
4. Opinion. Аналітика, роздуми, коментарі [Електронний ресурс]. URL: <https://opinionua.com>
5. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. Текст розділу IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею» Угоди про асоціацію та додатків до розділу IV. [Електронний ресурс]. URL: <http://www.me.gov.ua>
6. Про затвердження Порядку проведення контролю та повної перевірки декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування: Рішення Національного Агентства з питань

- запобігання корупції від 10.02.2017 № 56 [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0201-17>
7. Про внесення змін до деяких законів України у сфері державних закупівель щодо приведення їх у відповідність з міжнародними стандартами та вжиття заходів з подолання корупції: Закон України від 15.09.15 № 679-VIII [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-19>
 8. Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015 № 922-VIII [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19>
 9. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Закон України [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15>
 10. Деякі питання щодо визначення адміністратора Єдиних та Державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції України: Наказ Міністерства юстиції України від 25.06.2015 № 1059/5 [Електронний ресурс]. URL: <http://ddr.minjust.gov.ua/>
 11. Деякі питання реалізації принципу «єдиного вікна» під час здійснення митного, санітарно-епідеміологічного, ветеринарно-санітарного, фітосанітарного, екологічного, радіологічного та інших видів державного контролю: Постанова КМУ від 25 травня 2016 р. №364 [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/364-2016-n>
 12. Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 07.12.2016 № 903 [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/903-2016-n>
 13. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс]. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011

14. Про електронну комерцію: Закон України від 26.04.2017 № 675-VIII [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19>
15. Про внесення змін до Порядку видачі, продовження дії та анулювання дозволу на застосування праці іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 18 січня 2017 р. № 28 [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/28-2017-п>
16. Про внесення змін до Державних санітарних норм і правил захисту населення від впливу електромагнітних випромінювань, зареєстровано в Міністерстві юстиції України від 16.05.2017 за № 625/30493: Наказ МОЗ України від 13.03.2017 № 266 [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0625-17>
17. Про ринок електричної енергії: Закон України № 2019-VIII [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19>
18. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав інвесторів: Закон України № 289-VIII, від 04.06.2017 [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/289-19>
19. Про внесення змін у додаток до постанови Кабінету Міністрів України від 25 грудня 1996 р. № 1548 та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України: Постанова КМУ від 7 червня 2017 р. № 394 [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/394-2017-п>
20. Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України: Постанова НБУ від 15 червня 2017 року [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0054500-17>
21. Про затвердження Порядку ведення Реєстру заяв про повернення суми бюджетного відшкодування податку на додану вартість: Постанова КМУ від 25 січня 2017 року № 26 [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/26-2017-п>

**Розділ 2. Оцінювання рівня економічної безпеки
підприємництва в Україні**

22. Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» (реєстраційний номер 5448-д): Закон України № 2406-VIII від 10.07.2018 [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2496-19>
23. Про внесення змін до деяких законів України щодо створення та ведення Кредитного реєстру Національного банку України та вдосконалення процесів управління кредитними ризиками банків: Закон України № 2277-VIII від 06.02.2018 [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2277-19>
24. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення ведення бізнесу та залучення інвестицій емітентами цінних паперів: Закон України № 2210-VIII від 07.03.2018 [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-19>
25. Про Вищий антикорупційний суд: Закон України № 2447-VIII від 07.06.2018 [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19>
26. Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України щодо податку на виведений капітал [Електронний ресурс]. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1
27. Питання утворення Експортно-кредитного агентства: Постанова КМУ від 07 лютого 2018 р. № 65 [Електронний ресурс]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pitannya-utvo-rennya-eksportno-kreditnogo-agentstva>
28. Про затвердження форми заяви на одержання висновку щодо продовження граничних строків розрахунків за окремими операціями з експорту та імпорту товарів, установлених Національним банком, та Інструкції щодо її заповнення, форми висновку щодо продовження граничних строків розрахунків за окремими операціями з експорту та імпорту товарів, установлених Національним банком: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України № 329 від 27.02.2019 [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0218-19/sp:head:max100>

29. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. Офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id>
30. Про публічні закупівлі: Закон України № 922-VIII від 25.12.2015 [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19>
31. Група Світового Банку [Електронний ресурс]. URL: <http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/ukraine>
32. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. Doing Business. [Електронний ресурс]. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=05376d6c-3772-4027-ac6f-73e33e2905a8&title=DoingBusiness2019>
33. Україна в Глобальних рейтингах [Електронний ресурс]. URL: <https://www.pravda.com.ua/cdn/graphics/ratings/>
34. Global Innovation Index Bloomberg Rankings. (n.d.). images.businessweek.com. Retrieved from: <http://images.businessweek.com> [in Ukrainian]
35. World Economic Forum. Ukraine. (n.d.). reports.weforum.org. Retrieved from: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2014-2015/economies/#economy=UKR> [in Ukrainian]

2.4. Безпека інвестиційного середовища України: індикатори і критерії оцінювання

Складовою умов забезпечення сталого розвитку економіки країни є стан економічної безпеки, що сформований по всій економічній системі, включаючи рівень підприємства. Стан інвестиційного середовища мотивує суб'єктів господарювання до економічного розвитку та стимулює його до розширеного відтворення. У процесі активного інвестування у багатовекторному економічному просторі, останнє через ймовірний деструктивний вплив розглядається сучасними

аналітиками під кутом зору безпеки інвестиційного середовища у складі загальної моделі економічної безпеки господарської системи.

Велика кількість сучасних наукових публікацій присвячена дослідженню безпеки інвестиційного середовища та її основних складових, інструментарію оцінювання її рівня, діагностування стану [1–10]. Розкриття сутності безпеки інвестиційного середовища присутнє у працях Ліпич Л.Г. [11], де вона трактується як процес забезпечення такого стану інвестиційної сфери, за якого економіка здатна зберігати і підтримувати достатній рівень інвестиційних ресурсів в умовах дії внутрішніх і зовнішніх загроз, що є необхідним для забезпечення стійкого розвитку і соціально-економічної стабільності країни, зростання конкурентоспроможності національної економіки та добробуту населення. Томарева В.Г. [12] та Недашківський М.І. [13] визначають безпеку інвестиційного середовища як здатність економічної системи до залучення та ефективного використання інвестиційних ресурсів; Кириленко В. [14] – як здатність підтримувати виробничі нагромадження та вкладення капіталу на рівні, що забезпечує необхідні темпи розширеного відтворення, реструктуризацію та технологічне переозброєння економіки.

Ми визначаємо безпеку інвестиційного середовища як органічну складову системи економічної безпеки, яка опосередковано характеризує стан та перспективи економічного розвитку, відбиває стратегічний аспект формування імунітету відносно реальних і потенційних загроз як внутрішнього, так і зовнішнього характеру.

Доволі різняться між собою визначення основних сутнісних характеристик безпеки інвестиційного середовища. Так, зокрема Соснін А.С. [15] виділяє в якості основної сутнісної характеристики досягнення встановлених цілей функціонування. Барановський О.І. [16] в якості основної сутнісної характеристики визначає забезпечення ефективного використання і повернення коштів, які інвестуються. Inglehart R. [17] зазначає, що стан економічної безпеки впливає на зміну

вартості. На взаємозв'язок економічної безпеки та приватних інвестицій вказує Poirson H. [18].

Серед факторів впливу на стан безпеки Murdoch C. [19] виділяє економічні фактори, а Волос О.Р. [1] вказує, що стан безпеки держави опосередковано залежить від механізмів інвестування, обсягу іноземних інвестицій, розміру державного боргу. На думку Барановського О.І. [16], інвестиційна безпека зумовлюється рівнем повернення вкладених коштів; наявністю/відсутністю страхування інвестиційних ризиків; ступенем інформованості інвесторів; формою отримання інвестиційного доходу; режимом валютного курсу та відсотковою політикою, що встановились у країні.

Сучасні дослідження щодо оцінювання безпеки мають такі особливості:

– переважна більшість ґрунтується на оцінюванні таких основних складових безпеки середовища, як інвестиційна та інноваційна, зокрема Кириленко В. [14]; Федулова Л.І. [20]; Недашківський М.І. [13]; Варналій З.С. [21]; Asheim B.T. [22]; Cooke Ph. [23]; Stein J.A. [24];

– відмічається диференціація методичних підходів до оцінювання безпеки інвестиційного середовища залежно від об'єкта оцінювання: держава, регіон, підприємство у працях Савлук О. [25]; Харламова Г.О. [26]; Заблудської І.В. [27], Бланка І.О. [28];

– переважна більшість методичних підходів щодо оцінювання рівня безпеки базується на використанні вагових коефіцієнтів, які зазвичай встановлюються на основі експертних оцінок у складі інтегрального показника оцінювання у працях Матвійчук Л.О. [29]; Камишникової Е.В. [30]; Кракос Ю.Б. [31];

– переважна більшість методичних підходів, розроблених вітчизняними науковцями, не дають можливості здійснювати порівняльну характеристику безпеки інвестиційного середовища в різних країнах: Барановський О. [32]; Єрмошенко М.М. [3].

Тому залишається нереалізованою потреба науковців і практиків у цілісній концепції інструментарного наповнення

системи управління безпеки інвестиційного середовища, виходячи із функціоналу – формування цільового рівня економічної безпеки загалом.

Стан безпеки інвестиційного середовища є однією з найважливіших складових інвестиційної привабливості окремих секторів та національної економіки. Оскільки цей стан є багатоаспектним комплексним поняттям, його оцінювання передбачає використання особливих методичних підходів. Необхідно визнати, що врахування усіх чинників впливу на безпеку інвестиційного середовища є неможливим. Тому для цілей оцінювання та порівняльного аналізу стану безпеки інвестиційного середовища цілком виправданим є використання спрощеної моделі інтегрального показника, що базується на загальнодоступних даних – індексах Світового банку, що обчислюються за загальновизнаними методиками. Обґрунтування можливості та доцільності використання подібної спрощеної моделі зустрічається у низці статей, зокрема в [33].

Нині в Україні для оцінювання економічної безпеки використовується методика Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [34]. Проте, на нашу думку, ситуацію щодо економічної безпеки інвестиційного середовища доволі яскраво відображає позиція України в міжнародних рейтингах. Для оцінювання стану безпеки інвестиційного середовища окремої країни, пропонується будувати інтегральний показник шляхом узагальнення 4-х індексів, кожен із яких характеризує окремий блок визначальних чинників: наявність базових економічних свобод (індекс економічної свободи), сприятливість організаційних умов для ведення бізнесу (рейтинг ведення бізнесу), ресурсне забезпечення та розвиток інфраструктури (індекс глобальної конкурентоспроможності), стан політично-правової системи. При оцінюванні перших трьох визначальних чинників індекси використовуються у тому ж вигляді, в якому вони подаються у першоджерелі. Для оцінювання стану політично-правової системи здійснюється попереднє перетворення в індекс на основі початкових оцінок (*estimates*) таких індексів, як: індекс боротьби з корупцією; індекс політичної стабільності

і відсутності насильства/тероризму; якість регулювання; верховенство права. В процесі обчислення інтегрального показника значущість кожного із чотирьох індексів вважається однаковою, що дозволить уникнути спотворень результату, пов'язаних із суб'єктивними судженнями при присвоєнні рангів значущості. Тоді інтегральний показник стану безпеки інвестиційного середовища окремої країни обчислюється як площа чотирикутника, вершини якого відкладаються у системі координат з 4-ма осями, кожна із яких відповідає одному із наведених індексів. Отримане значення площі чотирикутника співвідноситься із максимально можливою площею для чотирикутника, усі вершини знаходяться на рівні координати 1 (тобто для чотирикутника максимально можливого розміру), і виражається десятковим дробом (частки від одиниці) згідно з формулою:

$$III = (I_1 \times I_2 + I_2 \times I_3 + I_3 \times I_4 + I_4 \times I_1) / 4, \quad (1)$$

де III – інтегральний показник стану безпеки інвестиційного середовища;

I_1 – індекс базових економічних свобод;

I_2 – індекс сприятливості організаційних умов для ведення бізнесу;

I_3 – індекс ресурсного забезпечення та розвитку інфраструктури;

I_4 – індекс стану політично-правової системи.

Крім простоти і доступності, однією із суттєвих переваг запропонованої моделі є можливість графічної інтерпретації результатів її застосування у вигляді пелюсткової діаграми.

Ефективна діяльність підприємств у довгостроковій перспективі, забезпечення високих темпів їхнього розвитку і підвищення конкурентоспроможності значною мірою визначаються рівнем їхньої інвестиційної активності та рівнем безпеки інвестиційного середовища.

У такій системі координат можна надати характеристику стану інвестиційної сфери України у 2012–2017 рр. (табл. 2.18).

**Розділ 2. Оцінювання рівня економічної безпеки
підприємництва в Україні**

Таблиця 2.18

**Динаміка основних показників
стану інвестиційної сфери України у 2012–2017 роках**

Показники	2012	2013	2014	2015	2016	2017
ВВП у фактичних цінах, млрд грн	1 405	1 455	1586,9	1988,5	2383,2	2982,9
Темп зміни ВВП у фактичних цінах, % до попереднього року	–	103,6	109,1	125,3	119,8	125,2
ВВП у цінах попереднього року, % до попереднього року	100,2	100,0	93,7	90,2	102,3	120,2
Валове нагромадження основного капіталу, млрд грн	305,0	270,9	212,6	316,8	512,8	470,3
Валове нагромадження основного капіталу, % до ВВП	21,7	18,6	13,4	15,9	21,5	15,8
Прямі іноземні інвестиції в Україну, млрд дол. США	48,2	51,7	53,7	38,4	32,1	31,2
Темп зміни прямих іноземних інвестицій, %	–	107,3	103,9	71,4	83,7	97,2

Джерело: розраховано авторами за даними Державної служби статистики [35]

Якщо частково виключити інфляційну складову, то реальне падіння ВВП з 2013 року було подолано у 2016 р., коли можна було говорити про можливість відновлення економічного зростання і відродження реальних умов для відтворювальних процесів за розширеним типом. Після нульового приросту ВВП України у 2013 р. у цінах попереднього року, впродовж 2014–2015 рр. фактично сформувалась рецесія в економічному житті України, відбулось зниження цього показника: у 2014 році ВВП України знизився на 6,3%, у 2015 році – на 9,8%. Цьому сприяли сильні турбулентності у політичному кліматі, погіршення кон'юнктури на світових товарних ринках, зниження ділової активності й звуження внутрішнього ринку в Україні. Зазначені чинники суттєво послабили потенціал країни у ресурсному забезпеченні макроекономічної стабільності України, хоча зростання ВВП у 2017 році на 20,2% оптимізує картину щодо наявності економічних резервів і вміння їх залучати.

За оцінками світових аналітичних інституцій обсяг ВВП України залишається одним з ключових бар'єрів на шляху переходу від забезпечення макроекономічної стабільності до динамічного зростання.

Це означає, що відновлення високого міжнародного економічного статусу України можливе лише за умов забезпечення випереджаючих середньосвітові параметри параметрів економічної динаміки, зокрема, темпів зростання ВВП, подолання інфляції, нормалізація дефіциту державного бюджету та обсягів заборгованості. Принаймні, характерні для розвинених країн щорічні темпи зростання ВВП на рівні 2–4% є недостатніми для зміцнення конкурентних позицій України у світі не лише у середньо-, а й у довгостроковій перспективі, вони фактично заморожуватимуть відставання країни.

Коливання рівня валового нагромадження основного капіталу у відсотках до ВВП від зменшення впродовж 2014–2015 рр. до підвищення у 2016 році (до 21,5%) притаманні майже синхронній динаміці інвестицій в основний капітал у відсотках до ВВП, хоча їх обсяг на кінець 2016 р. залишається значно нижчим ніж у 2012 році.

На жаль, зберігається чітка спадна траєкторія статистики надходження прямих іноземних інвестицій в Україну, обсяг яких зменшується впродовж усього досліджуваного періоду. Обсяг прямих іноземних інвестицій у 2017 році становить 31,2 млрд дол. США, що на 0,9 млн дол. США є меншим за обсяг прямих іноземних інвестицій у 2016 р. та є найнижчим значенням за весь досліджуваний період.

У 2017 р. 37,5% прямих іноземних інвестицій з країн ЄС становлять надходження з Кіпру (8785,5 млн дол. США), що за даними Державної служби статистики є найбільшою часткою серед країн-інвесторів, проте через походження з офшорної території їх можна вважати умовно-іноземними. На другому місці за обсягом прямого інвестування знаходяться Нідерланди, обсяг інвестицій з яких 6028,4 млн дол. США, що становить 26%. На третьому місці за обсягом інвестицій знаходиться Велика Британія, частка якої становить

Розділ 2. Оцінювання рівня економічної безпеки підприємництва в Україні

8,3% (1947 млн дол. США). Надходження з Німеччини становлять 1564,2 млн дол. США, що становить 6,9% від загального обсягу прямих інвестицій з країн ЄС. Надходження з Австрії становлять 1152,6 млн дол. США, що складає 4,9% від загального обсягу прямих інвестицій з країн ЄС. Надходження з Франції становлять 615,6 млн.дол. США, що складає 2,6% від загального обсягу прямих інвестицій з країн ЄС. З Люксембургу надійшло 660,1 тис. грн, що становить 2,8 млн дол. США. Приблизно однаковим є надходження інвестиційних імпульсів до України з Угорщини (498,1 млн дол. США) та Польщі (509,7 млн дол. США), що становить 2,1% та 2,2% відповідно (рис. 2.2). Прямі іноземні з Естонії становлять 0,9%, з Італії – 0,8% від загального обсягу прямих іноземних інвестицій в економіку України з країн ЄС. Обсяг прямих іноземних інвестицій в Україну з інших країн – 1%.

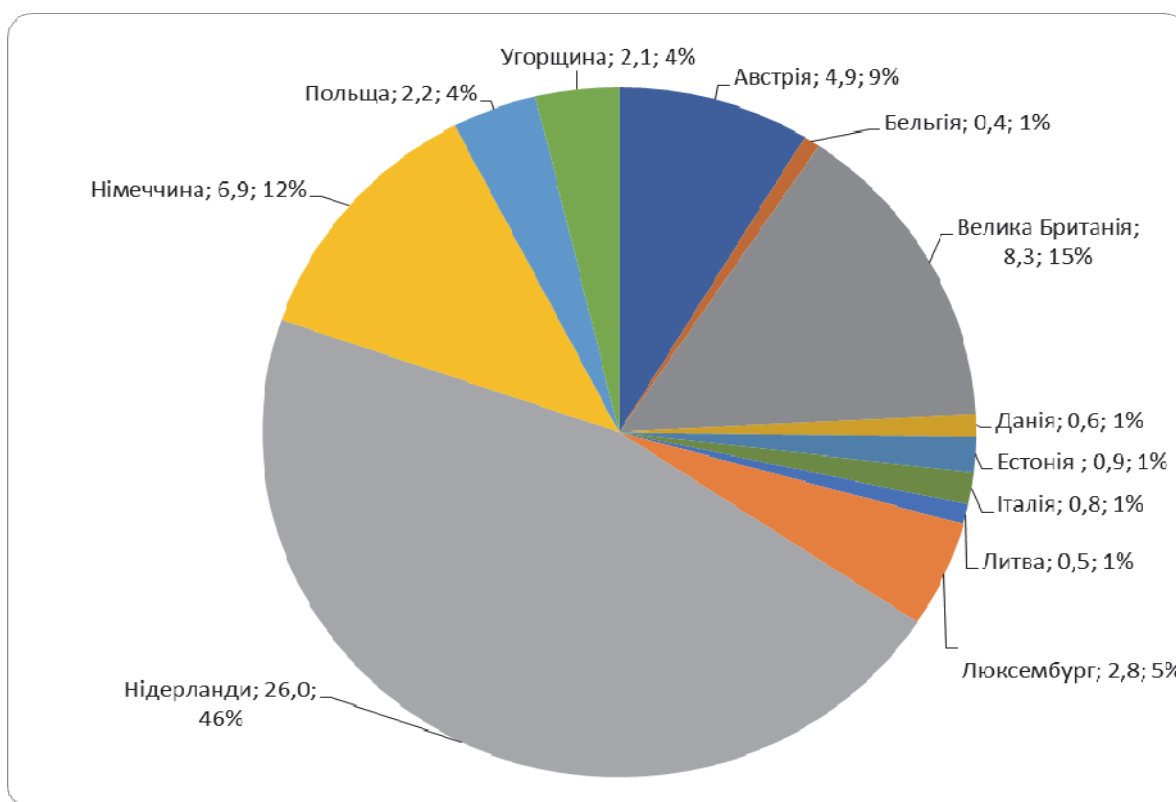

Рис. 2.2. Прямі інвестиції (акціонерний капітал) із країн ЄС в економіку України у 2017 р.

Джерело: розраховано автором за даними [35]

Безпека інвестиційного середовища опосередковано характеризує стан та перспективи економічного розвитку, відбиває стратегічний аспект формування імунітету відносно реальних і потенційних загроз як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. У той же час, прогнозування майбутніх пропорцій макроекономічного середовища, реалізація їх у мікроекономічних складових, диктує зміст і технологічне наповнення інвестицій на всіх рівнях господарювання, забезпечує певні вимоги до гарантій формування і управління цими процесами у фокусі безпеки.

У контексті оцінок інтегрального показника для України (табл. 2.19) є очевидним незадовільний стан безпеки інвестиційного середовища у порівнянні з найближчими країнами-сусідами, які є членами ЄС.

Таблиця 2.19

Інтегральний показник стану безпеки інвестиційного середовища України та її західних сусідів, членів ЄС, протягом 2010-2017 р.

Країна	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Чехія	0,465	0,493	0,481	0,480	0,471	0,548	0,566	0,557
Польща	0,440	0,447	0,465	0,482	0,511	0,534	0,545	0,541
Словаччина	0,498	0,494	0,470	0,476	0,466	0,489	0,507	0,492
Угорщина	0,475	0,480	0,462	0,454	0,451	0,446	0,455	0,451
Румунія	0,398	0,396	0,359	0,372	0,384	0,438	0,453	0,448
Болгарія	0,415	0,406	0,398	0,382	0,407	0,436	0,438	0,441
Україна	0,152	0,147	0,142	0,146	0,171	0,176	0,195	0,191

Джерело: розраховано авторами за даними World Bank Indicators [36].

Незважаючи на певні позитивні тенденції у динаміці інтегрального показника стану безпеки інвестиційного середовища в Україні, його значення впродовж усього аналітичного періоду поступається більше ніж удвічі найгіршим значенням для країн-сусідів.

Крім відставання за загальним рівнем інтегрального показника стану безпеки інвестиційного середовища, впродовж

Розділ 2. Оцінювання рівня економічної безпеки підприємництва в Україні

останніх років Україна демонструє найвищу нестабільність цього рівня у порівнянні з західними країнами-сусідами. Про це свідчать значення коефіцієнтів варіації інтегральних показників різних країн, які ілюструє рис. 2.3.

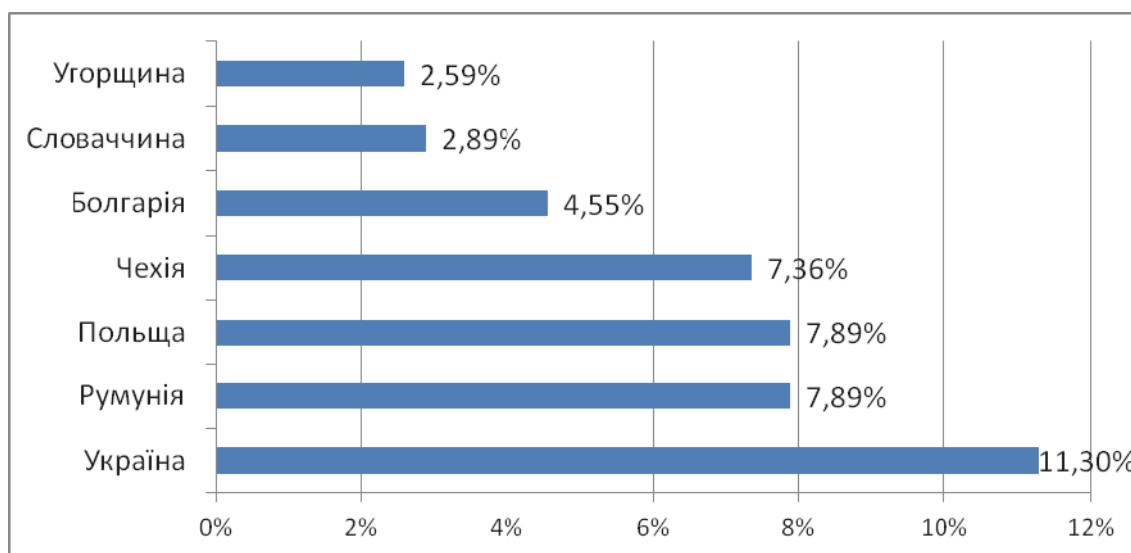

Рис. 2.3. Стабільність стану безпеки інвестиційного середовища (коефіцієнт варіації інтегрального показника) в Україні та її західних сусідів, членів ЄС, за 2010–2017 рр.

Джерело: розраховано авторами за даними World Bank Indicators [36].

Високі значення коефіцієнтів варіації інтегральних показників в окремих країнах (як у Польщі та частково в Чехії, Румунії та Україні) можна пояснити зростанням рівня безпеки інвестиційного середовища, яке відбулось впродовж періоду дослідження. Проте, високу варіацію традиційно розглядають як ознаку додаткового ризику.

Як позитивне досягнення України можна відзначити найвищі темпи приросту інтегрального показника стану безпеки інвестиційного середовища у порівнянні з країнами-сусідами. За період з 2010 по 2017 рік середньорічний темп приросту (обчислений як середня геометрична величина) становив 4,2%, що перевищує аналогічний показник у Польщі (3,6%) та Чехії (3,3%), які є лідерами за зростанням інвестиційної привабливості серед країн-сусідів України (у решти

країн цей показник виявився ще нижчим, а в Угорщині – навіть від’ємним). Але, не зважаючи на цей позитивний факт, високі темпи зростання інтегрального показника стану безпеки інвестиційного середовища не забезпечили відповідного зростання обсягів капітальних інвестицій в економіці України, навіть навпаки – супроводжувались суттєвим зменшенням цих обсягів, про що свідчать дані табл. 2.20.

Таблиця 2.20

Кореляція між інтегральним показником стану безпеки інвестиційного середовища та капітальними інвестиціями в Україні за 2011–2017 рр.

Показник	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	К-т парної кореляції
Обсяг капітальних інвестицій, млрд дол.								
Усього	30,28	34,20	30,66	18,30	12,51	14,06	17,25	-0,908
Машини, обладнання та інвентар	9,01	9,64	9,70	5,75	3,87	4,82	5,95	-0,878
Інші матеріальні активи	20,10	23,51	19,68	11,93	7,80	8,78	0,54	-0,907
Нематеріальні активи	1,18	1,05	1,29	0,62	0,84	0,46	0,63	-0,872
Джерела коштів капітальних інвестицій, млрд дол.								
Власні кошти підприємств та організацій	18,52	21,42	20,34	12,90	8,45	9,74	15,75	-0,888
Кредити банків та інші позики	4,60	4,97	4,26	1,81	0,95	1,06	1,72	-0,920
Кошти іноземних інвесторів	0,63	0,61	0,52	0,47	0,37	0,38	0,07	-0,846
Інші джерела	6,53	7,19	5,53	3,12	2,74	2,88	0,57	-0,909
Інтегральний показник стану безпеки інвестиційного середовища	0,147	0,142	0,146	0,171	0,176	0,195	0,191	1

Джерело: розраховано авторами за даними Держстату України [35]

Дані табл. 2.20 свідчать про дуже низькі обсяги капітальних інвестицій – їх обсяги у 2017 році є значно нижчими від обсягів, які були упродовж 2011–2013 років. На кінець

**Розділ 2. Оцінювання рівня економічної безпеки
підприємництва в Україні**

досліджуваного періоду не досягнуто достатніх обсягів капітальних інвестицій на рівні, необхідному для забезпечення розширеного відтворення основних засобів, а значить і формування передумов для стійкого економічного зростання. Дані табл. 2.20 свідчать про наявність надто оберненої статистичної залежності між інтегральним показником стану безпеки інвестиційного середовища в Україні та усіма (без винятку) показниками, що характеризують обсяги капітальних інвестицій щодо їхніх основних видів та джерел фінансування. Аналогічна закономірність із дещо нижчими за модулем значеннями коефіцієнтів парної кореляції спостерігається щодо обсягу надходжень (потоків) прямих іноземних інвестицій в Україну (табл. 2.21).

Таблиця 2.21

**Кореляція між інтегральним показником стану безпеки
інвестиційного середовища та показниками прямих
іноземних інвестицій в економіку і зовнішнього боргу
України за 2010–2017 рр.**

Показник	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	К-т парної кореляції
Прямі іноземні інвестиції (потоки) в економіку, млрд дол. США								
Усього	7,21	8,40	4,50	0,41	2,96	3,28	2,60	-0,701
Інструменти участі в капіталі	6,12	6,25	3,67	0,71	4,00	3,55	1,93	-0,563
Боргові інструменти	1,09	2,15	0,83	-0,30	-1,04	-0,27	0,67	-0,817
Зовнішній борг (залишок на кінець року), млрд дол. США								
Валовий зовнішній борг	126,24	134,63	142,08	126,31	118,73	113,64	115,45	-0,741
Зовнішній державний борг	33,37	32,20	31,70	35,06	42,67	42,74	38,50	0,898
Інтегральний показник стану безпеки інвестиційної середовища	0,147	0,142	0,146	0,171	0,176	0,195	0,189	1

Джерело: розраховано авторами за даними Національного банку України [37]

Проявом невпевності іноземних інвесторів у достатньому рівні безпеки інвестиційного середовища є прямі іноземні інвестиції в економіку України, обсяг яких у 2017 році був удвічі меншим від показника 2011 року.

Поліпшення інвестиційного клімату в країні сприяє збільшенню обсягів вкладеного іноземного капіталу та супроводжується активізацією інвестиційної діяльності. Залучення іноземних інвестицій до України дало б змогу вирішити в Україні проблеми завершення структурного реформування економіки, підвищення конкурентоспроможності продукції та підприємств, переходу до інноваційної моделі розвитку.

Отримані результати свідчать про недостатність досягнутого за останні роки зростання інвестиційної привабливості України для осіб, які приймають рішення про здійснення інвестицій. Можливими причинами такого становища є, на наш погляд: 1) посилення несприятливого (консервативного) ставлення інвесторів до ризиків, пов'язаних з політичною нестабільністю, проявами насильства та тероризму; 2) погіршення загального фінансового стану підприємств-реципієнтів інвестицій (у тому числі внаслідок знецінення національної грошової одиниці).

Винятком є ситуація з формуванням зовнішнього державного боргу України, що також є складовою інвестиційного процесу – спостерігається суттєвий (сильний) прямий статистичний взаємозв'язок між інтегральним показником стану безпеки інвестиційного середовища та обсягом зовнішнього державного боргу, про що свідчить відповідне значення коефіцієнта парної кореляції.

Цей статистичний взаємозв'язок виявився достатньо сильним для того, щоб на основі малої кількості даних побудувати модель простої лінійної регресії, яку ілюструє рис. 2.4.

Побудована регресійна модель дає аргумент на користь припущення про те, що запропонований інтегральний показник стану безпеки інвестиційного середовища відображає перед усім ставлення міжнародних фінансових організацій (зокрема Світового банку, індекси якого використано в обчисленнях

Розділ 2. Оцінювання рівня економічної безпеки підприємництва в Україні

цього інтегрального показника) до країн, як до потенційних позичальників. Саме тому подібний інтегральний показник (цей або будь-який інший, що побудований на основі аналогічного методичного підходу) не може повною мірою врахувати бачення інвестиційної привабливості з боку тих осіб, які приймають інвестиційні рішення на корпоративному та приватному рівні у країнах з проблемною економікою.

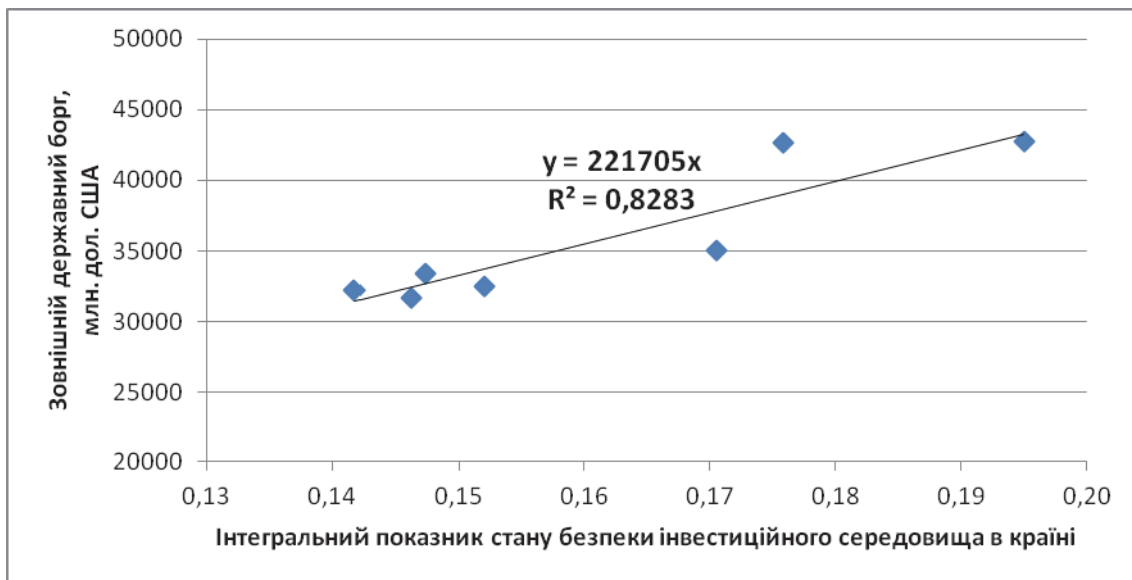

Рис. 2.4. Регресійна модель залежності обсягу зовнішнього державного боргу від інтегрального показника стану безпеки інвестиційного середовища в Україні за 2010–2017 рр.

Джерело: розраховано авторами

Успіх ринкової трансформації економіки України значною мірою залежить від обсягів прямих іноземних інвестицій. До найважливіших факторів, які визначають обсяги залучення прямих іноземних інвестицій можна віднести державну політику щодо прямих іноземних інвестицій; економічну, політичну та соціальну стабільність; наявність нормативної бази, що регулює інвестування; заходи держави, спрямовані на подолання корупції. В Україні на державному рівні вживаються заходи, спрямовані на забезпечення сприятливих умов залучення прямих іноземних інвестицій через удоско-

налення правової бази, створення ефективних механізмів стимулювання інвесторів, поліпшення інвестиційного іміджу України у світі.

Що стосується обсягу потоків прямих іноземних інвестицій в економіку України, то його динаміку впродовж останніх років можливо пояснити і без допомоги інтегрального показника стану інвестиційного середовища в країні. Виявлений статистичний взаємозв'язок між показником політичної стабільності та обсягом потоків прямих іноземних інвестицій в економіку України є настільки суттєвим (сильним), що дозволяє побудувати регресійну модель, яку ілюструє рис. 2.5.

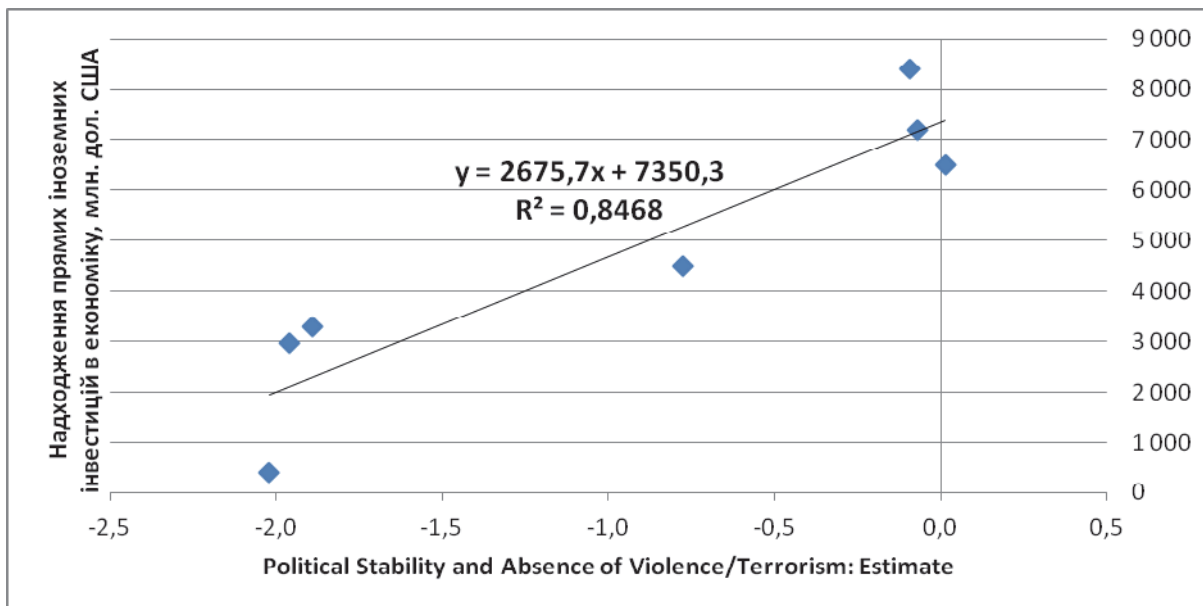

Рис. 2.5. Регресійна модель залежності обсягу потоків прямих іноземних інвестицій в економіку від показника політичної стабільності та відсутності насильства в Україні за 2010–2017 рр.

Джерело: розраховано та побудовано авторами за даними Національного банку України [35]

Дослідження впливу окремих факторів на безпеку інвестиційного середовища є важливим в контексті процесів глобалізації та інтернаціоналізації. Ми визначаємо безпеку

інвестиційного середовища як органічну складову системи економічної безпеки, яка опосередковано характеризує стан та перспективи економічного розвитку, відбиває стратегічний аспект формування імунітету відносно реальних і потенційних загроз як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. Запропоновано методичний підхід до оцінювання стану безпеки інвестиційного середовища окремої країни на основі інтегрального показника. На основі інтегрального показника було проведено оцінювання стану безпеки інвестиційного середовища України та її західних сусідів, держав-членів Європейського Союзу. Стан безпеки інвестиційного середовища є значно нижчим, ніж у всіх досліджуваних країнах.

Отримані результати свідчать про недостатність досягнутого за останні роки зростання безпеки інвестиційного середовища України для мотивації інвестиційної активності власників капіталу. В Україні спостерігаються низькі обсяги капітальних інвестицій – їх обсяги у 2017 році є значно нижчими від обсягів, які були упродовж 2011–2013 років. На кінець досліджуваного періоду не досягнуто достатніх обсягів капітальних інвестицій на рівні, необхідному для забезпечення розширеного відтворення основних засобів, а значить і формування передумов для стійкого економічного зростання.

Проявом невпевності іноземних інвесторів у достатньому рівні безпеки інвестиційного середовища є прямі іноземні інвестиції в економіку України, обсяг яких у 2017 році був удвічі меншим від показника 2011 року. Серед можливих причин такого становища є: посилення консервативного ставлення інвесторів до ризиків, через тиск політичної нестабільності, прояви насильства та тероризму; погіршення загального фінансового стану підприємств-реципієнтів інвестицій (у тому числі внаслідок відчутної девальвації національної грошової одиниці).

Таким чином, в Україні ще не сформовано безпечне інвестиційне середовище, сприятливе для залучення інвестицій. Потребує розширення система індикаторів і критеріїв оцінювання рівня безпеки інвестиційного середовища, що має збагатити і актуалізувати інструментарій управління цим процесом. Використання запропонованої моделі оцінювання безпеки інвестиційного середовища дозволить створити реальні можливості діагностування її стану, обґрунтувати управлінські впливи на процеси оптимізації, формувати резерви для протидії загрозам внутрішнього і зовнішнього походження у об'єктивному процесі розвитку глобального економічного середовища.

Список бібліографічних посилань

1. Волос О. Р. Інвестиційна безпека України: загрози та напрями зміцнення / Наук. вісн. Львів. держ. ун-ту внутрішніх справ. 2014. № 1. С. 29–38.
2. Геєць В. М. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: монографія. Харків: ІНЖЕК, 2006. 240 с.
3. Єрмошенко М.М., Горячева К.С. Фінансова складова економічної безпеки: держава і підприємство: наук. моногр. Київ: Нац. акад. управл., 2010. 232 с.
4. Малютін О. Інвестиційне забезпечення економічної безпеки національної економіки // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. 2012. № 8(1). С. 122–127.
5. Міщук Є., Кашубіна Ю. Дефініції економічної категорії «інвестиційна безпека» // Інвестиції: практика та досвід. 2015. № 2. С. 12–18.
6. Мошенський С. І. Інвестиційна безпека в системі забезпечення економічної безпеки держави: поняття, категорії, сутність // Наука молода. 2008. № 10. С. 166–171.

7. Luciani J. The Economic Content of Security / J. Luciani // Journal of Public Policy. – Apr.-Jun., 1988. Vol. 8. Working Paper No. 2. P. 151–173. doi: <http://dx.doi.org/10.1017/S0143814X00006966> 6.
8. Cable V. What Is International Economic Security? / V. Cable // International Affairs. 1995. Vol. 71. Working Paper No. 2. P. 312–317. doi: <http://dx.doi.org/10.2307/2623436>
9. Marsh P. The New Industrial Revolution: Consumers, Globalization and the End of Mass Production / Peter Marsh. Yale University Press, 2012. 320 p.
10. Williams C. A. Economic and social security: social insurance and other approaches / Chester Arthur Williams, John Gudert Turnbull, Earl Frank Cheit. New York: John Wiley & Sons Inc, 1982. 608 p.
11. Липич Л.Г., Івашко О.А. Фінансові домінанти інвестиційної безпеки держави // Моделювання регіональної економіки. 2011. № 2. С. 165–172.
12. Томарева В. Параметри та шляхи забезпечення інвестиційної безпеки національної економіки на регіональному рівні // Держава та регіони. 2011. № 3. С. 253–257. Сер.: «Економіка та підприємництво».
13. Недашківський М., Подгорна К. Інвестиційна безпека України в сучасних умовах // Зб. наук. пр. Нац. ун-ту держ. податк. служби України. 2012. № 1. С. 274–280.
14. Кириленко В. Інвестиційна складова економічної безпеки: [монографія]. Київ: КНЕУ, 2005. 232 с.
15. Соснин А. С., Прыгунов П. Я. Менеджмент безопасности предпринимательства. Киев.: Изд-во Европ. ун-та, 2002. 357 с.
16. Барановський О.І., Мороз М.О. Інвестиційна складова фінансової безпеки [Електронний ресурс]. URL: fkd.org.ua/article/viewFile/109926/105386

17. Inglehart R. Economic security and value change / Ronald Inglehart and Paul R. Abramson // *American Political Science Review*. 1994. Volume 88. P. 336–354.
18. Poirson H. Economic security, private investment, and growth in developing countries / Helene Poirson. Washington: International Monetary Fund, African Dept., 1998. 31 p.
19. Murdoch C. Economic factors as objects of security: *Economies security* Lawrence, 1977. P. 67–98.
20. Федулова Л.І. Інноваційність економіки ЄС та України: напрями скорочення розриву // *Екон. часопис-XXI*. 2016. №156 (5–6). С. 22–25.
21. Варналій З.С., Онищенко С.В., Маслій О.А. Механізм попередження загроз економічній безпеці України // *Екон. часопис-XXI*. 2016. №159 (5–6). С. 20–24.
22. Asheim, B. T., & Isaksen, A. (1996). *Location, agglomeration and innovation: Towards regional innovation systems in Norway?* Oslo: STEP GROUP.
23. Cooke, Ph., Heidenreich, M., & Braczyk, H.-J. (2004). *Regional Innovation Systems: the Role of Governance in a Globalized World*. London; New York: Routledge
24. Stein, J. A. (2004). Is there a European Knowledge system? *Science a. publ. policy*, 31(6).
25. Савлук О. Оцінка інвестиційної привабливості регіонів України // *Вісн. Київ. нац. торг.-екон. ун-т*. 2013. № 5. С. 31–34.
26. Харламова Г. О. Оцінювання привабливості об'єктів інвестування // *Актуальні проблеми економіки*. 2008. № 9 (87). С. 73–79.
27. Заблодська І. В., Шаповалова О. М. Оцінювання інвестиційної привабливості регіону за допомогою поліструктурного показника // *Держава та регіони*. 2009. № 4. С. 67–72. Сер.: «Економіка та підприємництво».
28. Бланк И.А. *Управление финансовой безопасностью предприятия*. Київ: Эльга, Ника-центр, 2004. 776 с.

29. Матвійчук Л.О. Методика визначення рівня фінансової безпеки машинобудівних підприємств // Актуальні проблеми економіки. 2011. № 5(119). С. 109–114.
30. Камишникова Е.В. Методика оцінки рівня економічної безпеки металургійного підприємства // Актуальні проблеми економіки. 2009. № 11(101). С. 77–82.
31. Кракос Ю.Б., Разгон Р.О. Управління фінансовою безпекою підприємств // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики. 2008. № 1(1). С. 86–97.
32. Барановський О. Філософія безпеки: [монографія]: у 2 т. Київ: УБС НБУ, 2014. Т. 1: Основи економічної і фінансової безпеки економічних агентів. 2014. 831 с.
33. Oliynyk O., Adamenko V., Oliinyk L. (2015). The Comparative Analysis of Financial System of Czech Republic, Poland and Ukraine. Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis, № 6 (225). Vol. 63. P. 2067–2076.
34. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277 [Електронний ресурс]. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ME131588.html
35. Державна служба статистики України. Статистична інформація. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
36. Indicators [Electronic resource] / The World Bank. 2018. Access mode: <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=worldwide-governance-indicators>
37. Національний банк України: офіційне Інтернет-представництво. Статистика // Статистика зовнішнього сектору. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=65613

2.5. Стан рейдерства в Україні

Шляхи забезпечення фінансової безпеки підприємств повинні бути сформовані та реалізовані вирішенням складних завдань, пов'язаних з труднощами щодо контролю та прогнозування сучасного середовища в системі фінансової безпеки підприємства, порівнянням змінюваної динаміки, швидкого прийняття управлінських рішень залежно від сфери діяльності.

Для досягнення високого рівня фінансової безпеки, як елемента державної економічної безпеки, необхідно протидіяти шахрайству та зловживанням службових обов'язків. Забезпечення фінансової безпеки окремої компанії полягає у сприянні зміцненню економічної безпеки держави загалом, а також протидії різним видам економічного шахрайства.

Згідно з даними АСФЕ, приблизно 5% доходів компаній втрачається в результаті випадків шахрайства. В Україні, за даними Kreston GCG, ця цифра становить 5–15%.

Майже 80% збитків вчиняються самими співробітниками компанії. Загалом ці проблеми можуть коштувати компанії від 6 до 9% прибутку.

Глибокий аналіз фінансової безпеки як елемента економічної безпеки держави був зроблений у різних сферах такими ученими:

Н. Ситник аналізує соціально-економічну ситуацію в Україні, щоб оцінити процес впровадження економічної частини Стратегії національної безпеки України [14].

Алькама дає визначення поняття економічної безпеки, яке відображає багато аспектів певних станів та можливостей об'єкта в умовах глобалізації [11].

Бланк І.О. дає підстави для зміцнення економічної безпеки компанії [28].

Варналій З.С. досліджує негативні причини, які впливають на економічну безпеку компанії [4].

Вей Бу досліджує внутрішні та зовнішні загрози економічної безпеки підприємства [15].

Сучасні політичні та економічні умови, в яких доводиться вести бізнес українському підприємцю, вимагають від нього постійний розвиток і застосування ефективних засобів запобігання та боротьби протизаконному захопленню нерухомості та майна. Саме тому, Кабінетом Міністрів України була створена Міжвідомча комісія з питань захисту прав інвесторів, протидії незаконному поглинанню та захопленню підприємств, на яку покладено обов'язок вирішувати питання протидії рейдерству [1].

З метою фінансового та майнового захисту від можливих зловживань з боку інших осіб, на великих підприємствах зазвичай створюються юридичні відділи, на менших практикують залучення фахівців – юристів, які здійснюють правовий супровід господарської діяльності підприємства, але є неефективними [2, с. 12].

У працях вітчизняних і зарубіжних вчених, таких як: Ю.А. Берлач [3], З.С. Варналій та І.І. Мазур [4], А.О. Єфіменко [5], О.А. Мельниченко [6] висвітлюються основні передумови та причини поширення і розвитку рейдерства в Україні та вказуються основні шляхи протистояння рейдерським атакам як з боку підприємницьких структур, так і з боку держави.

Дослідимо підходи вчених-економістів щодо дефініції «рейдерство» (табл. 2.22).

Таблиця 2.22

Підходи вчених-економістів щодо дефініції «рейдерство»

Автор	Підхід
Берлач Ю.А. [3, с. 62]	Процес захоплення фірми у власність проти волі її власників/власника, що здійснюється шляхом реалізації різних протиправних дій з боку захоплювача з метою швидкого перепродажу об'єкта рейдерського нападу чи подальшого управління ним

Закінчення табл. 2.22

Автор	Підхід
Варналій З.С. та Мазур І.І. [4, с. 130]	Недружнє, поза межами дії цивільного законодавства, спрямоване проти волі власника захоплення чужого майна на користь іншої особи, встановлення над майном повного контролю нового власника в юридичному й фізичному розумінні з використанням корумпованості чиновників та (або) із застосуванням сили
Мельниченко О.А. [6, с. 107]	Умисна діяльність команди професіоналів, яка використовує корумпованість в органах державної влади та корпоративні конфлікти для отримання «законного» контролю над ліквідними активами чужих компаній як джерела власних надприбутків чи інших вигід
Єфіменко А.О. [5, с. 118]	Вилучення майна на формально законних підставах, основу яких становить злочин, зловживання правом або прогалини в законі чи системні недоліки функціонування державних інститутів (судової та правоохоронної систем, системи реєстрації юридичних осіб)
Авторський підхід	Процес захоплення суб'єкта господарювання у незаконний спосіб, проти волі власників, шляхом реалізації протиправних дій з боку контрагента, що здійснює захоплення, завдаючи шкоди об'єкту нападу

Рейдерство в сучасному розумінні, тобто знищення компанії і перерозподіл її власності та корпоративних прав, з'явилося у США в 60–70-х роках ХХ століття. Найпершим рейдером, за оцінками спеціалістів, став Джон Рокфеллер, засновник Standart Oil, який різними способами скуповував акції своїх конкурентів для зміцнення і процвітання власного бізнесу [7].

За критерієм легітимності рейдерство можна поділити на «біле», «сіре» та «чорне». «Біле» і «сіре» рейдерство здійснюється у межах чинного законодавства і являє собою процес концентрації контрольного пакета акцій в руках рейдерів. Взагалі буде достатньо, якщо рейдери скуплять 10–15%

акцій, аби можна було провести збори акціонерів. Таке рейдерство частіше пов'язане з процедурою банкрутства, що в подальшому дозволяє ввести на підприємстві ефективний менеджмент. «Біле» рейдерство характерне для країн з розвинутою бізнес-культурою. В Україні ж найпоширенішим є «чорне» рейдерство, що передбачає застосування кримінальних методів силового захоплення майна та нерухомості підприємства [8].

Кожна рейдерська атака є ретельно спланованою операцією, що здебільшого складається з таких основних етапів (див. рис. 2.6) [9, с. 1108].

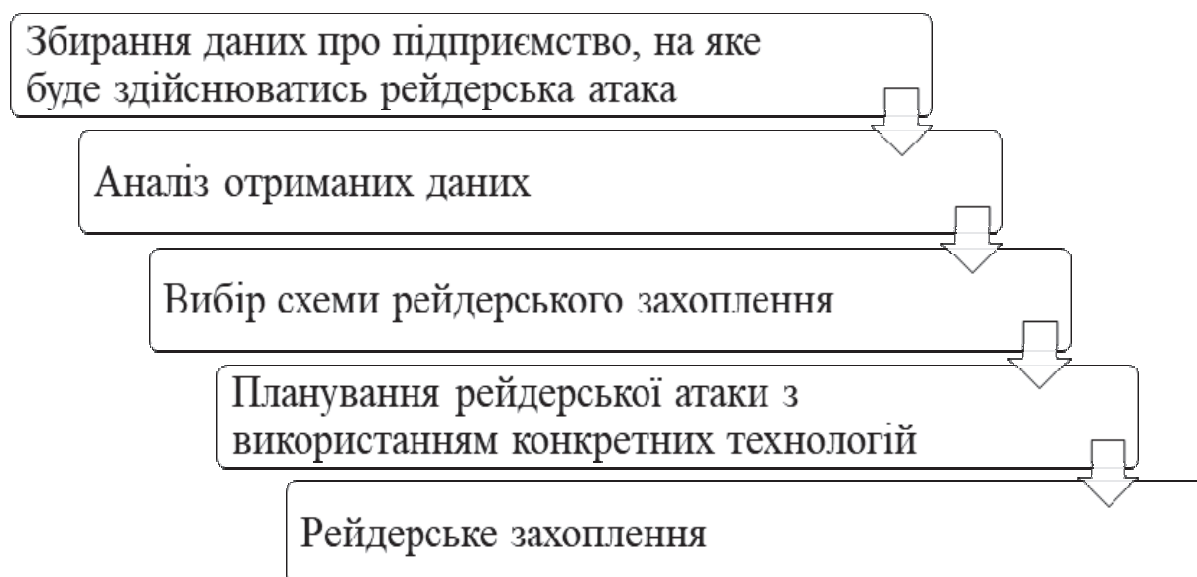

Рис. 2.6. Основні етапи рейдерського захоплення

Джерело: розроблено авторами на основі [9]

З 2013 року в Україні відбулося 1690 рейдерських захоплень, з них 539 – за останні півтора року. Найбільша кількість відбулася у 2017 році – 414. Найменшу кількість рейдерських атак було зареєстровано у 2014 році – усього 234 справи.

Розглянемо динаміку рейдерських атак в Україні протягом 2014–2017 рр. (рис. 2.7).

Рис. 2.7. Динаміка рейдерських атак в Україні 2014–2017 рр., шт.

Джерело: розроблено авторами на основі [9]

Відповідно до рис. 2.7 можна стверджувати, що кількість рейдерських атак на підприємствах України щороку зростає, про що свідчить лінія тренду.

До причин, які сприяли появі та розвитку такого явища, можна виділити такі, а саме: нестабільну політичну ситуацію в Україні, часту зміну високопоставлених чиновників, керівників правоохоронних органів; корупцію на всіх рівнях, у тому числі, в правоохоронних органах і судах; здійснення рейдерських атак із залученням державних і правоохоронних органів; відсутність реального механізму і практики притягнення до кримінальної відповідальності за рейдерство; відсутність культури ведення чесного бізнесу [9].

Згідно з наведеними даними, менше 1% справ направляються до суду, а більшість закривається за відсутністю складу кримінального правопорушення. Правоохоронці намагаються уникати розслідування господарських справ, тому більшість випадків рейдерства переходить у господарську юрисдикцію. Це свідчить про некваліфіковану роботу сторони обвинувачення по збору доказів, коли адвокати рейдерів успішно захищають своїх клієнтів користуючись помилками слідства [10].

За даними Генеральної прокуратури України, найчастіше рейдерські захоплення відбуваються в Києві та Київській

Розділ 2. Оцінювання рівня економічної безпеки підприємництва в Україні

області. За останні 5 років там було зареєстровано 397 атак. На другому місці – Дніпропетровська (133) та Львівська (104) області (див. рис. 2.8).

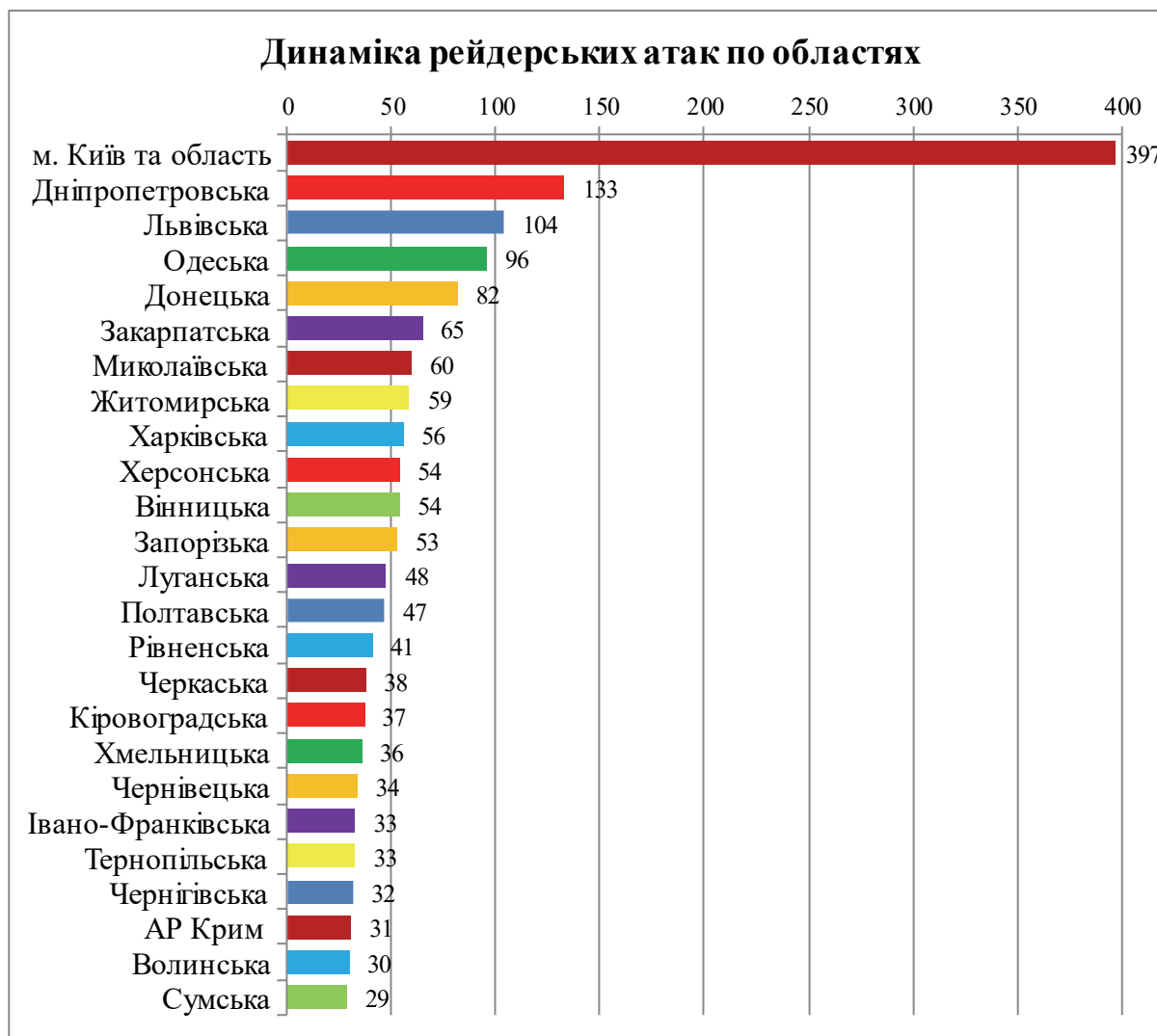

Рис. 2.8. Динаміка рейдерських атак в Україні по областях, шт.

Джерело: зроблено авторами на основі [11]

Експерти Українського інституту дослідження екстремізму проаналізували етапи становлення рейдерства в Україні за період з 1991 року до сьогодні та оприлюднили рейтинг «ТОП-10 рейдерських атак за роки незалежності України»: Морський торговельний порт «Південний», ДМК «Таврія», Кондитерська фабрика «Житомирські ласощі», Деревообробні

підприємства «Ванесса», ТОВ «Агрофірма Корнацьких», Агрофірма «Чумаки», Промисловий ринок «7-й кілометр», Тростянецький елеватор ДП «Сантрейд», Торгова мережа «Амстор», Завод «Електроважмаш». При формуванні рейтингу враховувались такі критерії: наявність ознак застосування нелегітимного насильства, наявність постраждалих, соціально-економічні збитки, інформаційний та негативний міжнародний резонанс, фінансова привабливість об'єктів рейдерства [12].

У різних країнах світу рейдерські атаки мають свої особливості розв'язання та ведення, існують різноманітні форми та стадії проведення рейдерських акцій, різні способи захоплення підприємств. Наприклад, у Великій Британії переважають дружні поглинання, а ворожі захоплення засуджуються бізнесом та суспільством. Це зумовлено тим, що для Західної Європи до будь-якого підприємства ставляться як до окремого соціального інституту, відповідальність за належне функціонування якого покладено на працівників підприємства, контрагентів, органи державної влади та суспільство загалом. У Німеччині низький рівень конфліктності на ринку корпоративного контролю зумовлений високою концентрацією власності, незначною кількістю акцій у вільному обігу [13].

Для сучасної економіки США недружні поглинання рідкісне явище. Це зумовлено зростанням доступності інформації про ринок капіталу, змінами в антимонопольному та податковому законодавстві, відпрацьованій юридичній практиці вирішення корпоративних конфліктів [14].

Нова Зеландія та Данія зайняли найвищі показники – 89 і 88, відповідно. А Сирія, Південний Судан та Сомалі найнижчі місця за підсумками 14, 12 і 9, відповідно. Найефективнішим регіоном була Західна Європа, середня оцінка 66 осіб. Найстрашнішими регіонами є країни Африки на південь від Сахари (середній бал 32), Східна Європа та Центральна Азія за рівнем фінансової безпеки.

На думку Сабецької Т. І., механізм протидії рейдерським атакам на підприємстві повинен містити такі складові (рис. 2.9):

Рис. 2.9. Механізм протидії рейдерству на підприємстві

Джерело: розроблено авторами на основі [15]

Важливою складовою формування ефективної та дієвої стратегії фінансово-економічної безпеки підприємства є розробка механізму захисту від можливих рейдерських загроз.

Наукові результати проведеного дослідження дають можливість авторського розв'язання наукового завдання, яке полягає в обґрунтуванні та розробці забезпечення і покращання методичних та практичних засад механізму забезпечення фінансової безпеки підприємства шляхом запобігання рейдерським атакам, а також підвищення ефективності механізму управління забезпеченням фінансової безпеки підприємств України в умовах недосконалості організаційно-правового та фінансово-економічного механізму господарювання, дають можливість зробити такі висновки та пропозиції:

1. Дослідивши науково-методичні підходи до проблеми фінансово-економічної безпеки шляхом зниження рейдерських атак на підприємства України можна зробити висновки, що жоден із запропонованих підходів не є досконалим, оскільки більшість вчених-економістів не розглядають це поняття

комплексно, враховуючи системний науковий метод. Автор поділяє думки більшості науковців, але надає власне трактування терміну «рейдерство».

2. На думку автора, фінансова безпека підприємства – це складова частина економічної безпеки суб'єкта господарювання, що визначає процес розвитку підприємства за наявності відповідних фінансових ресурсів, достатньої структури активів та капіталу, який використовується господарюючими суб'єктами, відповідність цілям та місії, враховуючи рівень внутрішніх та зовнішніх загроз, визначеному факторному впливу в мінливому поточному та перспективному періодах розвитку.

3. На основі попередніх досліджень автором було впроваджено використання запропонованого інтегрального оцінювання фінансової безпеки ПП «Стройавтосервіс», що адаптовано до особливостей діяльності підприємства торгівлі дозволило здійснити комплексне оцінювання, виявити та аналізувати фактори впливу, шукати резерви зростання ефективності діяльності підприємства.

4. Більшість вчених-економістів не зупиняють свою увагу на комплексному розгляді управління безпекою, не враховують прогнозування, обходячись лише прогнозуванням; не з'ясовують потреби управління на всіх стадіях виробничо-господарської діяльності; не враховують необхідності захищеності інформаційних потоків; не вказують суб'єкт внутрішньої системи безпеки, який повинен здійснювати управління; не застосовують єдиного механізму управління, забезпечення та взаємодії на всіх етапах виробництва; не аналізують прорахунки у процесі забезпечення фінансової безпеки, здійснення механізму моніторингу та контролінгу цього процесу.

5. На основі методичного базису системних досліджень та синергії практичних надбань доцільно здійснювати оптимізацію управління фінансовою безпекою суб'єктів господа-

рювання. Специфіка проблеми управління фінансовою безпекою підприємств є формулювання єдиної оптимальної структури керівництва та врахування впливу екзогенних і ендогенних факторів, не вчасна адаптація до змін зовнішнього середовища під впливом часу і не розуміння специфіки галузі й потреби управління механізмом забезпечення фінансової безпеки підприємств. Оптимальне управління є якісним і кількісним параметром розв'язку на основі об'єднання наукових методів аналізу, оцінки, оптимального вибору організаційної структури залежно від діяльності керівництва, спеціалістів, сфери виробничо-господарської діяльності, кадрової політики суб'єкта господарювання з врахуванням ризиків, найкращих варіантів організаційних рішень.

6. У дослідженні проаналізовано динаміку рейдерських атак по областях України. У ході дослідження встановлено, що найчастіше рейдерські захоплення відбуваються в Києві та Київській області. За останні 5 років там було зареєстровано 397 атак. На другому місці – Дніпропетровська (133) та Львівська (104) області. Головними проблемами цих областей є відсутність розуміння проведення превентивних заходів щодо рейдерських атак на підприємства; єдиного підходу щодо управління механізмом забезпечення протидії рейдерським атакам, усвідомлення потреби захисту через малообізнаність керівників, їх заступників та топ-менеджерів, єдиного механізму забезпечення антирейдерської політики, врахування індивідуальності окремого суб'єкта господарювання.

7. Доведено необхідність проведення заходів схоронності важливої документації на підприємстві, а саме: звітності підприємств: баланс, звіт про фінансові результати, звіт про рух грошових коштів, які характеризують якісний та кількісний стан фінансової безпеки у динаміці на конкретний момент часу.

8. Основними проблемами, виділеними у дослідженні щодо забезпечення фінансової безпеки шляхом зниження

рейдерських атак на підприємствах України, є відсутність усвідомлення потреби забезпечення безпеки; недостатньо обізнаний персонал у питаннях антирейдерської політики; незначна кількість навчальних закладів, які готують працівників з управління фінансово-економічною безпекою підприємств, у тому числі і фахівців з антирейдерства; відсутність розуміння механізмів розвитку рейдерства в Україні; немає чіткої системи управління антирейдерською політикою; не своєчасне відслідковування зовнішніх та внутрішніх факторів впливу.

9. Дослідженням виявлено, що проблема рейдерської політики є комплексною і потребує розв'язання спільно та системно із залученням спеціалістів-практиків, науковців, підприємців. Кожне підприємство має ризик зіткнутися з таким явищем, як «рейдерство». Тому необхідно попереджувати таке захоплення, застосовуючи ефективні превентивні методи. Боротьба з рейдерством має вестися як на рівні окремих господарських суб'єктів, так і на рівні держави. На нашу думку, будь-яке підприємство не застраховане від ризику нападу. Підприємцям потрібно надіятися більше на власні сили у боротьбі з рейдерськими захопленнями.

10. Необхідно переймати передовий досвід провідних країн Європи та США. На жаль, поки в Україні буде корумпованість, рейдери не будуть нести відповідальності за захоплення.

Список бібліографічних посилань

1. Про утворення Міжвідомчої комісії з питань захисту прав інвесторів, протидії незаконному поглинанню та захопленню підприємств: Постанова Кабінету Міністрів України №257 від 21 лютого 2007 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/257-2007-п>

2. Андрушків Б.М. Економічна і майнова безпека підприємства. Антирейдерство/Б.М. Андрушків, Ю.Я. Вовк, П.Д. Дудкін, Н.Б. Кирич, Л.Я. Малюта, Т.Л. Мостенко, О.А. Сороківська, І.П. Сівчук І.І. Стойко. Тернопіль: Вид. Терно-граф, 2008. 424 с.
3. Берлач Ю.А. Правове визначення рейдерства // Південноукр. правн. часопис. 2009. № 1. С. 60–62.
4. Варналій З.С., Мазур І.І. Рейдерство в Україні: передумови та шляхи подолання // Стратегічні пріоритети. 2010. № 2 (3). С. 129–136.
5. Єфіменко А.О. Рейдерство або ринок контролю // Юрид. журн. 2008. № 11. С. 116–122.
6. Мельниченко О.А., Пушкарьова В.І. Протидія рейдерству як складова державної політики щодо економічної безпеки // Актуальні проблеми держ. управл. 2015. № 1 (47). С. 102–109.
7. Бабич Т. Рейдерство в Україні – загроза національній безпеці [Електронний ресурс]. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/2105/>
8. Яструбецька Л.С. Особливості організації рейдерських захоплень підприємств в Україні // Вісн. Мукачів. держ. ун-ту. 2017. № 9. С. 1107–1112. Сер.: «Економіка і суспільство».
9. Павлова Н. Рейдерство в Україні: загроза життю людей та економіці країни [Електронний ресурс]. URL: <http://grushevskogo5.com/analytics/reyderstvo-v-ukraini-zagroza-zhittyu--ta-ekonomitsi-kraini/>
10. Ackroyd, P., & Marsden, S. (2006). Enhancing security culture – simple, effective approaches to making improvement. URL: <https://www.icheme.org>
11. Алькема В.Г. Теоретико-методологічні засади розвитку системи економічної безпеки логістичних утворень [Teoretykometodolohichni zasady rozvytku systemy

- ekonomichnoi bezpeky lohistrychnykh utvoren]. Retrieved from <http://ea.dgtu.donetsk.ua>
12. European Commission (2018, April). Countries and regions. [Електронний ресурс]. URL: <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/ukraine/>
 13. Glavkom (2017). Україна посіла перше місце за рівнем корупції – рейтинг Ernst&Young [Ukraina posila pershe mistse za rivnem koruptsii – reitynh Ernst&Young] [Електронний ресурс]. URL: <http://glavcom.ua/news/ukrajina-posila-pershe-misceza-rivnem-korupciji-reyting-ernstyoun-408349.html>
 14. Sytnyk, H. (2017). Preliminary assessment of implementing the economic part of the National Security Strategy of Ukraine. Problems and Perspectives in Management, 15(4), 24–37. [https://doi.org/10.21511/ppm.15\(4\).2017.03](https://doi.org/10.21511/ppm.15(4).2017.03)
 15. Wei Bu (2015). Research on China Industrial Security Early Warning Based on BP Neural Network. [Електронний ресурс]. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-662-44085-8_28

Розділ 3

МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

3.1. Система економічної безпеки підприємства: сутність та елементи

Господарювання в умовах зростання динамічності ринку, глобалізації економіки, підвищення активності конкурентної боротьби ставить перед вітчизняними підприємствами вимоги щодо оперативного захисту своїх економічних інтересів. Система економічної безпеки підприємства повинна бути одним із головних елементів стратегічного управління підприємством. Зважаючи на це, керівництву підприємств необхідно потурбуватися про інформаційно-аналітичне, інноваційне та стратегічне забезпечення належного рівня їх економічної безпеки не лише в поточному періоді, а й у наступних. Проведення зваженої обґрунтованої політики у сфері економічної безпеки підприємства є надзвичайно актуальним завданням на сучасному етапі трансформації української економічної системи.

Проблемам теорії, методології та практичним питанням діагностики економічної безпеки підприємства присвятили значну кількість наукових праць вітчизнянні та іноземні економісти, серед яких В.Г. Алькема, Г.В. Андрєєва, Г.В. Блакита, І.О. Бланк, І.М. Вавдійчик, І.В. Голіков, О.А. Грунін, Н.М. Гуляєва, С.Б. Довбня, І.О. Доценко, Б.С. Дуб, Т.Л. Зубко, О.О. Гетьман, О.С. Дашковський, В.Н. Забродський, О.І. Захаров, О.В. Ілляшенко, М.І. Камлик, Р.С. Каплан, І.В. Колодяжна, М.І. Копитко, С.М. Лаптев, Т.Г. Логутова, О.В. Локотецька, Ю.Г. Лисенко, В.М. Нижник, П.А. Поляков, С.К. Рамазанов, Г.В. Ситник, Р.М. Скриньковський, П. Хорват та ін. [1–37].

Проаналізувавши праці цих вчених, можна зробити висновок, що економічна безпека підприємства – це стан

захищеності підприємства від економічних небезпек і загроз, коли стабільності його діяльності й усім видам ресурсів, а саме: фінансовим, матеріальним та нематеріальним, людським не загрожують негативні наслідки. Водночас, позитивно оцінюючи результати досліджень названих авторів, слід зазначити, що наразі немає загальноприйнятого підходу до розбудови системи економічної безпеки саме виробничо-торговельного підприємства.

При розгляданні кожного підприємства на будь-якому рівні потрібно її виділяти «...як систему, що наражається на небезпеку, і тільки створення власної системи економічної безпеки дасть можливість уникнути можливих руйнівних наслідків швидкого відкривання економіки та забезпечити її конкурентоспроможність» [27, с. 16–17].

Таким чином під системою економічної безпеки підприємства можна розуміти сукупність визначених для кожного підприємства, взаємопов'язаних між собою елементів.

Такі елементи певним чином структуровані, мають цілісність і утворюють певні відносини. Усі заходи, спрямовані на досягнення економічної безпеки, потрібно проводити у єдиному комплексі і з єдиною цільовою спрямованістю [4; 12; 16; 18–26; 33–35].

Цільова спрямованість має важливе значення для формування ефективної системи економічної безпеки, тому що вона є регулюючим фактором діяльності і вказує її напрям. Повинні бути визначені цілі системи безпеки підприємства: що необхідно здійснити, чого слід досягти; які завдання необхідно вирішити для досягнення поставлених цілей; які основні функції системи безпеки підприємства – визначити коло діяльності цієї системи [33–35; 37–45].

Під ціллю системи економічної безпеки можна розуміти «... своєчасне виявлення і попередження як внутрішніх, так і зовнішніх небезпек та загроз, забезпечення захищеності діяльності підприємства і досягнення ним цілей бізнесу» [27, с. 47], або «... гарантування стабільного та максимально ефективного функціонування тепер і високий потенціал

Розділ 3. Методи формування системи економічної безпеки підприємства

розвитку в майбутньому» [2, с. 229]. Також однією із головних цілей формування економічної безпеки є забезпечення фінансової стійкості і незалежності підприємства.

На думку В.Г. Алькеми, під системою економічної безпеки «... може бути представлена сукупність наступних складових: концепція економічної безпеки, інтереси в сфері економічної діяльності, загрози економічній системі, сукупність індикаторів економічної безпеки, граничні значення індикаторів безпеки, організація економічної безпеки та правове забезпечення економічної безпеки» [3, с. 39].

Різні трактування терміна «система економічної безпеки підприємства» наведено в табл. 3.1, що вкотре підтверджує різноманітність поглядів сучасних фахівців на сутність поняття.

Таблиця 3.1

Поняття «система економічної безпеки підприємства»

Визначення	Автор
Комплекс організаційно-управлінських, режимних, технічних, профілактичних і пропагандистських заходів, спрямованих на кількісну реалізацію захисту інтересів підприємства від зовнішніх та внутрішніх загроз	Про Концепцію економічної безпеки споживчої кооперації України [40]
Структурований комплекс стратегічних, тактичних та оперативних заходів, спрямованих на захищеність підприємства від зовнішніх та внутрішніх загроз та на формування унікальних здатностей протистояти їм у майбутньому	Вовк В.В. [9]
Організаційна підсистема підприємства, що складається з сукупності організаційних, управлінських, технічних, правових і інших заходів, сукупності сил і засобів, спрямованих на забезпечення безпеки підприємства, захисту законних інтересів його керівництва й інвесторів, сприяння забезпеченню стійкого розвитку підприємства	Пригунов П.Я. [17]
Сукупність взаємопов'язаних елементів, що складають єдине ціле. Вона містить такі складові елементи: суб'єкти безпеки, об'єкти безпеки, механізм забезпечення економічної безпеки	Прохорова В.В. [41, с. 24–25]
Сукупність внутрішніх і зовнішніх суб'єктів забезпечення економічної безпеки підприємства, що мають спільні цілі, наділені відповідними функціями і правовими повноваженнями, що мають необхідну матеріально-технічну базу, підготовлений персонал, механізми управління і взаємодії, що володіють технологіями, формами і методами визначення, зниження рівня та протидії небезпекам і загрозам у сфері економіки	Захаров О.І. [20]

Закінчення табл. 3.1

Визначення	Автор
Сукупність взаємопов'язаних елементів, які дозволяють здійснювати управління діяльністю акціонерного товариства шляхом мінімізації впливу на нього внутрішніх і зовнішніх загроз та досягнення ним поставленої стратегічної мети	Мігус І.П. [36, с. 22]
...Комплексне поняття, до складу якого входять суб'єкти, об'єкти та механізм реалізації безпеки на підприємстві	Камлик М.І. [25]
У науковій літературі для описання процесу управління ЕБП, який включатиме в себе процес її забезпечення, частіше використовується поняття «система ЕБП»	Єфімова Г.В. [21, с. 81]
Ресурси захисту (власні: глава фірми, рада безпеки, персонал фірми, служба охорони тощо, державні: силові міністерства, правові ресурси, органи державного та місцевого самоврядування, суспільні: громадські організації, фонди, рухи, засоби масової інформації тощо), засоби захисту, об'єкти захисту (продукція підприємства, інформаційні потоки, основні та оборотні виробничі фонди, нематеріальні цінності, трудовий потенціал, ноу-хау, імідж підприємства)	Локотецька О.В. [32, с. 200]
Система економічної безпеки підприємства одночасно є способом її забезпечення і формою діяльності щодо такого забезпечення	Адаменко Т.М. [17]

Джерело: складено за [17]

Змістовному тлумаченню, принципам, підходам до створення та оптимальної організації систем управління ЕБП приділена увага в роботах багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема [1–3; 5–8; 10–15]. Залежно від розуміння категорії «система» в науковій спільноті можливо виділити два основні підходи до визначення змісту поняття «економічна безпека підприємства». Прихильники першого підходу, серед яких автори робіт [2; 8], дотримуються визначення як певної підсистеми управління, що здатна впливати на інші функціональні підсистеми та забезпечувати ефективне функціонування підприємства як системи за будь-яких умов. Інша частина науковців, зокрема автори робіт [5; 14], визначають систему ЕБП як організаційно-економічний зв'язок між структурними підрозділами загальної системи менеджменту, що передбачає цілісність, здатність до розвитку та досягнення стратегічної мети.

Розділ 3. Методи формування системи економічної безпеки підприємства

З огляду на таке бачення система економічної безпеки підприємства повинна бути:

- унікальною для кожного підприємства, тому що всі її складові для різних підприємств можуть бути унікальними;
- самостійною, відособленою від інших структурних підрозділів підприємства;
- комплексною, з обов'язковим входженням до неї відповідних елементів, органів, сил і засобів;
- ефективною, ефект від її діяльності повинен перевищувати витрати;
- дієвою, яка реально здатна діяти і вирішувати поставлені завдання.

Концепція системи забезпечення економічної безпеки підприємства є складовою частиною загальної концепції підприємства. У свою чергу, концепція економічної безпеки підприємства має:

- відповідати економічним цілям розвитку підприємства;
- визначати центри виникнення небезпек, загроз і ризиків;
- розкривати склад основних об'єктів економічної безпеки;
- містити чіткі принципи системи управління для досягнення поставлених цілей і запобігання або подолання можливих небезпек, загроз і ризиків;
- визначати місце кожної функції управління в системі забезпечення економічної безпеки;
- орієнтувати на поглиблення інтеграційних процесів в управлінні;
- формувати алгоритм розрахунку показників економічної безпеки;
- створювати систему моніторингу параметрів економічної безпеки;
- обробляти результати моніторингу тощо [4–8; 10; 13; 16].

Система економічної безпеки підприємства – це структурований комплекс стратегічних, тактичних та оперативних

заходів, спрямованих на захищеність підприємства від зовнішніх та внутрішніх загроз та на формування унікальних здатностей протистояти їм у майбутньому.

У вузькому розумінні, до системи управління економічною безпекою підприємства входять управлінські органи, підрозділи і виконавці, які виконують закріплені за ними функції й вирішують поставлені перед ними завдання (суб'єкти управління) та сукупність методів, за допомогою яких здійснюється управлінський вплив.

У широкому розумінні система управління економічною безпекою підприємства складається з таких компонентів:

– організаційна структура, що відображає склад і підпорядкованість різних елементів, ланок і рівнів управління фінансово-економічною безпекою;

– суб'єкти управління (управлінські кадри) – працівники, які здійснюють функції управління або сприяють їхньому здійсненню, тобто професійно беруть участь у процесі управління і входять в апарат управління;

– механізм управління – сукупність головних елементів впливу на процес розробки і реалізації управлінських рішень для забезпечення захисту фінансово-економічних інтересів підприємства;

– об'єкт управління – комплекс діяльності людей, виділений із соціального середовища або як ланка соціальної системи (наприклад, підприємство), або як особлива функція, що вимагає спеціального механізму управління (наприклад, управління фінансами, збутом, персоналом тощо);

– функції управління – особливі види діяльності, що виражають напрями або стадії здійснення цілеспрямованого впливу суб'єктів управління на об'єкти управління;

– процес управління – вплив суб'єктів управління на об'єкт управління за допомогою обраних методів для досягнення запланованих цілей.

Виділяють зовнішні та внутрішні суб'єкти управління економічною безпекою підприємства. Серед внутрішніх суб'єктів управління фінансово-економічною безпекою підприємства можна виділити спеціалізовані та неспеціалізовані.

До *спеціалізованих* відносять тих, що безпосередньо здійснюють управління, або основним призначенням яких є управління економічною безпекою підприємства. До неспеціалізованих – які в межах своїх повноважень виконують окремі функції управління або приймають окремі рішення щодо забезпечення економічної безпеки підприємства.

Внутрішніми спеціалізованими суб'єктами управління економічною безпекою підприємства можуть бути:

- рада з безпеки підприємства;
- керівник підприємства;
- власник підприємства, який самостійно здійснює функції управління фінансовою безпекою, як правило, на малих підприємствах, з невеликим обсягом фінансової діяльності;
- керівник служби фінансово-економічної безпеки;
- служба (відділ) фінансово-економічної безпеки;
- професіонал з фінансово-економічної безпеки;
- аналітик з фінансово-економічної безпеки;
- працівники служби фінансово-економічної безпеки.

Внутрішніми неспеціалізованими суб'єктами управління економічною безпекою підприємства можуть бути:

- фінансово-економічний відділ;
- маркетинговий відділ;
- юридичний відділ;
- фінансовий менеджер широкого профілю, який загалом управляє фінансово-економічною діяльністю підприємства;
- функціональний фінансовий менеджер, вузький спеціаліст, який виконує спеціалізовані функції управління фінансово-економічною безпекою.

У вітчизняній практиці господарювання нерідко суб'єктами управління фінансово-економічною безпекою є також

фінансовий директор, головний економіст, юрисконсульт, бухгалтер підприємства, оскільки самостійного підрозділу чи спеціалістів у цій сфері у них немає. До певної міри це можна виправдати на підприємствах з невеликими обсягами фінансово-економічної діяльності. Однак в інших випадках це свідчить про те, що вітчизняними власниками та керівниками суб'єктів господарювання ще не усвідомлена важливість управління фінансово-економічною безпекою підприємства, особливо в сучасних умовах.

Зовнішніми суб'єктами управління фінансово-економічною безпекою підприємства можуть бути: органи державної влади та управління, правоохоронні органи, суб'єкти недержавної системи безпеки, партнери з бізнесу, консалтингові фірми, колекторські компанії, страхові організації, детективні, охоронні агентства, суспільно-політичні організації, ЗМІ.

Зовнішні суб'єкти управління фінансово-економічною безпекою підприємства можуть впливати на її рівень як прямо, так і опосередковано; за їх допомогою можуть розроблятися окремі рішення чи реалізовуватися заходи із забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємства.

Серед об'єктів управління економічною безпекою підприємства виділяються об'єкти прямого та непрямого впливу.

До об'єктів прямого впливу відносять:

– параметри фінансово-економічної діяльності підприємства (прибуток, джерела формування фінансових ресурсів, структуру капіталу, активів та грошових потоків, реальні та фінансові інвестиції, фінансові ризики, фінансові інновації);

– інформаційні ресурси (фінансово-економічні дані підприємства);

– персонал підприємства.

До об'єктів управління економічною безпекою непрямого впливу відносять чинники (компоненти) його зовнішнього мікросередовища та внутрішнього середовища.

Функціонування сучасних підприємств відбувається в умовах невизначеності. Невизначеність обумовлюється процесом діяльності людей, способом сприйняття, методами передачі та оброблення інформації. З огляду на це, невизначеність можна класифікувати таким чином [2; 3; 29; 30]:

- невизначеність, передумовою якої є умисне або неумисне хибне трактування інформації індивідом (працівником);
- інституційна невизначеність – обумовлена стереотипним сприйняттям інформації, тобто вона формується на основі системи, яка підтримується через діяльність суспільних інститутів і може суттєво впливати на результати діяльності промислового підприємства;
- технологічна – формується на основі фізичної неспроможності отримати, проаналізувати та використати всю існуючу у середовищі інформацію з метою прийняття управлінських рішень;
- організаційна – виникає в результаті невідповідності часу сприйняття, опрацювання і передачі інформації інформаційними каналами всередині промислового підприємства та тривалості відрізка часу, протягом якого вона зберігає свою актуальність для прийняття адекватних управлінських рішень.

Підприємства у процесі діяльності підпадають під усі види невизначеності середовища, що значно ускладнює процес їхньої ідентифікації і подолання.

Водночас пам'ятаємо, що тільки та система, що розвивається, спроможна до подальшої діяльності. І, попри очевидність негативного впливу невизначеності, саме вона спонукає підприємства до розвитку та формує певним чином можливості для цього.

Автори [30] групують види невизначеності на дві групи з позиції зовнішнього та внутрішнього середовища. Існуючі невизначеності у процесі діяльності підприємств відображені графічно на рис. 3.1

Рис. 3.1. Структурна схема невизначеності у процесі діяльності підприємства

Джерело: удосконалено за [30]

Розробка системи економічної безпеки підприємства здійснюється за допомогою поєднання декількох підходів – ресурсно-функціонального та процесно-ситуаційного, системного. На нашу думку, система економічної безпеки підприємства має бути «вбудованою» в систему стратегічного управління підприємством (рис. 3.2).

Розділ 3. Методи формування системи економічної безпеки підприємства

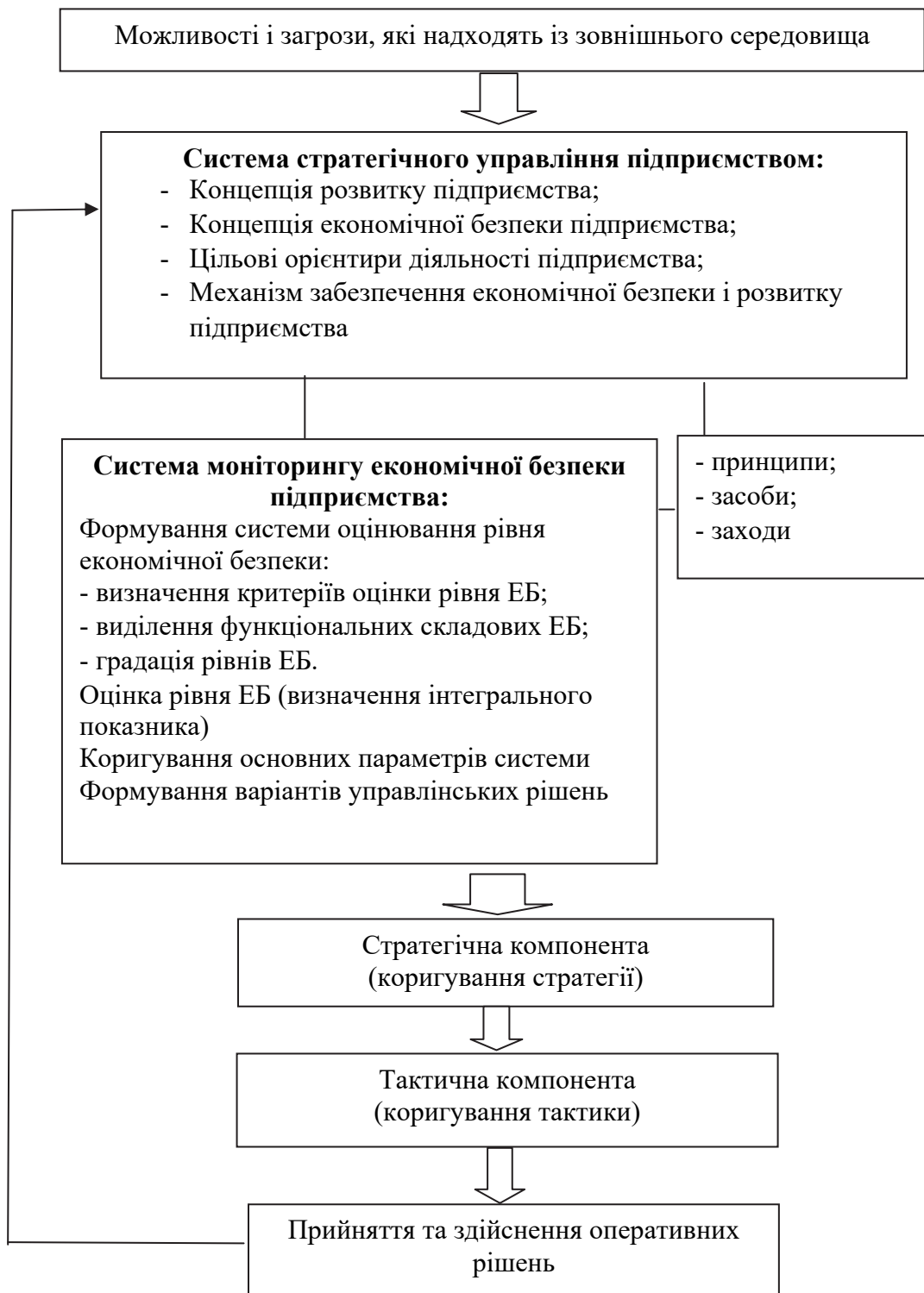

Рис. 3.2. Система економічної безпеки підприємства

Джерело: розробка автора

З урахуванням особливостей виробничо-торговельного підприємства його економічна безпека містить такі функціональні складові:

- безпека операційної діяльності (ринкова та техніко-технологічна);
- безпека фінансової діяльності;
- безпека інвестиційної діяльності;
- безпека інноваційної діяльності;
- інтелектуально-кадрова безпека.

При оцінці рівнів безпеки кожної функціональної складової враховуємо безпеку логістичних операцій.

Концепція системи забезпечення економічної безпеки підприємства є складовою частиною загальної концепції підприємства. Сьогодні свідчить, що найбільшій актуальності набувають завдання аналізу та прогнозування банкрутства підприємств саме з позиції економічної безпеки.

У свою чергу концепція економічної безпеки підприємства має:

- відповідати економічним цілям розвитку підприємства;
- визначати центри виникнення небезпек, загроз і ризиків;
- розкривати склад основних об'єктів економічної безпеки;
- містити чіткі принципи системи управління для досягнення поставлених цілей і запобігання або подолання можливих небезпек, загроз і ризиків;
- визначати місце кожної функції управління в системі забезпечення економічної безпеки;
- орієнтувати на поглиблення інтеграційних процесів в управлінні;
- формувати алгоритм розрахунку показників економічної безпеки;
- створювати систему моніторингу параметрів економічної безпеки;
- обробляти результати моніторингу тощо [1; 11; 14].

Розроблення сценаріїв прийняття або відхилення змін дозволяє визначити можливий шлях розвитку підприємства в майбутньому на тлі існування впливу ризиків та загроз, а також набір управлінських рішень, що сприятимуть стабілізації ситуації.

До функцій системи економічної безпеки належать такі:

- моніторинг (стану зовнішнього та внутрішнього середовища, загроз, небезпек, викликів, можливостей підприємства);
- підготовча функція (підготовка інформації для аналізу та прогнозування);
- аналітична функція (аналіз отриманої інформації, виявлення та ідентифікація викликів, загроз та ризиків, визначення тенденцій розвитку подій тощо);
- розробка превентивних заходів;
- розробка програми активного управління економічною безпекою підприємства;
- конкурентна розвідка;
- контррозвідувальна діяльність;
- протидія рейдерству.

Останні три функції виникають за потреби.

Функції системи економічної безпеки підприємства реалізуються шляхом вирішення відповідних завдань.

Основними завданнями комплексної системи економічної безпеки підприємства є:

- своєчасне виявлення небезпек, загроз і ризиків для діяльності підприємства. Організація конкурентної розвідки;
- створення ефективних механізмів протидії небезпекам, загрозам та ризикам;
- організація системи захисту комерційної таємниці на підприємстві;
- організація взаємодії з органами державної влади, МВС, СБУ при проведенні спільних заходів щодо забезпечення економічної безпеки підприємства;
- забезпечення інформаційної безпеки підприємства;
- розробка і впровадження ефективних технологій щодо протидії небезпекам та загрозам;

- охорона території, транспортних засобів та споруд підприємства;
- здійснення пропускового режиму та ін. [2; 3; 17; 28].

Основою комплексної системи безпеки є власні ресурси підприємства, а також ресурси зовнішніх суб'єктів забезпечення економічної безпеки, з якими здійснюється взаємодія на основі взаємного інтересу.

Запропонована модель комплексної системи економічної безпеки дозволяє створити ефективну систему економічної безпеки, здатну протидіяти сучасним небезпекам та загрозам діяльності підприємства та його економічної безпеки.

Список бібліографічних посилань

1. Акімова Н.С., Топоркова О.В., Євлаш Т.О. Обліково-аналітичне забезпечення економічної безпеки підприємства / Н.С. Акімова, О.В. Топоркова, Т.О. Євлаш // Економічний простір. 2017. № 1(6). С.37–50.
2. Алькема, В.Г. Система економічної безпеки підприємства: монографія / В.Г. Алькема; Вищий навчальний заклад «Університет економіки і права КРОК»; Науково-дослідний інститут проблем національної безпеки України. Київ: Університет економіки та права «КРОК», 2011. 378 с.
3. Алькема В.Г. Теоретико-методологічні засади розвитку системи економічної безпеки логістичних утворень / В.Г. Алькема ; за ред. О.А. Кириченко. Київ: Університет економіки та права «КРОК», 2010. 50 с.
4. Бельботенко І.В. Принципи організації системи економічної безпеки суб'єктів аудиторської діяльності // Науковий вісник Херсонського державного університету. Вип. 5. Ч. 2. 2014. С. 36 – 40.
5. Близнюк А.О. Аналіз методик оцінювання економічної безпеки підприємства / А.О. Близнюк // Вищий навчальний

- заклад «Університет економіки та права «КРОК». Вип. 34. Київ, 2013. С. 237–245.
6. Бровкіна Ю.О. Підходи до вивчення поняття економічної безпеки підприємства [Електронний ресурс] // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. 2015. № 1 (17). С. 122–128. URL: <http://economics/oru.ua/files/archive/2015/nl.html>
 7. Фінансово-економічна безпека підприємств України: стратегія та механізми забезпечення: [монографія] / Т. Г. Васильців, В. І. Волошин, О. Р. Бойкевич, В. В. Каркавчук; [за ред. Т. Г. Васильціва]. Львів: ЛКА, 2012. 386 с
 8. Варналій З.С., Панасюк О. В. Деретулювання економіки як чинник зміцнення економічної безпеки України // Вісн. Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. 2015. № 1–2. С. 32–37.
 9. Вовк В.В. Формування системи економічної безпеки підприємства [Електронний ресурс]. URL: <http://confcontact.com/20140425ekonomikaimenedgment/tom2/10Vovk.htm>.
 10. Волощук Л.О. Класифікація підходів та методів формування аналітичних інструментів оцінювання економічної безпеки промислового підприємства [Електронний ресурс] / Л.О. Волощук // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. 2014. №5 (15). С. 224–231. URL: <http://economics.oru.ua/files/archive/2014/n5.html>
 11. Ганущак Т.В. Забезпечення фінансової безпеки підприємств // Наука й економіка. 2012. № 1 (25). С. 24–29.
 12. Гбур З. В. Державне управління економічною безпекою України: теорія та практика: монографія Кам'янець-Подільський: Друкарня «Рута». 2018. 408 с.
 13. Геєць В.М. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: монографія / [В.М. Геєць, М.О. Кизим, Т.С. Клебанова, О.І. Черняк та ін.]. Харків: ІНЖЕК, 2006. 240 с.
 14. Гуляєва Н. М., Вавдійчик І.М. Економічна безпека та стабільне функціонування підприємства // Вісник КНТЕУ. 2017. № 4 (114). С. 79–88.

15. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
16. Дмитрієв І.А. Сутність та місце економічної безпеки підприємства в системі забезпечення економічної безпеки держави [Електронний ресурс] / А.І. Дмитрієв, А.О. Близнюк. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vsunu/2011_3_2/Dmitriev.pdf. Назва з екрана.
17. Дуб Б.С. Система економічної безпеки підприємства: поняття та структура // Управління проектами та розвиток виробництва. 2016. № 4(60). С. 5–16.
18. Економічна безпека в умовах глобалізації світової економіки: [колективна монографія у 2 т.]. Дніпропетровськ: ФОП Дробязко С.І., 2014. Т. 2. 349 с.
19. Філіппова С. В., Волощук Л. О., Черкасова С. О. Економічна безпека підприємств реального сектору економіки в умовах вартісно-орієнтованого управління: монографія / за заг. ред. С. В Філіппової. Одеса: ФОП Бондаренко М.О., 2015. 196 с.
20. Захаров О.І. Теоретичні основи забезпечення економічної безпеки підприємств // Вчені записки університету «КРОК». 2012. № 32. С. 80–86.
21. Єфімова, Г.В., Марущак С.М. Систематизація та ідентифікація загроз діяльності підприємства як передумова управління його економічною безпекою // Вісн. соціально-економічних досліджень. 2013. Вип. 1. С. 77–84.
22. Іващенко О.В., П.М.Четверіков. Система фінансово-економічної безпеки підприємства [Електронний ресурс] URL: <http://www.sworld.com.ua/konfer28/51.pdf>. Назва з екрана.
23. Ілляшенко О.В. Побудова системи економічної безпеки підприємства: принципові положення. URL: <http://journals.uran.ua/tarp/article/download/51252/47246>
24. Ілляшенко О.В. Детермінанти системи економічної безпеки підприємства // Technology audit and production reserve. 2015. № 5/6 (25). С. 4–7.

25. Камлик М.І. Економічна безпека підприємницької діяльності. Економіко-правовий аспект: навч. посіб. Київ: Атака, 2005. 432 с.
26. Каплан Роберт С., Нортон Дейвид П. Сбалансованная система показателей: от стратегии к действию [пер. с англ. М. Павловой]. М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2011. 320 с.
27. Кириченко О.А., Сідак В.С., Лаптев С.М., Захаров О.І., Пригунов П.Я. Проблеми управління економічною безпекою суб'єктів господарювання: [монографія]. Київ: Університет економіки та права «КРОК», 2008. 403 с.
28. Колодяжна І.В., Букріна К. А Економічна безпека в системі сталого функціонування підприємства // Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Вип. 23. Ч. 1, 2019. С. 135–140.
29. Копитко М.І. Комплексне забезпечення економічної безпеки підприємств: науково-методичний підхід // Управління проектами та розвиток виробництва. 2016. № 3(55). С. 127–144. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sistema-ekonomichnoyi-bezpeki-pidpriemstva-ponyattya-ta-struktura/viewer>
30. Комплексне забезпечення економічної безпеки підприємств: монографія / С.М. Лаптев, В.Г. Алькема, В.С. Сідак, М.І. Копитко; за ред. Копитко М.І. Київ: Крок, 2017. 508 с.
31. Логутова Т. Г., Нагаєвський Д. І. Економічна безпека підприємства: сутність, завдання та методи забезпечення [Електронний ресурс] URL: <http://eir.pstu.edu/bitstream/handle/123456789/730/37.1.pdf?sequence=1>
32. Локотецька, О.В. Використання системного підходу при дослідженні економічної безпеки підприємства // Технічний прогрес та ефективність виробництва. 2011. № 8. С. 197–202.
33. Лисенко Ю.Г. Модернізація системи управління економічною безпекою національної економіки: методологія, індикатори та інструменти [Текст]: монографія; ВНЗ Укоопспілки «Полтав. ун-т економіки і торгівлі» (ПУЕТ). Полтава: ПУЕТ, 2018. 260 с.

34. Манцуров І.І., Нусінова О.В. // Побудова ієрархічної структури складових економічної безпеки підприємства Ефективна економіка. 2011. № 9 [Електронний ресурс]. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?n=9&y=2011>.
35. Меліхова Т.О. Економічна безпека підприємства: формування, контроль, ефективність [Текст]: монографія. Запоріжжя; Херсон: Гельветика, 2018. 631 с.
36. Корпоративне управління в системі економічної безпеки акціонерних товариств України: монографія / І.П. Мігус, Л.М. Худолій, М.П. Денисенко, С.П. Міхно. Черкаси: Маклаут. 2012. 274 с.
37. Немченко В.В., Іванченкова Л.В., Ткачук Г.О. Фінансово-економічна безпека та її значення в підготовці фахівців [Електронний ресурс] // URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ekhp/2012_3/files/st14.pdf
38. Соціально-трудоий потенціал: формування, забезпечення та розвиток у підвищенні економічної безпеки [Текст]: [монографія] / [В.М. Нижник та ін.]; за наук. ред. В.М. Нижника. Хмельницький: ХНУ, 2018. 607 с.
39. Поляков П.А. Концепція управління економічною безпекою вітчизняних підприємств // Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. Вип. 24. Ч. 1. 2017. С. 135–139.
40. Про концепцію економічної безпеки споживчої кооперації України: Постанова Ради Центральної спілки споживчих товариств України від 12.11.2008 [Електронний ресурс]. URL: http://www.uazakon.com/documents/date_3c/pg_gnguso.htm.
41. Прохорова В.В., Прохорова Ю.В., Кучеренко О.О. Управління економічною безпекою підприємств: монографія. Харків: УкрДАЗт, 2010. 282 с.
42. Ризики, безпека, кризи і сталий розвиток в економіці: методології, моделі, методи управління та прийняття рішень: монографія / за заг. ред. С.К. Рамазанова. Луганськ: Ноулідж, 2012. 48 с.
43. Ставицький А.В. Економічна безпека України: стратегія та механізми забезпечення [Текст]: [монографія]. Київ.

нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ: Аграр Медіа Груп, 2018. 461 с.

44. Хорват Петер. Сбалансированная система показателей как средство управления предприятием [Электронный ресурс] Сайт ВКГ. Германия: Штутгартский университет. URL: http://www.balancedscorecard.ru/bsc_847.htm

3.2. Механізм формування кадрової безпеки підприємства

Більшість теоретичних аспектів кадрової безпеки підприємства розглянуто багатьма зарубіжними та вітчизняними авторами. Водночас кадрова безпека як самостійний об'єкт дослідження розглядається відносно недавно. Деякі проблемні аспекти забезпечення кадрової безпеки були предметом досліджень науковців І. Вавдійчик, Н. Гуляєвої [1], З. Живко [2; 3], О. Кавтиш [4], С. Кондратьєвої [5], О. Лащенко [6], Т. Момот [7], Г. Назарової [8], Н. Подлужної [9], С. Пучкової [10] та ін. [11–13]. Однак, попри досить значну увагу до цієї теми, окремі проблеми ефективності механізму забезпечення кадрової безпеки на підприємстві потребують дослідження.

Належний рівень соціально-економічної безпеки залежить від складу кадрів, їхнього інтелекту та професіоналізму. Забезпечення кадрової складової соціально-економічної безпеки охоплює взаємопов'язані і водночас самостійні напрями діяльності, які спрямовані на роботу з персоналом. Кадрова складова СЕБ має на меті збереження стратегічно важливої ланки персоналу (топ-менеджмент, працівників, які мають відношення до інтелектуальної власності, інноваційних розробок та конфіденційної інформації).

З кадрами підприємства пов'язані основні внутрішні, а також зовнішні ризики, адже від економічних злочинів своїх співробітників нині страждають понад 40% компаній, втрачаючи в результаті крадіжки до 7% свого доходу, тільки 20% спроб злому мереж і отримання несанкціонованого доступу

до комп'ютерної інформації виникає ззовні, інші 80% випадків спровоковані за участі персоналу компанії. 95% збитків на підприємствах США утворюється за особистої участі персоналу підприємств і тільки 5% – унаслідок дій клієнтів та інших осіб. Статистичні дані Європейського Союзу свідчать, що приблизно 58% відомих випадків шахрайства і зловживань припадає на частку службовців, 30% – менеджерів, а 12% – топ-менеджерів і власників.

Кадрова безпека є поняттям складним і багатогранним, тому вітчизняні та зарубіжні автори виокремлюють різні підходи до його трактування.

Кадрова безпека є уніфікованою категорією, яка виявляється на всіх рівнях від окремо взятого підприємства національної економіки.

Кадрова безпека – це процес запобігання негативним впливам на економічну безпеку підприємства через ризики і загрози, пов'язані з персоналом, його інтелектуальним потенціалом і трудовими відносинами.

Змістом категорії «кадрова безпека» є характеристика стану економічної системи, за якого відбувається ефективне функціонування всіх її функціональних складових, забезпечення захищеності та здатність протистояти внутрішнім і зовнішнім впливам і загрозам, пов'язаним з персоналом, змістовний та структурний аналіз, діагностика та прогнозування впливу діяльності персоналу на внутрішні та зовнішні показники економічної системи.

Питаннями кадрової безпеки є:

- забезпечення підприємства необхідними співробітниками, заповнення вакансій, утримання співробітників, їх розвиток;
- розроблення мотиваційних схем і схем оплати праці;
- усунення збитку у зв'язку з трудовими суперечками;
- підвищення лояльності співробітників;
- аналіз ситуації у конкурентів;
- робота із сайтами вакансій, кадровими агентствами;
- аналіз ситуації на ринку праці в регіоні;

- оцінювання підприємства як працедавця (погляд з боку співробітника);
- способи проектування кар'єри (також погляд з боку співробітника).

Кадрова безпека є комбінацією складових, пов'язаних між собою складними і часто завуальованими зв'язками:

1. Безпека життєдіяльності:

а) безпека здоров'я (створення певних умов праці працівникам щодо запобігання травматизму, захворюванню на підприємстві);

б) фізична безпека (виконання комплексу заходів щодо недопущення порушень правил безпеки).

2. Соціально-мотиваційна безпека:

а) фінансова безпека (фінансова, грошово-кредитна платоспроможність працівників, впевненість у своєму робочому місці, оплата праці, яка враховує обсяг, кваліфікацію, професіоналізм і якість виконаної роботи);

б) кар'єрна безпека (професійно-кваліфікаційне та посадове просування працівників, заохочення у пристосуванні своєї кваліфікації до вимог робочого місця, гарантіях виробничого зростання (планування кар'єри): підвищення особистої мобільності на ринку робочої сили, отримання шансів для самореалізації на робочому місці;

в) естетична безпека (проведення загальноосвітніх семінарів, конференцій, групових дискусій, мотивація задоволення персоналу своєю роботою, поліпшення власного іміджу кожного працівника);

г) адміністративно незалежна безпека (створення умов для унеможливлення призначення непідготовлених і некомпетентних кадрів до керівництва трудовим колективом, що перебувають у «родинних» стосунках з власниками, засновниками, акціонерами підприємства);

3. Професійна безпека:

а) безпека праці (система принципів, підходів, дій, спрямована на створення певних умов праці (рівень оплати праці,

посада, обладнання робочого місця), з урахуванням новітнього, передового досвіду на ринку праці);

б) інформаційна безпека (прогнозування структури персоналу, визначення потреби в кадрах, планування, залучення та розміщення персоналу, оцінювання результатів праці для виявлення потенціалу кожного працівника);

в) пенсійно-страхова безпека (соціальний захист працівників (страхування, медичне обслуговування);

г) інтелектуальна безпека (безпека володіння сучасними знаннями, впровадження новітніх технологій у розвиток персоналу, вдосконалення рівня професійних знань, навичок, умінь, здібностей у зв'язку з розвитком науково-технічного прогресу).

4. Антиконтфліктна безпека:

а) патріотична безпека (створення психологічного клімату в колектив і на основі позитивного ставлення до підприємства, що характеризується психологічними показниками об'єднаності працівників, яка забезпечує узгодженість, безконфліктність спілкування, відповідальність та обов'язок, товариську допомогу, вимогливість до себе та іншого в інтересах виробництва);

б) психолого-комунікаційна безпека (сприяння міжособистісним комунікаціям і створенню сприятливого мікроклімату, врахування інтересів і побажань працівників, їх особистого потенціалу, задоволеність міжособистісними стосунками по вертикалі (керівник – підлеглі) та горизонталі (виконавці)).

Аналізуючи структуру кадрової безпеки підприємства, доцільно виокремити інші пов'язані з нею ключові проблеми:

- розроблення мотиваційних схем та схем оплати праці;
- ліквідація збитків, пов'язаних з трудовими спорами;
- аналіз ситуації конкурентів, аналіз ринку праці в регіоні;
- робота з кадровим резервом, оцінка компанії чи організації як роботодавця;
- способи проектування кар'єри;

- підвищення лояльності та відповідальності співробітників тощо.

При прийомі на роботу працівника роботодавець має зважати на деякі важливі фактори. Серед них, зокрема, можна виділити такі:

- відповідність кваліфікації людини посаді, на яку вона претендує,

- освіта за фахом,

- особистісні якості людини, що є дуже важливим фактором, тощо.

Серед методів підбору персоналу слід виділити розроблення та проведення тестів на виявлення професійної орієнтації, ерудиції, інтелекту, здібностей і розуміння.

Якісна перевірка кандидатів під час прийому на роботу знизить ймовірність зловживань з боку решти. Серед зловживань у нинішній час найчастіше зустрічаються випадки підробки документів, фальсифікації витрат, пов'язаних з виконанням трудових обов'язків (відрядження, представницькі витрати), так звані «відкати» (один із найпоширеніших способів) популярні при несанкціонованих продажах і використанні майна підприємства тощо.

Ефективність та продуктивність роботи персоналу залежить насамперед від належних умов праці, можливості кар'єрного зростання, гідної винагороди, згуртованого колективу, захисту персональних даних та ін.

Кадрова безпека організації побудована на трудових та етичних відносинах інтелектуального потенціалу, які забезпечують стабільну і прибуткову роботу підприємства, запобігаючи як внутрішнім, так і зовнішнім загрозам, що сприяє розвитку людського та соціального потенціалу, підвищенню рівня і якості життя населення, що притаманні цивілізованому суспільству.

Вибір і обґрунтування стратегічних рішень – складний процес, що стосується не тільки організації загалом, але і персоналу як головного ресурсу будь-якого підприємства. За дослідженнями статистики економічних злочинів, 80%

з них припадає саме на співробітників. Ефективна кадрова політика дозволяє на 60% зменшити збитки організації, пов'язані з персоналом [4, с. 181].

З одного боку, зміни в суспільстві, зокрема лібералізація економіки та ринку праці, зумовлюють більшу важливість управління персоналом. З іншого, підвищення інноваційності діяльності підприємства викликає певне зменшення контролю за персоналом [14, с. 102].

Однією із внутрішніх загроз для ЕБП є персонал та система управління ним. Недоліки в управлінні кадрами можуть суттєво погіршити ситуацію загалом на підприємстві. Зокрема, це виявляється у зменшенні рівня показника кадрової безпеки як однієї з функціональних складових системи ЕБП.

За різними підходами *кадрова безпека* визначається як:

– стан системи, тобто стан захищеності інтересів організації й удосконалення її людського капіталу [6; 14, с. 103; 15, с. 118; 16];

– сукупність заходів, спрямованих на запобігання протиправним діям з боку персоналу підприємства [10; 11; 14; 15; 19];

– сукупність процесів, що спрямовані на збереження, зміцнення і розвиток кадрового потенціалу [14; 15];

– сукупність управлінських заходів, за допомогою яких адміністрація підприємства сприяє розвитку персоналу для його ефективного функціонування [5, с. 196; 15; 17; 18].

Підсумовуючи, можна визначити *кадрову безпеку* як функціональну складову економічної безпеки, яка є характеристикою стану захищеності інтересів підприємств від загроз, які прямо пов'язані з діями або бездіяльністю персоналу.

В основу механізму забезпечення ЕБП покладено поєднання трьох базових компонентів: *інтереси*; *загрози* як чинники, що створюють небезпеку реалізації інтересів; система *заходів*, спрямованих на нівелювання або зменшення цих загроз (рис. 3.3).

Розділ 3. Методи формування системи економічної безпеки підприємства

Рис. 3.3. Механізм забезпечення економічної безпеки підприємства

Джерело: розроблено автором за [17; 18].

Синергія в управлінні ЕБП з'являється при домінуванні інтелектуальних ресурсів та інноваційності серед можливостей системи. Отже, дотримуючись наведеної схеми, спочатку необхідно визначити загрози і тільки після цього – перелік оцінних індикаторів для визначення рівня кадрової безпеки підприємства.

Загрози кадровій безпеці різні дослідники класифікують за різними ознаками за сферою виникнення (О. Литовченко, О. Ареф'єва), етапами взаємодії працівників і підприємства (І. Швець), видами деструктивної поведінки персоналу (І. Чумарін), характером впливу (Т. Шири) та ін. [2; 15; 19]. Найбільш відомим та деталізованим з них є поділ загроз на внутрішні та зовнішні (рис. 3.4).

Ефективна система управління персоналом є сукупністю взаємопов'язаних заходів для створення умов нормальної роботи персоналу в організації. Ця система відповідно враховує функції, кожна з яких складається з певних завдань [20, с. 235].

Рис. 3.4. Механізм реалізації системи кадрової безпеки підприємства

Джерело: розроблено авторами за [10; 19]

Механізм реалізації системи кадрової безпеки містить елементи, що наведені на рис. 3.4.

Першочерговим завданням забезпечення кадрової безпеки підприємства є виявлення загроз та ризиків. Для швидкого виявлення їх необхідно чітко систематизувати та класифікувати. За найбільш простою класифікацією виділено такі

Розділ 3. Методи формування системи економічної безпеки підприємства

кадрові ризики: посадовий, кваліфікаційно-освітній, ризик зловживань і несумлінності, ризик неприйняття співробітниками нововведень [9].

Для зменшення цих ризиків необхідно забезпечити чітку координацію дій. Виділено функції кадрової безпеки в системі управління персоналом та роботи, які виконуються за кожною функцією (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Функції кадрової безпеки в системі управління персоналом

Функції	Зміст робіт
Організаційні	Управління системою кадрової безпеки. Періодичне публічне інформування персоналу
Юридичні	Представництво в органах судової влади з питань трудових спорів. Розробка контрактів з персоналом підприємства. Участь у конфліктній комісії з вирішення трудових спорів
Технічні	Розробка програмного забезпечення для системи кадрової безпеки. Консультації з технічних питань
Організація прийому і звільнення персоналу*	Психодіагностичне тестування персоналу при прийомі на роботу, вивільненні та в процесі праці. Ведення бази даних особистих справ персоналу
Розвиток персоналу*	Розробка і реалізація програми тематичних персональних, командних тренінгів. Навчання персоналу загальним і спеціальним методам розпізнавання шахрайських дій з боку клієнтів підприємства та інших контрагентів. Навчання менеджерів усіх рівнів способам виявлення та запобігання неправомірним діям підлеглих. Навчання персоналу методам захисту інформації та інтелектуальної власності
Забезпечення умов праці та ергономіки *	Проектування робочих приміщень з урахуванням індивідуальних особливостей персоналу. Постійний моніторинг психологічного стану персоналу від перебування на робочому місці за розробленими показниками. Вдосконалення та підтримка програми щодо адекватного режиму робочих навантажень
Забезпечення лояльності*	Оперативний контроль робочих телефонних переговорів та електронної пошти співробітників. Профілактика поведінки, яка відхиляється від норми (чутки, інтриги, привілеї, пільги, плітки). Виявлення нелояльного персоналу і розслідування дій щодо крадіжок, комерційного шпигунства, протидії статуту підприємства

**Останні чотири функції формують кадрову політику підприємства.*

Джерело: розроблено автором за [2; 9; 15]

Для створення надійної підсистеми кадрової безпеки підприємства необхідно оцінювати і загрози (зовнішні та

внутрішні), і визначати рівень кадрової безпеки за «зовнішніми» і «внутрішніми» показниками. Також при побудові системи оцінних показників відбираємо показники, які характеризують якість управління та роботу персоналу, розвиток інтелектуального потенціалу.

Оцінюючи рівень кадрової безпеки підприємства, насамперед визначаємо перелік показників, які є ключовими для досліджуваного підприємства, з урахуванням глибини аналізу (якщо експрес-аналіз, то відбираються п'ять головних характеристичних індикаторів, якщо деталізований – кількість оцінних показників суттєво більша).

Для оцінки кадрової безпеки доцільно використовувати індикаторний підхід, за якого рівень кадрової безпеки визначається за допомогою індикаторів. Система індикаторів порівнюється зі шкалою, за якою і визначається стан КБП (нормальний, передкризовий, кризовий, критичний).

Якщо в результаті отриманих розрахунків індикатори всіх елементів підсистеми матимуть значення вище нормального, це свідчить про досягнення на даному підприємстві високого рівня кадрової безпеки. Найчастіше для оцінки кадрової безпеки використовують індикатори, наведені в табл. 3.3.

Таблиця 3.3

Індикатори розрахунку кадрової безпеки підприємства

Показники	Методика розрахунку
Плинність працівників високої кваліфікації	Відношення кількості працівників високої кваліфікації, що звільнилися, до загальної кількості працюючих
Частка інженерно-технічних працівників і науковців	Відношення кількості інженерно-технічних працівників і науковців до загальної кількості працюючих
Освітній рівень	Відношення кількості працівників, які мають вищу освіту, до загальної кількості працюючих

Джерело: розроблено автора за [10; 19].

Можлива ситуація, коли деякі елементи підсистеми матимуть низький рівень, але загалом величина рівня кадрової безпеки буде відносно високою, що не виходить за рамки передкризового значення. У даному випадку слід констатувати тривожний рівень. При цьому керівництву підприємства

Розділ 3. Методи формування системи економічної безпеки підприємства

необхідно приділити першочергову увагу розробленню комплексу заходів по тих елементах підсистеми кадрової безпеки, де були отримані низькі значення.

У разі, якщо елементи підсистеми матимуть як низькі, так і високі значення, але в сукупності отримане значення рівня кадрової безпеки буде низьким, це буде свідчити про порушення всієї підсистеми загалом і отже, про критичний рівень кадрової безпеки.

Може бути використаний і інший підхід до оцінки рівня економічної та кадрової безпеки, який прийнято називати ресурсно-функціональним.

Відповідно до цього підходу оцінка рівня кадрової безпеки підприємства здійснюється за критеріями оцінки стану кадрової безпеки з точки зору найважливіших процесів, що відображають сутність сталого економічного розвитку. У зв'язку з окремими критеріями формуються конкретні показники кадрової безпеки. Якщо критерій визначає якісну основу, то показник визначає кількісну характеристику цього явища. Для експрес-оцінки кадрової безпеки підприємства відбираємо декілька показників, які також можна поділити на стимулятори та дестимулятори. Спочатку запишемо стимулятори та, за можливості, зазначимо їх порогові значення у табл. 3.4, а останній у списку – показник дестимулюючого впливу.

Таблиця 3.4

Показники експрес-аналізу кадрової безпеки підприємства

Показник	Формула розрахунку	Пояснення	Порогове значення*
Коефіцієнт укомплектованості кадрами ($k_{ук.}$)	$\frac{\text{Чисельність працівників згідно зі штатним розписом, осіб}}{\text{Фактична чисельність працюючих, осіб}}$	Якщо $k_{ук.} > 1$, то це вказує на додаткову потребу персоналу.	1

Закінчення табл. 3.4

Показник	Формула розрахунку	Пояснення	Порогове значення*
	$k_{ук.} = \frac{Чшт.}{Чфакт.},$ де Чшт. – чисельність працівників згідно зі штатним розписом, осіб; Чфакт – фактична чисельність працюючих, осіб	Якщо $k_{ук.} < 1$, то є надлишок персоналу	
Показник постійності	$\frac{\text{Чисельність постійних працівників, осіб.}}{\text{Середньоспискова чисельність працівників, осіб}}$ $P_{пост.} = \frac{Ч_{пост.}}{Ч_{сп.}},$ де Чпост. – чисельність постійних працівників, осіб; Чсп. – середньоспискова чисельність працівників, осіб	Чим вищий цей показник, тим краще	1
Співвідношення темпів зростання заробітної плати та продуктивності праці	Темп зростання заробітної плати Темп зростання продуктивності праці $\frac{ЗП}{ПП} = \frac{ТР_{зп}}{ТР_{пп}},$ де ТРзп – темп зростання зарплати; ТРпп – темп зростання продуктивності праці	Чим більше від порогового, тим краще	1,01
Коефіцієнт інтелектуального рівня та винахідництва	$\frac{\text{Кількість інтелектуальних розробок протягом року}}{\text{Середньогалузева кількість розробок за рік}}$ $K_{инт.} = \frac{K_{инт.}}{K_{ср.}},$ де Кінт – кількість інтелектуальних розробок протягом року; Кср. – середньогалузева кількість розробок за рік	Чим більше, тим краще	1
Коефіцієнт плинності кадрів	$\frac{\text{Кількість звільнених працівників, осіб}}{\text{Середньоспискова чисельність працівників, осіб}}$ $K_{пл.} = \frac{K_{зв.}}{Ч_{сп.}},$ де Кзв. – кількість звільнених працівників, осіб	Чим менший цей показник, тим ефективніша робота підприємства	**

*Джерело: згруповано автором за [7; 15; 19]

** Коефіцієнт не може дорівнювати нулю, і для кожної галузі його межа різна

Розділ 3. Методи формування системи економічної безпеки підприємства

Найвищого ступеня кадрової безпеки підприємство досягає за умови, коли весь комплекс показників перебуває в допустимих межах своїх порогових значень.

На основі запропонованих коефіцієнтів можна визначити узагальнений показник середнього рівня кадрової безпеки:

$$K_{к.б.} = \sqrt[n]{\prod K_i} \quad i = 1, n, \quad (3.1)$$

де K_i – розрахований i -тий коефіцієнт,

i – індекс коефіцієнта, $i = 1, n$,

n – кількість розрахованих коефіцієнтів.

Позитивним вважається, коли значення цього коефіцієнта близьке до одиниці або наближається до неї.

Показники дестабілізуючого впливу враховуються як обернені величини у формулі.

Проаналізуємо рівень кадрової безпеки трьох підприємств різних галузей в динаміці за три річні періоди. Розрахунки наведено в табл. 3.5.

Таблиця 3.5

Оцінка рівня кадрової безпеки

Підприємства	ПрАТ «Оболонь»			ПрАТ «Дарниця»			ПАТ «РОШЕН»		
	2014	2015	2016	2014	2015	2016	2014	2015	2016
К1	0,968	0,956	0,945	0,946	0,903	0,965	0,845	0,914	0,944
К2	0,934	0,889	0,924	0,941	0,877	0,902	0,834	0,889	0,924
К3	0,923	0,868	0,912	0,963	0,826	0,903	0,899	1,104	0,976
К4	0,07	0,04	0,07	0,12	0,09	0,1	0,08	0,02	0,03
К5	0,04	0,05	0,06	0,03	0,06	0,08	0,05	0,03	0,03
Рівень кадрової безпеки	1,078	0,899	0,985	1,279	0,996	0,997	1,003	0,902	0,968

Джерело: розраховано авторами за даними підприємства URL: www.smida.gov.ua

Досліджувані виробничо-торговельні підприємства наразі мають достатній рівень кадрової безпеки. Але, аналізуючи ці показники в динаміці, зазначимо, що на цих підприємствах слід краще стимулювати персонал і підвищувати його зацікавленість у результатах роботи.

Запропоновану систему показників варто аналізувати в динаміці за останні два-три роки. Її можна доповнити іншими коефіцієнтами, які характеризували б рівень стимулювання персоналу, оплати праці, кар'єрного зростання тощо. Іншими словами, кадрова безпека підприємства має бути спрямована на те, щоб, з одного боку, сприяти мінімізації загроз від персоналу установи, а з іншого – стимулювати прагнення кожного із співробітників до ефективної роботи.

Для формування найбільш повної картини кадрової безпеки і запобігання загрозам, що виходять від персоналу, необхідно аналізувати як внутрішні показники ефективності діяльності підприємства, так і зовнішні – конкурентоспроможність продукції, марочний капітал фірми. Саме зовнішні показники є ринковими індикаторами стану кадрової безпеки підприємства і формують його конкурентоспроможність у стратегічній перспективі.

Під кадровою безпекою слід розуміти стан захищеності соціально-трудової сфери суб'єкта господарювання від внутрішніх і зовнішніх загроз і небезпек, що досягається за допомогою правильного вибору і застосування відповідних засобів, методів і інструментів управління та сприяє як ефективному використанню персоналу, так і успішному розвитку підприємства загалом.

Таким чином, значимим у цьому доробку є визначення кадрової безпеки завдяки поєднанню цільового та функціонального підходів. Сформовано та обґрунтовано перелік показників для експрес-аналізу кадрової безпеки підприємства, зазначені їх порогові значення, що і становить новизну дослідження. Відбір індикаторів для розширеного аналізу ще потребує подальшого дослідження та обґрунтування.

Список бібліографічних посилань

1. Гуляєва Н. М., Вавдійчик І.М. Економічна безпека та стабільне функціонування підприємства // Вісник КНТЕУ. 2017. № 4 (114). С. 79–88.

2. Живко З.Б., Сліпа О.З., Босак Х.З. Аналіз підходів до визначення поняття «кадрова безпека» // Вісн. Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка. Економічні науки. Вип. 8. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2013. С. 28–31.
3. Халіна О. Особливості формування взаємозв'язків між персоналом в процесі управління економічною безпекою підприємства // Формування стратегії соціально-економічного розвитку підприємницьких структур в Україні: матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (19–21 листоп. 2015 р., м. Львів) / упоряд. А.М. Штангрет; редкол.: С.В. Васильчак, К.Б. Волощук, З.Б. Живко, О.І. Копилюктаін. Львів: Укр. акад. друкарства, 2015. 168 с. С. 142–144.
4. Кавтиш О.П. Системна природа кадрової безпеки підприємства // Економічний вісник НТУУ КПІ. 2016. С. 181–190.
5. Кондратьєва С. В. Генезис поняття «кадрової безпеки» підприємства // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. 2015. № 5 (21). С. 194–198.
6. Лащенко О.Ю. Кадрова безпека, як складова економічної безпеки банківської установи// Ефективна економіка № 11. 2015. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4602>
7. Момот Т.В., Чжан Х.Ю. Визначення індикаторів кадрової безпеки в складі фінансово-економічної безпеки // Бізнес-Інформ. 2015. № 8. С. 266–271.
8. Назарова Г., Єгорова О. Передумови створення системи кадрової безпеки підприємства [Текст] 2017. URL: [php/rarrpsu/article/viewFile/58/58](http://rarrpsu/article/viewFile/58/58)
9. Подлужна Н.С. Загрози кадровій безпеці та методи їх попередження в виробничо-комерційній діяльності підприємств // Схід. 2016. № 5. С. 56–60.
10. Пучкова С.І. Методичні підходи щодо забезпечення кадрової безпеки підприємства // Науково-методичні аспекти забезпечення економічної безпеки: монографія / за заг. ред. І.О. Кузнецової. Одеса: Атлант, 2013. С. 123–132. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/2832>

11. Швець І. Б. Економічна безпека в управлінні персоналом. Наукові праці ДонНТУ. Серія: Економічна. Вип. № 36-1. 2015. С. 179–184.
12. Шира Т.Б. Загрози кадровій безпеці підприємства // Економіка і суспільство. – Мукачеве. Мукачів. держ. ун-т. 2016. № 7. С. 531–545.
13. Штангрет А. М., Котляревський Я. В., Караїм М. М. Економічна безпека підприємства в умовах антикризового управління: концептуальне визначення та механізм забезпечення: монографія. Львів: Українська академія друкарства, 2012. 288 с.
14. Козаченко Г. В. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення: монографія // Г. В. Козаченко, В. П. Пономарьов, О. М. Ляшенко. Київ: Лібра, 2003. 280 с.
15. Живко З.Б. Економічна безпека підприємств: сутність, механізм забезпечення та управління: монографія). Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів: Ліга-Прес, 2012. 255 с.
16. Лащенко О. Ю. Кадрова безпека як підсистема в системі економічної безпеки підприємства. Суми: Довкілля, 2003. 326 с.
17. Ареф'єва О. В., О. Ю. Литовченко Кадрова складова в системі економічної безпеки машинобудівних підприємств // Актуальні проблеми економіки. 2008. № 11. С. 95–100.
18. Кириченко О.А., Поскрипко Ю.А. Кадрова безпека в системі управління персоналом підприємств: тези доп. III Міжнар. НПК «Інформаційна та економічна безпека» (INFESCO–2010). С. 147–148.
19. Логінова Н. І. Місце кадрової безпеки в економічній безпеці підприємств // Коммунальное хозяйство городов: научно-техн. сб. 2009. № 87. С. 371–376.
20. Економічна безпека підприємств, організацій та установ / В.Л. Ортинський, І.С. Керницький, З.Б. Живко, М.І. Керницька, М.О. Живко. Київ: Правова єдність, 2009. 541 с.

3.3. Формування системи управління ефективністю операційної діяльності підприємства

Ефективність функціонування підприємства є необхідною умовою його виживання та розвитку. Лише перевищення доходів над витратами створює можливості для розширеного інтенсивного відтворення підприємства. Незважаючи на велику увагу науковців до проблем забезпечення ефективного функціонування підприємства, кардинальна зміна умов господарювання формує нові вимоги до системи управління ефективністю підприємства, що пов'язано із суттєвою зміною чинників її забезпечення. Якщо раніше матеріальні ресурси здебільшого визначали рівень ефективності підприємства, то за сучасних умов її переважними чинниками є розвиток компетентностей, вдосконалення бізнес-моделі підприємства, відносини зі стейкхолдерами.

Велика частка збиткових підприємств в Україні свідчить про те, що питання управління ефективністю не втрачають актуальності, і керівники підприємств зацікавлені у розробці заходів, спрямованих на їх вирішення.

Серед українських вчених питання управління ефективністю вивчали: І.П. Скобелева [7], А.Г. Гончарук [8; 9], Т.А. Говорушко [10], А.В. Куценко [11, 12], Г.Е. Куденко [13], І.Б. Тадика [14], Л.І. Кравченко, І.О. Бланк, О.І. Олексюк, І.Ю. Власова та Н.О. Мелушова, А.А. Мазаракі, С.Ф. Покропивний, В.М. Колот, Г.В. Савицька й ін. Проте єдиної думки щодо визначення сутності та змісту управління ефективністю операційної діяльності немає.

Одним із перших вітчизняних науковців поняття «управління ефективністю» в макроекономічному аспекті розглянув Б. Смехов, використовуючи для опису можливостей підвищення ефективності суспільного виробництва [1].

У період побудови ринкової економіки під управлінням ефективністю підприємства малося на увазі здійснення управлінських функцій (планування, вимірювання, аналіз, контроль) щодо окремих показників ефективності вироб-

ництва і фінансових результатів, наприклад, продуктивності праці або прибутку, з метою забезпечення їхнього зростання [2–5]. Проте ці дослідження були спрямовані переважно на виживання підприємств за кризових умов та невизначених перспектив розвитку [6], через що їх результати здебільшого мали специфічний антикризовий характер та були орієнтовані на короткострокову перспективу. Окрім того, вони спиралися на методологію аналізу ефективності соціалістичного підприємства [7], що є непридатною для використання в ринкових умовах.

На думку А. Куценко, управління ефективністю діяльності підприємства являє собою цілеспрямоване оперативне регулювання діяльності за напрямками управління ефективністю для забезпечення відповідності фактичного стану підприємства заданим параметрам [11, с. 18]. Недоліком даного визначення можна назвати вузькі часові рамки, що обмежуються оперативним рівнем та функціональними напрямками управління.

А. Гончарук вважає, що управління ефективністю – це стратегічний підхід менеджменту, створений для моніторингу ефективності роботи підприємства. Він описує методологію, вимір, процеси, системи і програмне забезпечення, яке використовується для моніторингу ефективності на різних підприємствах, а також у державному управлінні [17, с. 138]. На наш погляд, такий підхід не охоплює всі потреби управління, тому що орієнтується лише на один контур управління – стратегічний, у межах якого неможливо розв'язати всі проблеми забезпечення ефективного функціонування підприємства.

У зарубіжній науковій літературі також немає однозначного розуміння поняття «управління ефективністю». Так, С. Хетфілд підкреслює, що це процес створення робочого середовища, в якому люди мають можливість продемонструвати свої найкращі здібності. «Управління ефективністю – цілісна робоча система, яка починається, коли робота визначена як необхідна ... і закінчується, коли працівник

залишає ваше підприємство» [18]. Таким чином, дане поняття розглядається у широкому контексті робочої системи, йдучи від поширеного уявлення про управління ефективністю як субституту традиційної системи оцінки діяльності [16].

На думку Е. Холдсворд та Д. Джирасин, управління ефективністю передбачає заходи зі спільної роботи, довгострокового мислення, формування людського капіталу і лояльності клієнтів. Воно оцінює лідерів, які створюють людський капітал, мотивацію співробітників та розвиток персоналу, а також управління ними. У своїй монографії ці автори виділяють два засоби управління ефективністю:

1. *Розвиток ефективності*, що обіцяє мотивацію на робочому місці та професійну підготовку співробітників;

2. *Вимірювання ефективності*, що робить співробітників відповідальними та оцінює їхній внесок [18].

Доцільно буде навести визначення британського дослідника С. Хатчінсона, який вважає, що хоча управління ефективністю має багато різних значень, проте, по суті, воно є поліпшенням ефективності, та, як правило, належить до певних ініціатив у галузі управління, які прагнуть зробити ефективність більш «керованою». Його можна розглядати з різних точок зору, зокрема з погляду стратегії організаційної поведінки, операційного менеджменту, економіки та бухгалтерського обліку, а також управління персоналом [19].

Існують також інші, на відміну від вищенаведених, більш системні визначення сутності управління ефективністю, наприклад: управління ефективністю є постійним, систематичним підходом до вдосконалення результатів за допомогою науково обґрунтованих рішень, постійного організаційного навчання і зосередження на звітності за результатами діяльності [21]; управління ефективністю – це особливий підхід менеджменту, створений для забезпечення ефективної роботи підприємства, що описує методологію, вимірювання, процеси, методи, методики, системи та програмне забезпечення, які використовуються для діагностики (оцінки), аналізу, контролю і забезпечення зростання ефективності

діяльності на різних підприємствах [9]. Ці підходи є досить універсальними та водночас конкретизованими за змістовним наповненням. Проте найбільш вдале трактування, на нашу думку, формулює Н. Лазарева, яка визначає управління ефективністю як інтегрований підхід менеджменту, що об'єднує різні напрями діяльності підприємства, зокрема стратегію, управління персоналом, операційний менеджмент, планування, аналіз, облік та контроль, відповідні методи, моделі, системи та програмне забезпечення задля забезпечення сталого зростання ефективності діяльності підприємства [22]. Водночас таке визначення потребує структуризації та уточнення за багатьма аспектами.

Операційна діяльність являє собою основну діяльність підприємства, яка пов'язана з виробництвом і реалізацією продукції (робіт, послуг), забезпечує основну частку доходу і є основним джерелом формування цінності підприємства. А отже, управління ефективністю саме операційної діяльності є пріоритетним напрямом роботи для менеджменту підприємства.

Узагальнення та розвиток існуючих підходів до розуміння поняття «управління ефективністю» дозволило нам виокремити такі його сутнісні характеристики:

– з позицій системного підходу це управління являє собою систему спеціальних принципів та методів, реалізація яких дозволяє вдосконалювати операційну діяльність підприємства [17];

– це процес покращання результатів операційної діяльності, що здійснюється на постійній і систематичній основі [21];

– це циклічний процес, що охоплює стандартні функції управління: планування, організацію, координацію, регулювання та контроль параметрів та результатів операційної діяльності [22];

– це процес, який в сучасних умовах ґрунтується на постійному навчанні організації [21];

Розділ 3. Методи формування системи економічної безпеки підприємства

– це система, що інтегрована в загальну систему менеджменту та узгоджена з її основними організаційними параметрами, потребує залучення широкого кола персоналу і може будуватися на основі проєктного підходу;

– це поліфункціональний процес, що охоплює різні функціональні напрями управління, з огляду на те, що він передбачає управління усіма видами ресурсів, що використовуються в операційній діяльності, всіма бізнес-процесами операційної діяльності;

– це багаторівневий процес, що здійснюється за трьома контурами управління: стратегічним, поточним, оперативним;

– це процес, що передбачає узгодження економічних інтересів різних стейкхолдерів, формування та розвиток відносин з ними.

Таким чином, управління ефективністю операційної діяльності можна визначити як поліфункціональний багаторівневий циклічний процес, спрямований на вдосконалення операційної діяльності та покращання її результатів, що ґрунтується на спеціальній системі методів, організаційному навчанні, розвитку відносин зі стейкхолдерами.

Управління ефективністю операційної діяльності можна охарактеризувати з позицій системного підходу (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Характеристика елементів системи управління ефективністю операційної діяльності

Елементи системи	Характеристика елементів
Принципи управління	Науковості, динамічності, системності, економічності, синергії, орієнтування на стадію життєвого циклу
Мета управління	Підвищення ефективності операційної діяльності з метою зростання вартості підприємства
Завдання управління	Підвищення ефективності використання операційного персоналу. Підвищення ефективності використання операційних активів (оборотних та необоротних)

Закінчення табл. 3.6

Елементи системи	Характеристика елементів
	<p>Підвищення ефективності бізнес-процесів операційної діяльності.</p> <p>Оптимізація операційних витрат підприємства.</p> <p>Максимізація операційного прибутку при заданому рівні операційного ризику.</p> <p>Оптимізація відносин зі стейкхолдерами операційної діяльності.</p> <p>Максимізація потенціалу операційної діяльності підприємства.</p> <p>Підвищення конкурентоспроможності підприємства та зміцнення його позиції на ринку;</p> <p>Підвищення якості продукції та послуг</p>
Рівні управління	<p>Стратегічний.</p> <p>Поточний.</p> <p>Оперативний</p>
Об'єкти управління	<p>Рівень конкурентоспроможності підприємства, потенціал операційної діяльності; відносини зі стейкхолдерами операційної діяльності; якість продукції; ресурси, бізнес-процеси, результати операційної діяльності</p>
Суб'єкти управління	<p>Власники підприємства, директор, комерційний директор, керівник планово-економічного відділу, керівник відділу персоналу, керівник відділу маркетингу (стратегічний рівень управління); економіст, фахівець із закупівельної діяльності, фахівець комерційного відділу, завідувач складу, завідувачі відділів та секцій (поточний рівень управління); мерчандайзер, адміністратор торгового залу (оперативний рівень)</p>
Функціональні підсистеми управління	<p>Управління потенціалом операційної діяльності та конкурентоспроможністю.</p> <p>Управління відносинами зі стейкхолдерами операційної діяльності.</p> <p>Управління якістю продукції та послуг.</p> <p>Управління ресурсами операційної діяльності.</p> <p>Управління бізнес-процесами операційної діяльності.</p> <p>Управління результатами операційної діяльності</p>

Джерело: складено автором.

Управління ефективністю операційної діяльності ґрунтується на принципах: науковості, який передбачає застосування науково обґрунтованих методів управління; динаміч-

ності, тобто постійне врахування змін зовнішнього середовища функціонування підприємства у процесі прийняття рішень; системності, що передбачає усвідомлення цілісності та взаємопов'язаності окремих елементів підприємства, взаємопов'язаності та обумовленості рішень щодо операційної діяльності; економічності, що потребує забезпечення більшого ефекту від реалізації рішення порівняно з витратами на їх реалізацію; синергії – врахування можливості одержання додаткового ефекту від комбінації окремих напрямів операційної діяльності, рішень щодо її розвитку та вдосконалення; орієнтації на стадію життєвого циклу, який полягає у можливості і необхідності диференціації цілей та методів управління відповідно до стадії життєвого циклу (СЖЦ) підприємства.

Мета управління ефективністю операційної діяльності підприємства підпорядковується його цільовій функції – максимізації вартості підприємства. З огляду на те, що ринкова вартість обумовлюється обсягами майбутнього вільного грошового потоку, суттєва частка якого формується саме результатами операційної діяльності, можна визначити локальну мету управління ефективністю операційної діяльності – підвищення (максимізацію) її рівня, що виявляється у зростанні показника скоригованого операційного прибутку до відшкодування фінансових витрат та амортизації (СОПФА). Зазначений показник оцінюється за формулою (3.2).

$$\text{СОПФА} = \text{ОП} \times (1 - C_{\text{п}}) + A, \quad (3.2)$$

де ОП – операційний прибуток (фінансовий результат від операційної діяльності у ф. № 2);

$C_{\text{п}}$ – ставка податку на прибуток;

A – амортизація необоротних активів.

Мета управління ефективністю операційної діяльності зумовлює завдання та об'єкти управління, деталізація яких здійснена на основі дослідження процесу створення цінності на підприємстві (рис. 3.5).

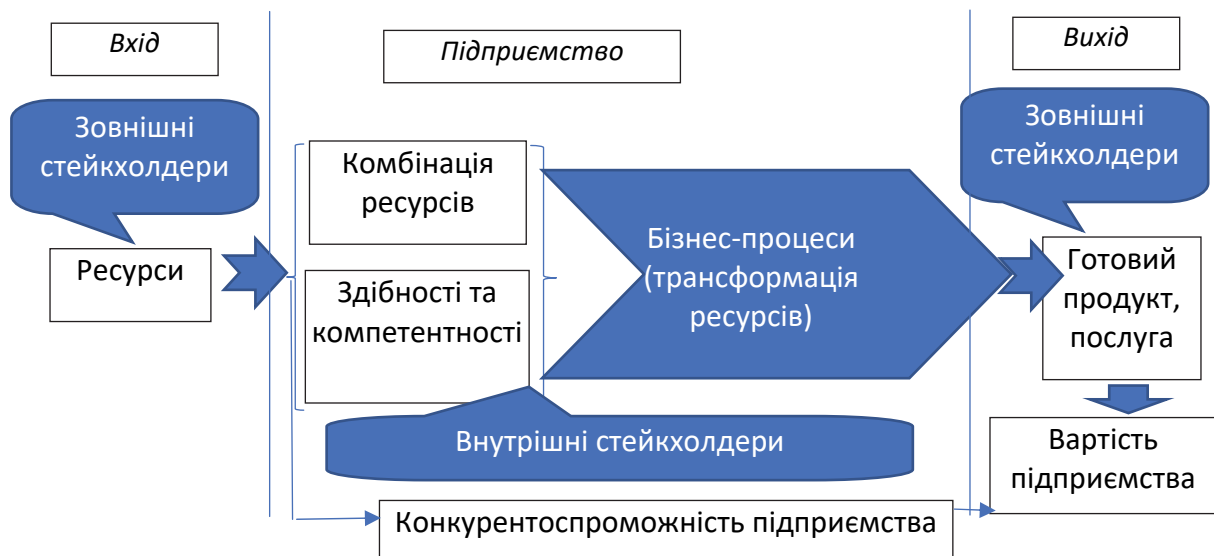

Рис. 3.5. Процес та фактори формування цінності підприємства

Джерело: доповнено автором за [16, с. 135]

Так, рис. 3.5 дозволяє ідентифікувати основні фактори формування цінності підприємства, а саме: вміння взаємодіяти з різними стейкхолдерами (зовнішніми та внутрішніми), формувати унікальні комбінації ресурсів, здібності та компетентності, які визначатимуть конкурентні переваги підприємства.

Ефективна бізнес-модель та бізнес-процеси підприємства зумовлюють якість готових продуктів, товарів, послуг підприємства, тобто визначають цінність підприємства для споживачів, що також суттєво впливає на рівень конкурентоспроможності підприємства та його ринкову вартість. Таким чином, важливими об'єктами управління ефективністю операційної діяльності є потенціал операційної діяльності та конкурентоспроможність підприємства, якість продукції, ресурси підприємства, результати операційної діяльності, відносини зі стейкхолдерами. Відповідно до них визначено і функціональні напрями управління ефективністю операційної діяльності підприємства.

Поліфункціональність та різноконтурність процесу управління ефективністю операційної діяльності зумовлює широку номенклатуру застосовуваних методів та підходів, які в узагальненому вигляді можна диференціювати за рівнями управління (табл. 3.7).

Таблиця 3.7

Методи управління ефективністю операційної діяльності підприємства

Контур управління	Мета та коротка характеристика	Методи управління
Стратегічний	Розробка операційної стратегії, стратегічного плану розвитку операційної діяльності	Стратегічні карти; збалансована система показників; GAP-аналіз; SWOT-аналіз; PEST-аналіз; метод кореляційно-регресійного аналізу; матриця Бостонської групи; принципи теорії обмеження; метод ощадливого виробництва і 6σ; вартісно-функціональний аналіз; сценарний підхід
Поточний	Розробка поточного плану операційної діяльності та реалізація операційної стратегії	ABC-метод; XYZ-метод; факторно-аналітичний метод; методи інтегрального аналізу; метод KPI; CVP-аналіз; метод «точно в строк» (JIT); метод «планування потреб-ресурсів» (RP); модель EOQ; нормативний метод; метод оцінки ефективності бізнес-процесів; діаграма Ісікави; діаграма Парето
Оперативний	Розробка та виконання оперативно-календарних планів операційної діяльності	Метод бюджетування; порівняння; метод GANTT, метод PERT

Джерело: складено автором

Важливим аспектом формування системи управління ефективністю операційної діяльності підприємства є розроблення структурно-логічної схеми етапів управління. В сучасних дослідженнях немає однастайності серед науковців щодо вирішення цього питання. Так, Д. Саричев [26, с. 139–140] пропонує циклічну модель управління ефективністю операційної діяльності, вихідним етапом якої є усвідомлення необхідності у покращанні організації операційної діяльності, розроблення заходів щодо її вдосконалення та наступне порівняння очікуваних показників ефективності з цільовими. Критерієм прийняття рішення щодо покращання операційної діяльності є позитивне значення чистої приведеної вартості (NPV) від впровадження заходів з удосконалення. Особливістю зазначеного авторського бачення є проєктний підхід в

основі його формування. На наш погляд, такий підхід можна застосовувати для оцінки доцільності впровадження проєктів удосконалення операційної діяльності стратегічних масштабів (переоснащення, модернізація, заміна устаткування, реінжиніринг бізнес-процесів, програм навчання персоналу, запровадження інформаційних систем управління операційною діяльністю тощо). Проте він не враховує потреби поточного та оперативного контурів управління ефективністю.

Згідно з Е. Нілі цикл управління ефективністю передбачає 5 послідовних етапів [17]: планування, виконання, оцінку, підготовку, заохочення. Зазначений підхід, на наш погляд, характеризується достатньою універсальністю, проте не враховує деякі стандартні етапи управління (наприклад, контроль) та може передбачати широкий ступінь варіативності змісту окремих етапів, що потребує уточнення.

Дж. Грем об'єднує в загальному циклі управління ефективністю два підцикли – організаційний та управління персоналом, кожен з яких складається з декількох етапів: визначення вимог покупців та інвесторів, розробка планів (розвитку і підготовки персоналу), управління діяльністю, оцінка результатів та їх порівняння з очікуваннями тощо [20].

Враховуючи запропонований підхід до характеристики окремих елементів системи управління операційною діяльністю підприємства, узагальнюючи та розвиваючи наявні напрацювання, запропоновано структурно-логічну послідовність етапів управління (рис. 3.6).

На першому етапі управління здійснюється стратегічний аналіз, у межах якого ідентифікуються сильні та слабкі сторони, можливості та загрози розвитку операційної діяльності підприємства, оцінюється позиція підприємства на ринку відносно конкурентів, її основні конкурентні переваги у сфері операційної діяльності. Цей етап загалом дозволяє оцінити операційну стратегію підприємства, її ефективність, відповідність умовам функціонування та цільовим орієнтирам розвитку. В межах цього етапу може бути використаний широкий діапазон методів стратегічного фінансового аналізу.

Розділ 3. Методи формування системи економічної безпеки підприємства

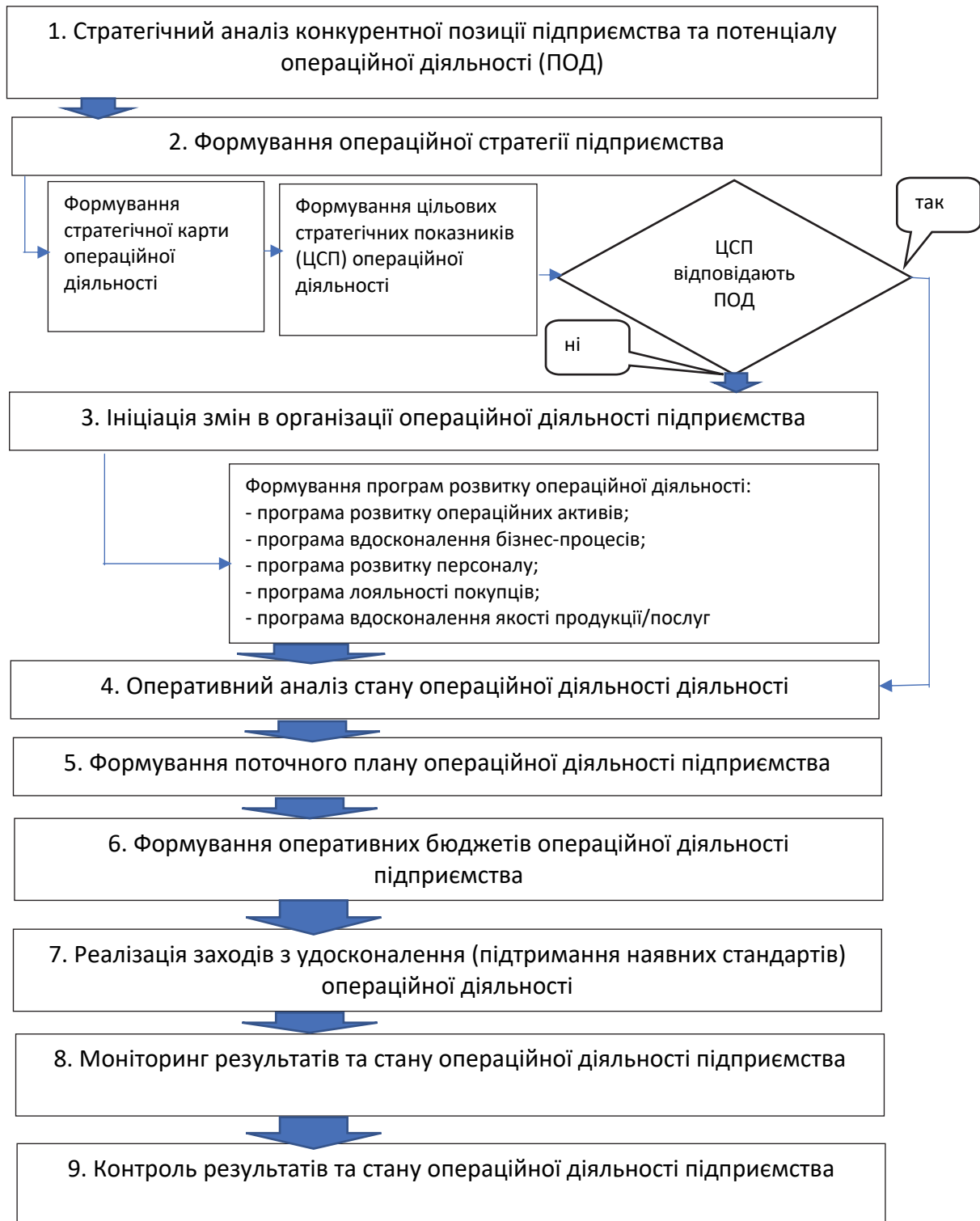

Рис. 3.6. Структурно-логічна послідовність етапів управління ефективністю операційної діяльності підприємства

Джерело: складено автором

Наступний етап передбачає формування операційної стратегії, яка суттєво залежить від стадії життєвого циклу, ситуації на ринку та інших численних факторів.

У межах цього етапу формуються стратегічні операційні цілі, що конкретизуються у стратегічних операційних показниках діяльності, які можна систематизувати за допомогою різних інструментів: збалансованої системи показників (BSC), моделі Мейсела, методу «бортової панелі» (Tableaubord), піраміди ефективності К. Мак-Найра, Р. Лінча, К. Кросса та ін. Обґрунтовані в операційній стратегії цільові показники порівнюються з потенціалом операційної діяльності: якщо потенціал підприємства цілком дозволяє реалізувати стратегію, вона приймається і відбувається розроблення на основі результатів оперативного аналізу завдань з реалізації операційної стратегії, які формалізуються у поточному плані операційної діяльності.

Якщо досягнення поставлених цілей не забезпечується наявним потенціалом, ініціюються зміни щодо вдосконалення операційної діяльності та формування програм її розвитку, зокрема: розвитку операційних активів, персоналу, бізнес-процесів операційної діяльності, переглядаються та оновлюються програми лояльності клієнтів, якості. Ці процеси становлять третій етап управління ефективністю операційної діяльності підприємства.

Четвертий етап управління передбачає проведення оперативного аналізу стану та ефективності операційної діяльності підприємства, результати якого підтримують процес розроблення планів поточного та оперативного рівнів. У межах такого аналізу діагностуються вартість окремих процесів операційної діяльності, особливості відносин з окремими покупцями та постачальниками, які можуть бути вдосконалені в майбутньому.

За результатами такого аналізу виявляються резерви покращання операційної діяльності, які враховуються при формуванні завдань щодо реалізації обраної операційної

стратегії. На п'ятому етапі всі ці завдання формалізуються в поточному плані операційної діяльності підприємства.

На шостому етапі управління відбувається конкретизація і деталізація завдань операційної діяльності, які оформлюються у вигляді оперативних бюджетів. Їх кількість та перелік визначається обсягами, видами та напрямками операційної діяльності, особливостями ресурсного потенціалу підприємства тощо.

Сьомий етап пов'язаний з безпосередньою реалізацією процесів операційної діяльності та заходів щодо її вдосконалення. Його результативність визначається якістю виконання попередніх етапів управління – з одного боку, та наявним потенціалом операційної діяльності – з іншого.

Восьмий етап управління безпосередньо пов'язаний з моніторингом стану та ефективності операційної діяльності, тобто постійним відслідковуванням параметрів операційної діяльності за усіма аспектами: ресурси, процеси, відносини зі стейкхолдерами. Система моніторингу операційної діяльності передбачає спостереження за показниками різного рівня управління: стратегічного, поточного, оперативного, для кожного з яких диференціюється їх перелік та частота фіксації результатів спостереження. Зазвичай остання узгоджується з часовим горизонтом планування показників. Так, стратегічні показники оцінюються за підсумками року, поточні – щоквартально, оперативні – за підсумками місяця, декади або тижня. Результатом моніторингу є звіт, в якому зафіксовано відхилення фактичного показника від планового з поясненням причин та відповідального.

На стадії контролю (9-й етап) здійснюється оцінка характеру та масштабів виявлених відхилень та приймаються рішення щодо їх усунення чи ініціації інших заходів.

На основі узагальнення та розвитку наявних досліджень, вдосконалено сутність поняття «управління ефективністю операційної діяльності» та запропоновано підхід до формування системи такого управління, виокремлено та охарактеризовано її основні елементи, запропоновано структурно-логічну послідовність етапів управління. Перевагою запропо-

нованого підходу є його орієнтація на регулювання чинників формування вартості підприємства, інтегрованість трьох контурів управління (стратегічного, поточного, оперативного), що дозволяє розв'язувати весь необхідний спектр завдань щодо забезпечення ефективності, узгодженість із сучасними концепціями управління (ціннісно-орієнтованим менеджментом, стейкхолдерським підходом, процесним управлінням).

Список бібліографічних посилань

1. Смахов Б.М. Управление эффективностью. М.: Политиздат, 1984. 222 с.
2. Скобелева И.П. Формирование и управление эффективностью деятельности предприятия в рыночной экономике: автореф. дис. ... д-ра экон. наук: спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством». СПб., 1993. 42 с.
3. Драгун Л.М. Система управління ефективністю виробництва (на прикладі ремонтних служб промислових підприємств будіндустрії: дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.05. Дніпропетровськ, 1993. 388 с.
4. Белов В.С. Управление прибылью. Проблемы выбора. Принятие финансовых решений: [монография]. СПб.: Приоритет, 1996. 94 с.
5. Бабенко А.Г. Управление повышением производительности труда. Донецк: ИЭП НАНУ, 1996. 269 с.
6. Управління розвитком підприємств (за видами економічної діяльності) в умовах глобалізації: монографія / ред.: І. І. Савенко, І. О. Седікова; Одес. нац. акад. харч. технологій. Одеса: Букаєв В.В., 2014. 217 с.
7. Скобелева И.П. Эффективность предприятия в конкурентной экономике. СПб.: ЛИВТ, 1992. 132 с.
8. Гончарук А.Г. Формування механізму управління ефективністю підприємства (на прикладі харчової промис-

- ловості) [Текст]: дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.04. Одеса, 2010. 474 с.
9. Goncharuk A.G. Formation of the mechanism of enterprise performance management: a case of the food industry of Ukraine. Saarbrücken: Lambert Academic Publishing, 2011. 306 p.
 10. Говорушко Т.А., Климаш Н.І. Управління ефективністю діяльності підприємств на основі вартісно-орієнтованого підходу: монографія. Київ: Логос, 2013. 204 с.
 11. Куценко А.В. Організаційно-економічний механізм управління ефективністю діяльності підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 «Економіка на управління підприємствами». Полтава, 2007. 20 с.
 12. Куценко А. В. Організаційно-економічний механізм управління ефективністю діяльності підприємств споживчої кооперації України: монографія. Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008. 205 с.
 13. Куденко Г.Е. Управление эффективностью хозяйственной деятельности промышленного предприятия. Донецк: Вебер, 2009. 239 с.
 14. Тадыка И.Б. Управление эффективностью производства. Системно-синергетический подход. Одесса: ИПРЭЭИ НАНУ, 2007. 328 с.
 15. Гончарук А. Г. Методические основы оценки и управления эффективностью предприятия. Одеса: Астропринт, 2008. 288 с.
 16. Новітні тенденції розвитку управління підприємствами: монографія / О.С. Федонін, Г.О. Швиданенко, В.В. Лаврененко та ін. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2011. 257 с.
 17. Heathfield S.M. Performance Management Is NOT an Annual Appraisal [Електронний ресурс] / S.M. Heathfield. 2014. URL: http://humanresources.about.com/od/performanceevals/a/performancegmt_2.htm.

18. Neely A. Business Performance Measurement: Unifying Theory and Integrating Practice. Cambridge: Cambridge University Press, 2011. 528 p.
19. Houldsworth E., Jirasinghe D. Managing and Measuring Employee Performance. London: Kogan Page, 2006. 45 p.
20. Hutchinson S. Performance Management: Theory and Practice London: Chartered Institute of Personnel and Development, 2013. 328 p.
21. Graham J. Developing a Performance-Based Culture // Journal for Quality and Participation. 2004. Vol. 27. № 1. P. 4–8.
22. A performance management framework for state and local government: from measurement and reporting to management and improving. Chicago: National Performance Management Commission, 2010. 194 p.
23. Лазарева Н. О. Про розуміння управління ефективністю діяльності підприємства // Екон вісн. Донбасу. 2015. № 2. С. 105–109.
24. Коновалова І. В. Аналіз підходів до управління підприємством в сучасних умовах // Прометей. 2013. № 1. С. 146–151.
25. Дідур К. М. Системний підхід до управління підприємством та персоналом підприємства [Електронний ресурс] // Ефективна економіка. 2012. № 4. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1079>
26. Пінда Ю. В. Процесний менеджмент як можливий напрямок зміцнення конкурентоспроможності будівельних підприємств [Електронний ресурс] // Ефективна економіка. 2010. № 12. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1344>
27. Саричев Д. О. Управління ефективністю операційної діяльності підприємства. // Стратегія економічного розвитку України. 2012. №30. С. 136–143.
28. Небава М. І., Адлер О. О., Козловський В. О. Економіка та організація виробничої діяльності підприємства. Вінниця: ВНТУ, 2010. 132 с.

3.4. Методика CVP-аналізу та маржа безпеки підприємства: проблеми теоретичного обґрунтування та практичного використання

Функціонування в умовах безперервних змін внутрішнього та зовнішнього середовища спричиняє нові виклики для підприємств, стимулює трансформацію та постійне вдосконалення бізнес-процесів, посилює значущість заходів щодо підтримання належного рівня економічної безпеки. У цій ситуації суттєво зростає роль аналізу та планування усіх аспектів діяльності підприємства, серед іншого – його економічної безпеки. Нові можливості, що пов'язані з впровадженням комп'ютерних технологій, дозволяють реалізувати арсенал усе більш досконалих методів аналізу та планування, здатних враховувати невизначеність мінливого середовища. Але, незважаючи на це, у науковій і особливо навчальній літературі (підручниках та навчальних посібниках для студентів закладів вищої освіти) продовжується масова популяризація сумнівних методик, ідеї більшості з яких були висунуті ще у першій половині минулого сторіччя. Серед них особливе місце посідає методика планування обсягу операційної діяльності підприємства, що базується на припущенні існування лінійного взаємозв'язку між показниками його ділової активності (як-от показником обсягу виробленої продукції) та поточними витратами. Ця методика зустрічається під різними назвами, серед яких найбільш поширеною є «CVP-аналіз» (*cost–volume–profitanalysis*). Похідним від цієї методики є показник маржі безпеки² (*marginofsafety, MS*) підприємства, який активно використовується деякими вітчизняними науковцями під час оцінювання економічної безпеки підприємств. Цей показник обчислюють як різницю між точкою цільового прибутку (*targetprofitpoint, TPP*) та точкою беззбитковості (*break-evenpoint, BEP*) і інтерпретують

² У вітчизняних джерелах зустрічається під назвою «межа безпеки», або «запас міцності», «запас фінансової міцності».

як максимально можливе зниження обсягів випуску та реалізації продукції порівняно з цільовим (плановим) обсягом, яке не призведе до отримання збитків підприємства.

Можна погодитися з тим, що тривіальні й застарілі методики теж мають право на існування (можуть використовуватися у наукових дослідженнях), але за умови, якщо вони: а) не суперечать визнаним науковим принципам; б) передбачають визначену процедуру реалізації; в) забезпечують отримання релевантних кінцевих результатів. У зв'язку з цим виникає питання про відповідність методики *CVP*-аналізу та показника межі безпеки зазначеним умовам.

Питання теоретичного обґрунтування та прикладних аспектів використання методики *CVP*-аналізу були об'єктом наукових досліджень ще з тих часів, коли вона була вперше запропонована у США Уолтером Раутенштрахом у 1930 р. Серед останніх можна відзначити дослідження вітчизняних вчених: М. Чумаченка, Г. Партин, О. Терещенка, Н. Бабяк, О. Янкового, О. Орлова, а також зарубіжних: К. Друрі, Р. Гаррисона, В.В. Ковальова [1–9] та ін.

Методика *CVP*-аналізу традиційно розглядається її прихильниками і популяризаторами як така, що має важливе прикладне значення. Наприклад, поширені такі висловлювання: «*CVP*-аналіз є одним із найпотужніших інструментів, що мають у своєму розпорядженні керівники підприємств» [8, с. 278]; «Він є дуже корисним інструментом» [10, с. 222] тощо.

Але автори подібних тверджень, на наш погляд, недооцінюють той факт, що в основу цієї методики покладено абстрактну модель, яка не дозволяє повною мірою описати складну реальність взаємозв'язку між обсягами операційної діяльності, витрачанням ресурсів та фінансовими результатами підприємства. У зв'язку з цим доречно пригадати висловлювання лауреата Нобелівської премії Майрона Шоулза: «Ми створюємо моделі, щоб абстрагуватися від реальності. Проте є більш загальна модель, яка говорить про те, що усі наші моделі

урешті-решт неробочі. Вони не працюють через те, що не в змозі врахувати усі взаємозв'язки реального світу» [11, с. 7].

Надмірну абстрактність методики *CVP*-аналізу ілюструють її базові припущення (для підприємств, що здійснюють виробництво продукції):

1. Відпускна ціна є постійною величиною, яка не залежить від змін обсягів виробництва та реалізації продукції. Дохід від реалізації одиниці продукції є постійним за будь-якого обсягу реалізації.

2. Поточні витрати є лінійними, їх можливо точно розділити на змінну та постійну частину. Змінні витрати є незмінними на одиницю продукції, а постійні витрати мають незмінний сукупний обсяг (незалежно від обсягу випуску продукції).

3. Асортимент продукції є незмінним.

4. Запаси є незмінними. Кількість вироблених одиниць продукції дорівнює кількості реалізованих одиниць [3, с. 361; 8, с. 298–299; 10, с. 222].

Лише переліку цих припущень достатньо для того, щоб поставити під сумнів як теоретичну, так і практичну значущість методики *CVP*-аналізу та усіх показників, що традиційно обчислюють у межах цієї методики, оскільки жодне з них на практиці не реалізується, особливо у разі динамічного контексту (внутрішнього й зовнішнього середовища) та достатньо тривалого періоду, такого як місяць, квартал або рік. На цей базовий недолік методики науковці звернули увагу вже досить давно, зокрема відомий французький вчений Бернар Коласс писав: «гіпотези, що присутні в аналізі моделі *CVP*, значно обмежують інтерес до нього» [12, с. 225].

Крім цього перше та друге припущення *CVP*-аналізу суперечать закономірностям неокласичної теорії фірми (є неможливими з точки зору мікроекономіки).

По-перше, якщо розглядати дохід від реалізації продукції підприємства (фірми) як добуток ціни на обсяг реалізації (який, у свою чергу, обмежується попитом на цю продукцію), то він не може бути постійним за будь-якого

обсягу реалізації у короткостроковому періоді внаслідок дії закону попиту. З точки зору мікроекономічної теорії, якщо окреме підприємство жорстко дотримується певної ринкової ціни (*pricetaking behavior*) за умов чистої конкуренції, то попит на його продукцію та дохід від реалізації є абсолютно еластичними (але аж ніяк не незалежними) від ціни. А у більш реальній ситуації недосконалої конкуренції (монополістичної конкуренції, олігополії, монополії) кожна наступна реалізована підприємством одиниця продукції додає до загального доходу від реалізації все меншу і меншу величину, що ілюструє рис. 3.7.

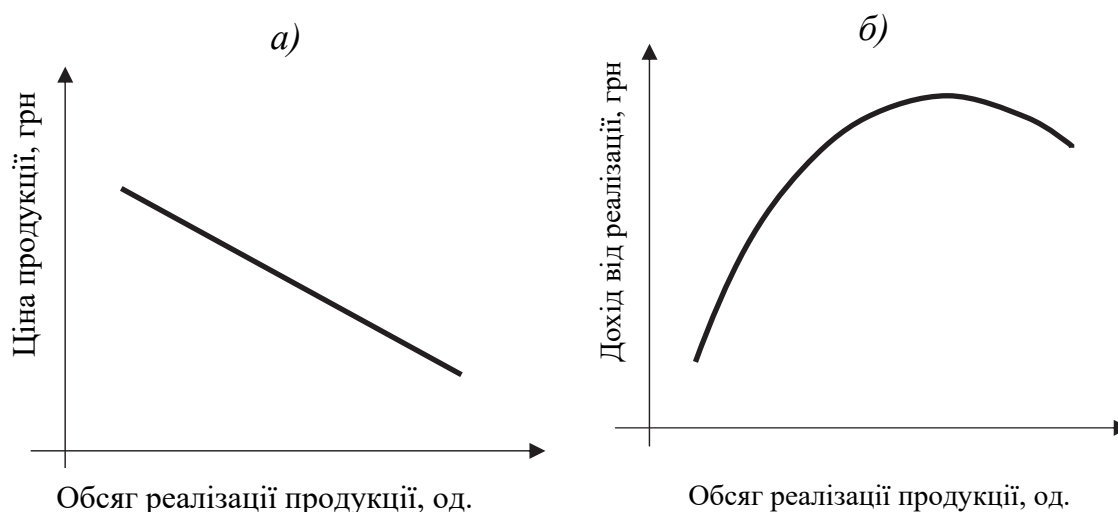

Рис. 3.7. Залежності між обсягом реалізації, що обмежується попитом, та: а) ціною продукції; б) доходом від реалізації продукції окремого підприємства за умов недосконалої конкуренції згідно з поглядами мікроекономічної теорії

Джерело: розроблено авторами на основі [13, с. 197–199],

По-друге, припущення про те, що сукупні поточні витрати підприємства є лінійними, а змінні витрати є незмінними на одиницю продукції (або, що те саме, середні змінні витрати є постійними), суперечить закону зниження граничної продуктивності змінних факторів виробництва. Відповідно до цього закону граничні, середні змінні та сукупні поточні

Розділ 3. Методи формування системи економічної безпеки підприємства

витрати на виробництво продукції підприємства у коротко-строковому періоді змінюються залежно від обсягу виробництва цієї продукції так, як це ілюструє рис. 3.8.

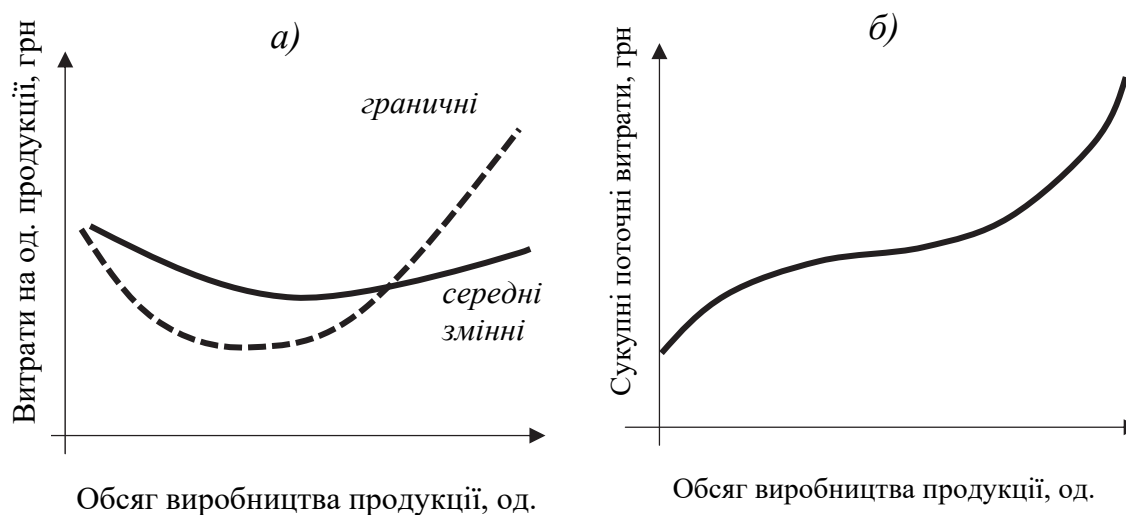

Рис. 3.7. Залежності між обсягом виробництва продукції підприємства та: а) граничними і середніми витратами; б) сукупними поточними витратами на виробництво цієї продукції згідно з мікроекономічною теорією

Джерело: розроблено авторами на основі [13, с. 147, 233],

Намагання прихильників *CVP*-аналізу побачити на графіках доходів від реалізації продукції підприємства (рис. 3.7 б) та сукупних поточних витрат на її виробництво (рис. 3.8 б) фрагменти лінійної залежності і представити їх як свідчення наявності так званого «релевантного діапазону» для «бухгалтерської прямолінійної апроксимації» (як-от у джерелі [8, с. 278]) є спробою штучного підлаштування моделі під бажані результати, що є неприпустимим у науці. Крім цього, теоретичні закономірності, що представлені на рис. 3.8, як відомо, передбачають врахування неявних (імпліцитних) витрат підприємства, які не підлягають бухгалтерській апроксимації, оскільки не відображаються у бухгалтерському обліку. Отже, невідповідність перших двох базо-

вих припущень методики *CVP*-аналізу закономірностям, які визнані економічною наукою, є очевидною.

Ще однією суттєвою проблемою, безпосередньо пов'язаною з можливістю застосування *CVP*-аналізу на практиці, є поділ поточних витрат підприємства на змінну та постійну частини (компоненти). Згідно з припущеннями методики (а саме другого припущення, див. вище) такий поділ повинен здійснюватися точно, але на практиці він може бути лише приблизним, а в окремих випадках навіть є неможливим.

Проблему визнають і прихильники *CVP*-аналізу, які констатують умовність поділу витрат реальних підприємств на змінну та постійну частини, зокрема згадуючи про існування напівзмінних, або змішаних витрат (*mixed costs*) – як-от у джерелі [8, с. 238] представлено відсоток компаній у США та Японії, що у своєму управлінському обліку класифікують окремі різновиди поточних витрат як змінні, напівзмінні та постійні (перелік аналогічних прикладів можна продовжити). Найчастіше змішаними визнають витрати на ремонт та технічне обслуговування, виконання вантажних робіт, електроенергію, реалізацію окремих складових соціального пакета працівників, представницькі заходи та відрядження. Також визнають, що у складі постійних витрат можна виділити так звану «довільну (дискреційну)» частину, яка є залежною від рівня ділової активності підприємства [8, с. 230–232] (тобто фактично є змішаною складовою, що певним чином залежить від обсягу виробництва та реалізації продукції). Дискреційним можуть бути, зокрема, витрати на рекламу та навчання персоналу.

У зв'язку із вищезазначеною проблемою окремого розгляду заслуговує можливість використання регресійного аналізу для поділу змішаних витрат підприємства на змінну та постійну частини (як рекомендують окремі прихильники *CVP*-аналізу, як-от [8, с. 246–247]), що ілюструє рис. 3.9.

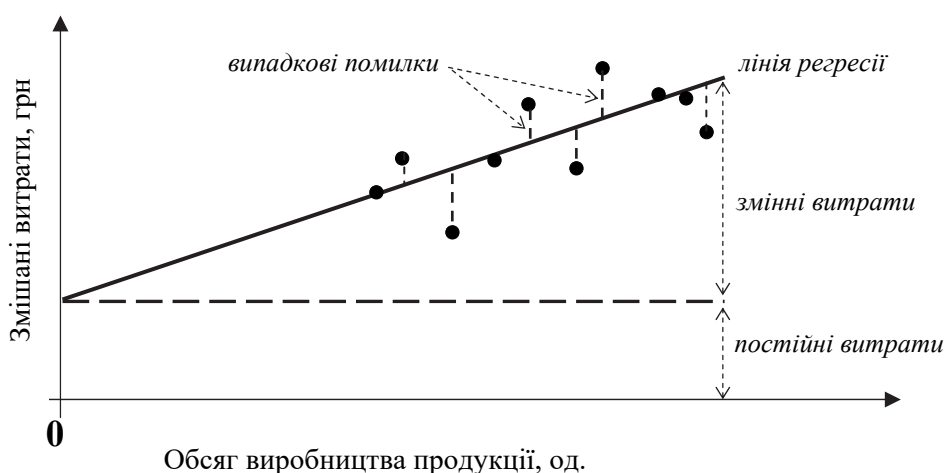

Рис. 3.9. Поділ змішаних витрат підприємства на постійну та змінну частини за допомогою регресійного аналізу (точки на графіку характеризують емпіричні дані про співвідношення між обсягами виробництва продукції та змішаними витратами підприємства; лінію регресії побудовано за допомогою методу найменших квадратів)

Джерело: розроблено авторами.

Регресійний аналіз об'єднує практичні методи дослідження форми кореляційної залежності між випадковими величинами на основі статистичних даних, отриманих у процесі експерименту. Оскільки *СVP*-аналіз передбачає лінійну залежність поточних витрат від обсягу виробництва продукції (або інших показників, що характеризують рівень ділової активності) підприємства, то необхідно використовувати парну (просту) лінійну регресію:

$$Y_i = \beta_0 + \beta_1 X_i + \varepsilon_i \quad (3.3)$$

де Y_i – залежна змінна (відгук) моделі простої лінійної регресії – змішані витрати підприємства, які необхідно розділити на постійну та змінну частину;

X_i – незалежна змінна (регресор) моделі – обсяг виробництва продукції (або інший показник, що характеризує рівень ділової активності) підприємства;

β_0 та β_1 – регресійні коефіцієнти (параметри регресійної моделі): β_0 – вільний член, що повинен характеризувати суму постійної частини у складі змішаних витрат; β_1 – кутовий коефіцієнт, що повинен характеризувати середню величину змінної частини у складі змішаних витрат (у розрахунку на одиницю продукції);

ε_i – випадкова помилка (похибка) залежної змінної Y в i -му спостереженні – нормально розподілена випадкова величина, що обумовлена неврахованими випадковими чинниками та випадковими похибками вимірювання, з нульовим математичним очікуванням та невідомою постійною дисперсією.

Згідно з теорією статистики параметри регресійної моделі (3.3) можливо оцінити за допомогою методу найменших квадратів (МНК), але для цього необхідно:

- по-перше, мати достатню кількість даних;
- по-друге, забезпечити статистичну значущість отриманих коефіцієнтів у рівнянні прямої;
- по-третє, гарантувати виконання умов застосування МНК, пов'язаних з випадковою помилкою ε_i у моделі.

У зв'язку з першою зазначеною умовою постає питання про те, які саме і скільки даних потрібно мати для побудови регресійної моделі. Якщо використовувати історичні бухгалтерські дані (як рекомендують окремі прихильники *СVP*-аналізу), то вони повинні охоплювати достатньо тривалий період функціонування підприємства. Хоча точної мінімальної кількості даних для побудови моделі простої лінійної регресії не встановлено, в окремих джерелах рекомендують орієнтуватися на 10 значень [14, с. 107]. У зв'язку з цим постає питання про дотримання базових умов *СVP*-аналізу у разі збору бухгалтерських даних за 10 одиничних періодів. Очевидно, що впродовж такого тривалого загального періоду всі базові припущення *СVP*-аналізу на практиці будуть порушені неодноразово. Тому історичні бухгалтерські дані реального підприємства можна вважати непорівнянними між собою і, як

наслідок, непридатними для цілей побудови регресійної моделі з метою встановлення закономірності між обсягами діяльності та поточними витратами підприємства на засадах *SVP*-аналізу. Можливість побудови моделі простої лінійної регресії не викликала б заперечень, якби для цього використовувалися дані про очікувані обсяги виробництва продукції та відповідні суми поточних витрат у майбутньому одиничному періоді, що отримані у процесі прогнозування із додержанням базових умов *SVP*-аналізу. Але отримання таких прогнозних даних є суттєвою проблемою. До того ж сам факт їхньої наявності (або можливості отримання за допомогою методів, відмінних від *SVP*-аналізу) перекреслює необхідність у *SVP*-аналізі.

У зв'язку з другою необхідною умовою побудови регресійної моделі із застосуванням МНК можна констатувати, що у разі наявності особливостей кореляційного взаємозв'язку (зокрема, недостатньо сильної лінійної залежності) між змінними у моделі статистична значущість отриманих регресійних коефіцієнтів може не забезпечуватися, навіть якщо під час побудови моделі використовувалася велика кількість даних і значення коефіцієнта детермінації (R^2) виявилось близьким до одиниці. Таким чином, немає ніяких апріорних гарантій, що ці коефіцієнти виявляться суттєво відмінними від нуля. Тому стандартна процедура побудови моделі простої лінійної регресії за допомогою МНК завжди передбачає перевірку статистичної значущості отриманих регресійних коефіцієнтів шляхом обчислення інтервалів довіри та p -значень. Незначущим може виявитися як вільний член, так і кутовий коефіцієнт. Якщо незначущим виявиться вільний член, тоді необхідно будувати модель заново, вилучивши цей параметр із рівняння (3.3), а якщо – кутовий коефіцієнт, то модель взагалі втрачає сенс.

Так само неможливо заздалегідь гарантувати виконання умов застосування МНК, пов'язаних з випадковою помилкою ε_i у моделі (3.3). Ця помилка повинна: 1) мати нормальний закон розподілу; 2) бути гомоскедастичною (мати постійну дисперсію); 3) бути незалежною [15, с. 60]. Дотримання цих

умов необхідно перевіряти за результатами побудови моделі (особливо ретельно – дотримання умови гомоскедастичності та незалежності), і у разі виявлення порушення визнавати модель неадекватною та будувати заново із використанням спеціальних статистичних прийомів (як-от перетворення даних, методу зважених найменших квадратів тощо). Ніякого автоматичного гарантування виконання цих умов, навіть у разі підтвердження статистичної значущості регресійних коефіцієнтів, бути не може.

Якщо вищезазначені умови все ж вдасться виконати, немає обґрунтованих підстав вважати, що побудована лінія регресії дозволить здійснити правильний поділ поточних витрат підприємства, оскільки кут нахилу прямої буде суттєво залежати від так званого «релевантного діапазону», обраного для прямолінійної апроксимації. Проблему ілюструє рис. 3.10.

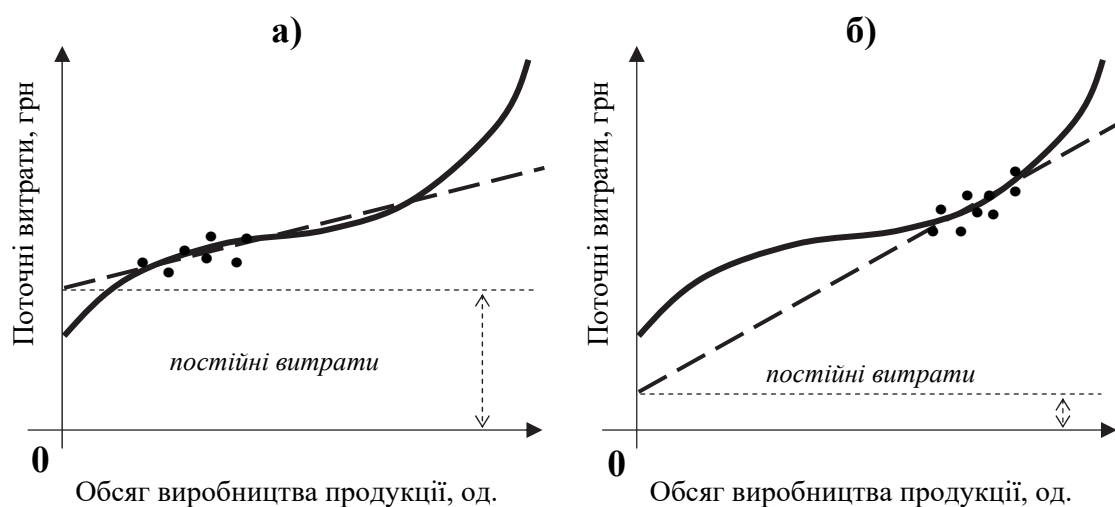

Рис. 3.10. Хибний поділ поточних витрат підприємства на постійну та змінну частини на різних «релевантних діапазонах» за допомогою моделі простої лінійної регресії: а) завищені постійні витрати; б) занижені постійні витрати

Джерело: розроблено авторами.

Отже, використання регресійного аналізу для розв'язання проблеми поділу змішаних витрат підприємства на змінну та постійну частини не може гарантувати отримання

результату і спричиняє додаткові проблеми, пов'язані з: а) необхідністю дотримання умов оцінювання параметрів парної лінійної регресії шляхом застосування МНК; б) можливістю здійснення хибного поділу.

Інші тривіальні методи поділу змішаних витрат: метод графічної апроксимації та метод точок максимального і мінімального значень (*high-low method*), що пропонуються в окремих джерелах [8, с. 241–245; 16, с. 230–231], є різновидами профанованого регресійного аналізу, тому не можуть забезпечити науково обґрунтованого розв'язання проблеми, як і сам регресійний аналіз.

Існують ситуації, в яких поділ поточних витрат на постійні та змінні є неможливим і не має сенсу для цілей планування операційної діяльності підприємства. Вони виникають тоді, коли у підприємства немає потоку виробленої продукції (реалізованих товарів, наданих послуг) стійкого асортименту або його ділова активність жорстко пов'язана з певним незмінним обсягом діяльності в межах одиничного періоду, для якого намагаються застосувати методику *CVP*-аналізу. Зокрема, подібна ситуація виникає, якщо:

- операційна діяльність підприємства пов'язана з виконанням індивідуальних замовлень або реалізацією окремих нетипових проєктів (зокрема в ІТ-бізнесі);
- операційний цикл підприємства має тривалість, що суттєво перевищує горизонт *CVP*-аналізу (зокрема у кораблебудуванні, виноградарстві);
- підприємство виконує контракт, в якому жорстко зафіксовані обсяги та строки виробництва продукції або надання послуг (зокрема в оборонній промисловості).

Вищезазначених проблем з теоретичним обґрунтуванням базових припущень та практичною реалізацією (зокрема поділом поточних витрат на постійну та змінну частини) цілком достатньо для того, щоб спростувати твердження про важливість прикладного значення як методики *CVP*-аналізу загалом, так і окремих показників, які обчислюють на основі цієї методики, а саме: точки беззбитковості (*break-even point*)

та маржі безпеки, або запасу міцності (*margin of safety*) підприємства.

Сумнівність вагомості практичного значення методики *CVP*-аналізу також ілюструють такі факти:

1. Методика та окремі показники, що обчислюються на її основі, не згадуються у термінології законодавства України [17]. Відповідно до чинних вітчизняних стандартів бухгалтерського обліку на постійну та змінну частини передбачено поділяти лише загальновиробничі витрати для цілей визначення виробничої собівартості та собівартості реалізованої продукції підприємства [18, п. 16], до того ж визнається умовність такого поділу і не наводиться методика його здійснення. Подібна ситуація спостерігається і у міжнародних стандартах фінансової звітності, лише з деякою відмінністю у термінології – йдеться про поділ на постійну та змінну частини виробничих накладних витрат [19, п. 13.8, 13.9].

2. Продукти світових лідерів-розробників *ERP*-систем³ не передбачають практичну реалізацію методики *CVP*-аналізу, наприклад продукти «*SAP Net Margin Analysis*» та «*SAP Profitability and Cost Management*» компанії *SAP* [20]. Аналогічна ситуація спостерігається і для продуктів провідних місцевих розробників, як-от «1С:Підприємство 8» [21]. Натомість у них основну увагу приділено розподілу непрямих витрат підприємства на різноманітні об'єкти (продукти, клієнтів, канали збуту, центри відповідальності тощо).

Крім цього, є ще одна концептуальна проблема методики *CVP*-аналізу – неврахування фінансових аспектів операційної діяльності підприємства, а саме:

1) базових фінансових принципів (відповідно до поглядів неокласичної англо-американської фінансової школи, що на поточний момент є домінуючими у світі [9, с. 44–52]), зокрема:

– концепції грошового потоку (*cash flow concept*), згідно з якою під час обґрунтування будь-яких фінансових рішень на підприємстві необхідно насамперед орієнтуватися на

³ *ERP* – *Enterprise Resource Planning* – управління ресурсами підприємства.

грошові потоки (рух грошових коштів), а не на показник прибутку;

– концепції вартості капіталу (*cost of capital concept*), згідно з якою кожне джерело фінансування для підприємства (у тому числі для активів, що використовуються в операційній діяльності) має свою вартість (*cost*) у вигляді витрат на одиницю капіталу, і чинник вартості капіталу повинен обов'язково враховуватися під час планування;

2) необхідності здійснення додаткових інвестицій для поповнення чистого робочого капіталу⁴ у разі зростання обсягів операційної діяльності (навіть за умови незмінності задіяних необоротних активів);

3) оподаткування прибутку підприємства.

Неврахування фінансових аспектів є невиправданою абстракцією і порушенням системного підходу щодо операційної діяльності, яке дає ще одну вагому підставу для критичного ставлення до теоретичного обґрунтування методики *CVP*-аналізу та можливості її практичного використання у процесі планування на підприємстві.

Недосконалість методики *CVP*-аналізу у зв'язку з неврахуванням фінансових аспектів операційної діяльності підприємства ілюструє цитата авторів всесвітньо відомого підручника з корпоративних фінансів: «Компанії, які визначають точку беззбитковості на основі бухгалтерських даних, фактично опиняються у програвші – вони гублять альтернативні витрати своїх інвестицій» [22, с. 243]. У зв'язку з цим твердженням показовою є історія провального використання *CVP*-аналізу компанією *Lockheed*, яка трапилася ще на початку 70-х років ХХ ст., коли обчислена точка беззбитковості виявилася більше ніж удвічі заниженою через неврахування значних капіталовкладень на реалізацію програми виробництва нових літаків.

⁴ Чистий робочий капітал (*net working capital*) у представників пострадянської фінансової школи отримав хибну назву «власний оборотний капітал».

Отже, необхідно зазначити, що методика *CVP*-аналізу неможливо без докорінного перегляду інтегрувати не тільки у систему фінансового менеджменту, але й у систему ризик-менеджменту підприємства (відповідно до Міжнародного стандарту ISO 31000 [23]). Оскільки методика була створена ще у 30-ті роки ХХ ст. і з тих часів не зазнавала суттєвих змін, вона не могла повноцінно враховувати ризики, пов'язані з операційною діяльністю підприємства, за умов відсутності відповідних методологічних засад, які тоді ще не були розроблені. Сучасні спроби введення у традиційну методика *CVP*-аналізу окремих супутніх показників, що характеризують ризики діяльності підприємства (як-от в [5], запропоновано обчислювати показники виробничого ризику, фінансового ризику, сукупного (виробничо-фінансового) ризику підприємства), є дискусійними, оскільки: по-перше, базуються на розумінні сутності ризику, яке суперечить стандарту ISO 31000 [23, п. 3.1]; по-друге, обтяжені усіма вищерозглянутими недоліками методики *CVP*-аналізу.

За результатами дослідження встановлено, що методика *CVP*-аналізу суперечить визнанням науковим принципам у частині припущень про незмінність доходу від реалізації одиниці продукції та змінних витрат на одиницю продукції підприємства. Також ця методика не враховує фінансові аспекти та ризики, що є порушенням системного підходу щодо операційної діяльності підприємства.

Методика *CVP*-аналізу передбачає процедури здійснення поділу поточних витрат підприємства на постійну та змінну частини, які суперечать статистичній методології (зокрема теорії регресійного аналізу) та не можуть гарантувати отримання релевантних результатів.

Якщо узагальнити усі розглянуті проблеми методики *CVP*-аналізу, то можна зробити висновок, що такі показники як точка беззбитковості та запас міцності, що обчислюються на основі цієї методики, використовувати у процесі розроблення планів на підприємстві та під час дослідження його економічної безпеки недоцільно.

Подальші наукові дослідження повинні, на наш погляд, зосередитися на розробленні такої методики планування обсягів операційної діяльності підприємства та оцінювання перспектив його економічної безпеки, яка б не була обтяжена недоліками *СVP*-аналізу.

Список бібліографічних посилань

1. Чумаченко М., Белоусова І. Дослідження передумов і припущень при аналізі графіка беззбитковості // Бухгалтерський облік і аудит. 2006. № 5. С. 3–10.
2. Партин Г. О. Управління витратами підприємства: концептуальні засади, методи та інструментарій: монографія Київ: УБС НБУ, 2008. 219 с.
3. Терещенко О. О., Бабяк Н. Д. Фінансовий контролінг: навч. посіб. Київ: КНЕУ, 2013. 407 с.
4. Бабяк Н. Д., Іванюк К. Б. *СVP*-аналіз: традиційний та управлінський підходи // Бізнес Інформ. 2015. № 8. С. 272–276.
5. Янковий О. Г., Янковий В. О. Управління беззбитковістю на рівні підприємства за допомогою *СVP*-аналізу // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2015. № 1. С. 17–30.
6. Орлов О. О., Сурмай Д. Д. Управління цінами, витратами і прибутком за умов багатоміністерського виробництва на засадах концепції маржинального підходу. Актуальні проблеми економіки. 2016. № 9. С. 391–400.
7. Друри К. Управленческий и производственный учет 6-е изд. перераб. и доп. М.: ЮНИТИ, 2018. 1423 с.
8. Гаррисон Р., Норин Э., Брюер П. Управленческий учет: пер. с англ. О. В. Чумаченко. Київ: Companion Group, 2011. 1024 с.
9. Ковалёв В. В. Курс финансового менеджмента: учебник. М.: ТК Велби, Проспект, 2008. 448 с.
10. Уолш Кьяран. Ключевые показатели менеджмента: полное руководство по работе с критическими числами, управ-

- ляючими вашим бізнесом: пер. с англ. О.В. Чумаченко. 4-е изд. Киев: Companion Group, 2008. 400 с.
11. Питер Бернстайн. Фундаментальные идеи финансового мира: эволюция; пер. с англ. М.: Альпина Бизнес Букс, 2009. – 247 с.
 12. Коласс Бернар. Управление финансовой деятельностью предприятия. Проблемы, концепции и методы: учеб. пособие: пер. с франц. под. ред. Я. В. Соколова. М.: Финансы, ЮНИТИ, 1997. 576 с.
 13. Долан Э. Дж., Линдсей Д. Рынок: микроэкономическая модель: пер. с англ. СПб.: Печатный Двор, 1992. 496 с.
 14. Ханк Д.Э., Уичерн Д.У., Райтс А.Дж. Бизнес-прогнозирование. 7-е изд.: пер. с англ. М.: Вильямс, 2003. 656 с.
 15. Дрейпер Норман, Смит Гарри. Прикладной регрессионный анализ. 3-е изд.: пер. с англ. М.: Вильямс, 2007. 912 с.
 16. Савчук В. П. Практическая энциклопедия. Финансовый менеджмент. Київ: Максимум, 2005. 884 с.
 17. Термінологія законодавства. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/termin> (дата звернення: 08.03.2019).
 18. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати»: затв. наказом М-ва фінансів України від 31.12.99 № 318.— Дата оновлення: 09.08.2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00> (дата звернення: 08.03.2019).
 19. Міжнародний стандарт фінансової звітності для малих та середніх підприємств (МСФЗ для МСП). Міжнародні стандарти фінансової звітності (пер. укр. мовою, 2018 рік). М-во фінансів України. Дата оновлення: 20.02.2019. URL: <https://www.minfin.gov.ua/news/view/mizhnarodni-standarty-finansovoi-zvitnosti--pereklad-ukrainskoiu-movoiu---rik?category=dohidna-politika&subcategory=buhgalterskij-oblik> (дата звернення: 08.03.2019).
 20. Продукти компанії SAP. URL: <https://www.sap.com/ukraine/products-a-z.html> (дата звернення: 08.03.2019).
 21. Типові продукти «1С:Підприємство 8». URL: <http://1c.ua/ua/v8/products.php> (дата звернення: 08.03.2019).

22. Брейли Р., Майерс С. Принципы корпоративных финансов: пер. с англ. Н. Барышниковой. М.: Олимп-Бизнес, 2007. 1008 с.
23. ДСТУ ISO 31000:2018 Менеджмент ризиків. Принципи та настанови (ISO 31000:2018, IDT). [На заміну ДСТУ ISO 31000:2014; чинний від 2019-01-01]. Вид. офіц. Київ: ДП «УкрНДНЦ», 2018. 18 с.

3.5. Система фінансової безпеки підприємства: характеристика основних елементів

Передумовами формування управлінської системи фінансової безпеки підприємства торгівлі є визначення її завдань, принципів та складових підсистем функціонування, що забезпечують досягнення цільового безпекового стану.

Проблема цілеорієнтації, що виявляється у визначенні комплексну завдань, спрямованих на досягнення головної мети фінансової безпеки, має варіативне рішення, підпорядковане управлінським пріоритетам розвитку підприємства. Зауважимо, що мета управління фінансовою безпекою не може бути єдиною для усіх підприємств незалежно від визначених стратегічних цілей та задіяних засобів їх досягнення. Так, твердження, що «...управління безпекою підприємства має забезпечити його стійке зростання в довготривалій перспективі» [2, с. 74], буде актуальним лише за умови дотримання відповідної стратегії розвитку даного підприємства. У реальних умовах суб'єкти ринку можуть згортати свою діяльність або, навпаки, реалізувати мету агресивного захоплення ринку. В обох цих випадках «стійке зростання» не буде метою фінансової безпеки. У першому – через причини різного спрямування бажаної динаміки діяльності; у другому – через намагання швидкого імпульсного позбавлення конкурентів значної частки купівельних фондів споживачів товарів, що не відповідає завданню стійкої прогнозованої динаміки обсягу товарообороту.

Наслідком буде різне ставлення до допустимого рівня фінансового забезпечення:

– при згортанні діяльності підприємства на перший план виходить завдання мінімізації витрат виходу з ринку і питання безпеки, тим більше «в довготривалій перспективі», стає неактуальним;

– реалізація стратегії захоплення ринку, як правило, супроводжується зниженням рівня фінансової безпеки через високу ризикованість досягнення поставленої мети.

Отже, метою функціонування системи фінансової безпеки є сприяння фінансовому забезпеченню обраного напрямку та режиму стратегічного розвитку підприємства. При цьому окремі види фінансового забезпечення підприємства перебувають у протиріччі з цілями ефективності. Насамперед це стосується його оперативної компоненти, представленої показниками платоспроможності. Тому цільовий рівень фінансової безпеки є результатом прийнятого управлінського рішення, що залежить від великої кількості зовнішніх і внутрішніх чинників та умов, які впливають на реалізацію фінансових інтересів підприємства. Зазначене підкреслює виправданість застосування вислову «сприяння фінансовому забезпеченню» замість «гарантування...» при визначенні ролі фінансової безпеки в корпоративному управлінні. Функція фінансового забезпечення є елементом загальної системи фінансового менеджменту, а завданням безпекової системи є:

1) встановлення граничних/доцільних параметрів показників фінансового стану;

2) ідентифікація загроз зовнішнього і внутрішнього середовища;

3) визначення проблемних ланок у фінансовій системі підприємства, на яких можуть позначитися наслідки дії даних загроз, оцінювання ризиків реалізації виявлених загроз;

4) контроль за дотриманням граничних/доцільних параметрів показників фінансового стану;

5) аналіз дотримання граничних/доцільних параметрів показників фінансового стану та динаміки їхніх значень;

б) обґрунтування можливих управлінських рішень і дій, спрямованих на упередження реалізації потенційних загроз або наслідків їх впливу.

Прийняття ж відповідних рішень і їх реалізація належать до компетенції фінансового менеджменту підприємства, тим більше, що вони (рішення) мають оптимізуючий характер і повинні бути узгодженими на рівні інших управлінських підсистем, наприклад, з управлінням ефективністю діяльності, стратегією розвитку підприємства тощо.

Цілі управління фінансовою безпекою підприємства досягаються завдяки дотриманню відповідних принципів. Найбільш повно вони викладені в роботі І.О. Бланка [2, с. 79–84]. Вчений виділив такі: системність побудови, інтегрованість із загальною системою фінансового менеджменту, орієнтованість на стратегічні цілі фінансового розвитку підприємства, комплексний характер формування управлінських рішень, високий динамізм управління, варіативність підходів до розробки окремих управлінських рішень, адекватність реагування на окремі загрози фінансовим інтересам, адаптивність формування системи фінансової безпеки, ефективність прийняття управлінських рішень та законність управлінських рішень. Перші чотири принципи та останній – десятий, мають загальноекономічний характер і можуть бути віднесені і до інших систем управління діяльністю підприємства. Інші п'ять відображають специфічні переконання та правила управління фінансовою безпекою підприємства. Їх об'єднує загальне бачення фінансової безпеки як комплексу динамічно змінюваних індивідуальних характеристик та поглядів на прийняття безпекових рішень у сфері фінансового менеджменту.

Так, автор наголошує на необхідності орієнтування на поточні умови діяльності, які часто не відповідають минулим. До того ж може змінюватися і система пріоритетних фінансових інтересів (принцип високого динамізму управління).

Принцип варіативності підходів до розробки окремих управлінських рішень спрямовує підприємство на розробку управлінських альтернатив, що стануть у нагоді залежно від конкретної безпекової ситуації даного підприємства. Близький

за змістом є і принцип адаптивності формування системи фінансової безпеки, який спрямовує управлінські дії на гнучкість та адаптивність відносно змінюваних умов зовнішнього та внутрішнього фінансового середовища. Крім того, він підкреслює важливість врахування появи нових фінансових інтересів та нових видів загроз їх реалізації.

На необхідності врахування обсягу витрат, які можуть бути спрямовані на нейтралізацію фінансових загроз, спрямований принцип адекватності реагування на окремі загрози фінансовим інтересам. У разі його недотримання і використання неадекватного конкретним умовам механізму нейтралізації фінансових загроз може виникнути ситуація недосягнення безпекових цілей, або понесення підприємством не виправдано високих витрат на застосування обраного механізму. За своїм змістом даний принцип близький до наступного – забезпечення ефективності прийняття управлінських рішень, що вимагає індивідуального підходу до зіставлення ефекту від управлінських дій безпекового характеру з фінансовими витратами на реалізацію відповідних заходів.

Слід наголосити на певній умовності принципу ефективності управління фінансовою безпекою. Важко заперечити цільове ефективне спрямування будь-яких управлінських рішень та дій, але досягнення вищої ефективності не є простим процесом із визначеним напрямом та рівнем інтенсивності. Крім того, слід враховувати часові параметри досягнення бажаної ефективності. Так, дотримуючись режиму максимального фінансового убезпечення і програючи в поточній ефективності, підприємство може створити потенціал перспективного розвитку, здатний забезпечити зростаючу ефективність упродовж тривалого стратегічного періоду. При цьому основним завданням системи фінансової безпеки є саме убезпечення підприємства від можливих фінансових втрат та порушень у процесі фінансування його діяльності. У кожній системі є своє призначення та завдання, реалізація якого повинна узгоджуватися з управлінськими рішеннями інших систем. Результатом такого процесу мають бути дії, спрямовані на досягнення корпоративних цілей, в тому числі

і ефективності діяльності. Тому принцип ефективності слід віднести до загальноекономічних правил поведінки, що формується в результаті оптимізації управлінських пропозицій від споріднених функціональних підсистем.

Не слід також спрощувати ситуацію і бачити прямі суперечності між фінансовою безпекою і ефективністю, обсягом товарообороту підприємства, іншими показниками діяльності. Вони втрачають свій агресивний характер, якщо ми спробуємо поєднати цільові установки фінансової безпеки у поточному та перспективному періодах. Так, реалізація завдань безпеки в оперативному режимі може позначитися на ефективності та обсязі товарообороту підприємства торгівлі. Дійсно, максимальна ліквідність гарантує виконання підприємством фінансових зобов'язань, але обмежує перспективи зростання багатьох результативних показників діяльності. Поточна фінансова безпека відображається у комплексі показників фінансового стану, серед яких і ті, що безпосередньо характеризують ефективність діяльності підприємства, – коефіцієнти рентабельності активів, власного капіталу, реалізації товарів, поточних витрат, інвестицій. До того ж у стратегічному форматі фінансова безпека підприємства реалізується не лише у високих показниках рентабельності, але і в її позитивній, бажано прогнозованій динаміці. Зазначене свідчить про те, що ефективність є не спеціальним принципом управління фінансовою безпекою, а складовим елементом фінансового забезпечення підприємства від загроз втрати динаміки розвитку у перспективному періоді.

Із зазначеного випливає один із найважливіших принципів управління фінансовою безпекою підприємства – комплексного поєднання і узгодження оперативної, поточної та стратегічної безпеки, що буде основою фінансового розвитку у поточному та перспективному періоді. Реалізація даного принципу усуває протиріччя між окремими видами безпеки та підпорядковує їх цілям корпоративного розвитку підприємства. Спроби ж відокремленого підходу у досягненні фінансової безпеки призведуть до суттєвих фінансових втрат

через суперечності цілей управління та розпорошення управлінських рішень і дій.

Як було доведено вище, фінансова безпека підприємства є результатом суб'єктивних уявлень про захищеність підприємства від зовнішніх та внутрішніх загроз. Проте у прикладному менеджменті вони не повинні мати індивідуального характеру. Кожен виконавець має керуватися сформованим на підприємстві корпоративним підходом до допустимих рівнів ризиків та розпізнавання майбутніх загроз. Результати дослідження доводять, що на багатьох підприємствах існують суттєві розбіжності не тільки у визначенні різня загрози по виявлених негативних чинниках, а й ідентифікації самих загроз, тривалості їх прояву, об'єктах впливу. Зазначене обумовлює виключну значимість дотримання принципу гармонізації внутрішньоорганізаційних уявлень про оптимальний рівень фінансового забезпечення підприємства при управлінні його фінансовою безпекою. Не маючи жодних сумнівів у важливості даного принципу, слід наголосити на складності його реалізації. Уявлення кожного фахівця про рівень допустимого ризику формується у процесі неодноразового обґрунтування, обговорення і реалізації відповідних управлінських рішень та перевірки їх правильності на практиці. Тому в разі досягнення підприємством ознак стратегічного фінансового забезпечення набуті персоналом навички ідентифікації і оцінювання загроз слід вважати надважливим корпоративним надбанням.

Визначені завдання системи фінансової безпеки та принципи управління становлять концептуальний базис для формування її управлінських підсистем, що у взаємодії реалізують прикладні цілі фінансового забезпечення підприємства.

Керуюча підсистема, або суб'єкт управління являє собою сукупність органів управління, озброєних методичним інструментарієм управлінського впливу, за допомогою якого здійснюється цілеспрямований тиск на керовану підсистему – об'єкт управління. Керованою підсистемою фінансової безпеки підприємства є його фінансовий стан, представлений показниками платоспроможності, фінансової стійкості, обо-

Розділ 3. Методи формування системи економічної безпеки підприємства

ротної активів та рентабельності, що мають оперативну, поточну та стратегічну видові форми представлення.

Окрім суб'єкта управління, що являє собою джерело керівного впливу та об'єкта управління, результативність зміни якого мають втілюватися в комплексі відповідних показників діяльності підприємства, до компонент управління фінансовою безпекою відносять:

– керівний вплив, тобто комплекс цілеспрямованих та організуючих дій, за допомогою яких здійснюється вплив на об'єкт і досягаються цільові зміни;

– обернений зв'язок, що являє собою комплекс інформації для суб'єкта про результати керівного впливу і змін в об'єкті (рис. 3.11).

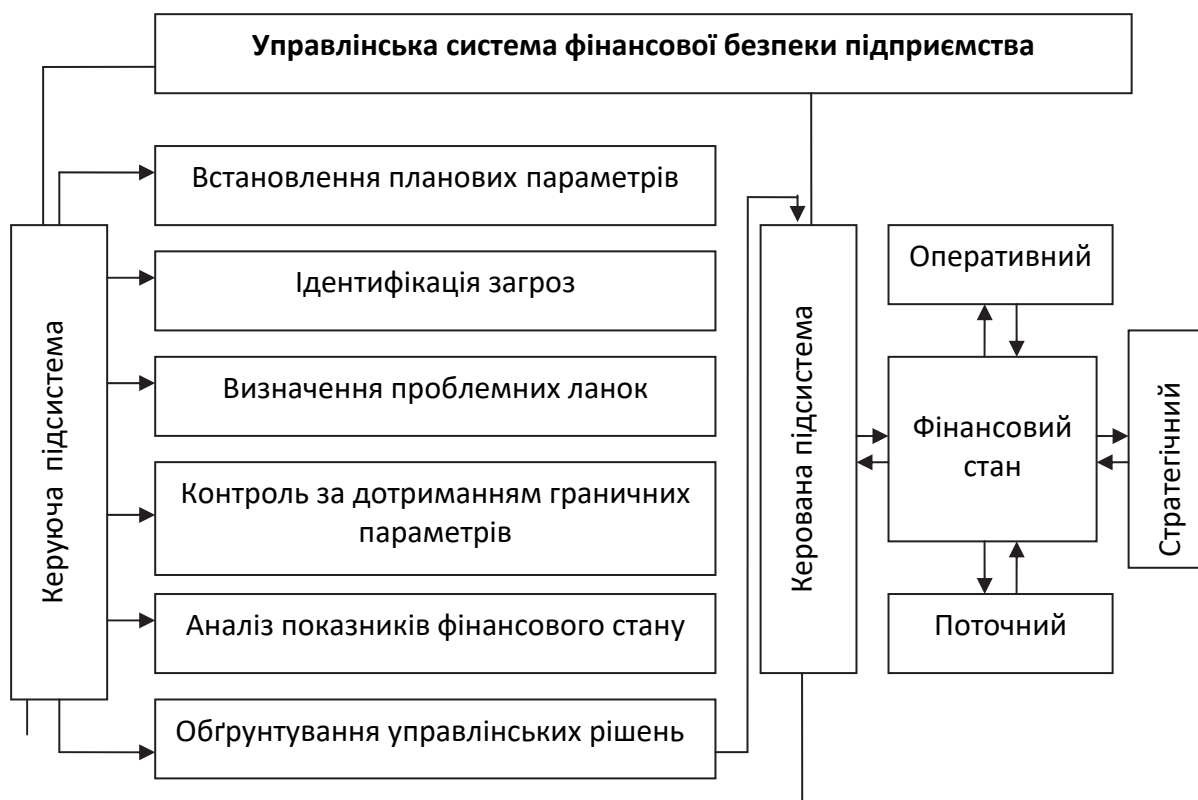

Рис. 3.11. Компоненти управлінської системи фінансової безпеки підприємства

Джерело: розроблено автором

Одним із найважливіших етапів процесу керівного впливу на фінансовий стан підприємства у різноманітних його форматах є встановлення планових параметрів показників платоспроможності, фінансової стійкості, оборотності активів та рентабельності.

Більша частина даних показників має граничні параметри, інші – оптимальні, наприклад, коефіцієнти оборотності. Складність їх встановлення обумовлена як дуалізмом формування (цільові або евентуальні), що відповідають формам фінансової безпеки, так і варіативністю підходів до їх розрахунку. Як правило, по кожному показнику встановлюють і цільовий і евентуальний рівень. Перший відображає бажаний параметр або напрям динаміки, другий – розрахункове значення показника за певних умов. Тому евентуальних значень може бути декілька – залежно від числа визначених і формалізованих умов зовнішнього та внутрішнього середовища.

Варіативність підходів до розрахунку планових параметрів показників фінансового стану в більшій частині пов'язана не стільки з різноманітністю розрахункових операцій, скільки з управлінським баченням доцільних ризиків та потенціалу ефективності. Тому регламентація даного процесу має виключно корпоративний характер і має враховувати комплекс чинників та обставин середовища функціонування підприємства.

Окремо слід зазначити, що об'єктами планування є показники оперативного та поточного фінансового стану, тоді як показники стратегічної фінансової безпеки формуються як результат динаміки перших. Об'єктом планування у цій сфері є час, впродовж якого необхідно досягти ознак стратегічно забезпеченого підприємства.

Ідентифікація загроз фінансовій безпеці підприємства має спиратися на знання їх видів. У науковій літературі є декілька спроб розв'язання даної проблеми, зокрема І.О. Бланк виокремлює такі ознаки їх класифікації: рівень та функціональний вид фінансової діяльності, об'єктивна спрямованість, характер прояву, джерело виникнення, характер походження,

часовий період, рівень вірогідності, обсяг можливих втрат, можливість передбачення [1, с. 54–57]. Представлена повнота класифікації фінансових загроз охоплює важливі теоретичні та прикладні ознаки. Частина з них має ідентифікувати сфери формування і реалізації загроз, що дуже важливо для визначення ділянок середовища функціонування підприємства, які слід постійно спостерігати та аналізувати. Інші відображають видові характеристики загроз задля теоретичного осмислення їх місця в ринковому просторі.

З позиції обґрунтування управлінських рішень, що протидіють загрозам, найбільш важливою і аналітично значущою є класифікаційна ознака «за характером прояву». Вона об'єднує потенційні, тобто ті загрози, що очікуються у майбутньому періоді, та реальні, які вже виявилися у показниках фінансової діяльності підприємства. Якщо дія перших потребує подальшого вивчення і оцінювання їхньої комплексності, часової тривалості, значимості, вірогідності настання тощо, то наслідки реальних загроз потребують негайного управлінського реагування. Складність і відповідальність такого реагування полягає у дещо іншій послідовності вивчення причинно-наслідкового зв'язку між загрозою і її результатом. Результат дії загрози вже відобразився на показниках фінансової діяльності, що дозволяє визначити ступінь фінансових втрат. Але задля прийняття відповідного управлінського рішення необхідно ідентифікувати загрозу (загрози). В іншому випадку управлінські дії можуть бути неефективними.

Ідентифікація фінансових загроз дозволяє перейти до наступного елементу процесу керівного впливу – визначення проблемних ланок на підприємстві, які можуть стати об'єктами реалізації загроз. Зазвичай дія фінансової загрози відображається в різних сферах фінансової діяльності підприємства, що спричиняє негативні зміни у значеннях деяких показників фінансового стану. Завдання полягає у виявленні усіх потенційно проблемних ланок, що дозволить локалізувати

пошук наслідків та упередити негативний вплив конкретної загрози. Ідентифікації загроз та виявлення можливих об'єктів їхньої реалізації є підставою до розрахунку фінансових ризиків, що дозволяє диференціювати виявлені загрози за обсягом можливих втрат.

Контроль за дотриманням граничних параметрів та аналіз показників фінансового стану є функціонально пов'язаними процесами, але з різними цільовими орієнтирами. Перший спрямовано на виявлення відхилень фактичних значень показників фінансового стану від встановлених граничних параметрів, оцінювання їх рівнів. Отримана інформація є підставою для диференційованої аналітичної уваги до того чи іншого показника фінансової безпеки. Так, особливої уваги потребують повторювані суттєві втрати в основній виробничій діяльності, перевищення критичного рівня простроченої кредиторської заборгованості, тривалий низький рівень ліквідності. Негативні характеристики цих показників можуть призвести до суттєвого погіршення фінансового стану та виробничої активності загалом.

Аналіз показників фінансового стану ставить за мету оцінювання обґрунтованості встановлених граничних/доцільних параметрів показників фінансового стану та дослідження динаміки фактичних значень даних показників для виявлення початкових етапів становлення певних тенденцій.

Загалом динамічний аналіз фінансового стану є основою формування безпекових управлінських рішень. Справа у тому, що управлінський вплив повинен мати не тільки визначене спрямування, а й різний рівень інтенсивності. Так, за наявності низьких базових значень показника з критерієм зростання та позитивною динамікою управлінський вплив навряд чи потребує суттєвого коригування. Він повинен мати підтримуючий характер. За наявності тих же низьких базових значень показника та перших ознак подальшого зниження управлінське втручання має бути радикальним і швидким.

Розділ 3. Методи формування системи економічної безпеки підприємства

Тільки за таких умов можна покращити фінансовий стан підприємства.

Розглянуті складові керованого впливу на фінансову безпеку підприємства мають різний характер дії залежно від об'єктів впливу. Так, оперативна та поточна фінансова безпека безпосередньо формується під впливом дій керуючої підсистеми. Стратегічна фінансова безпека не є об'єктом прямого керівного впливу, вона є наслідком правильної безпекової політики, що забезпечила стабільну поточну фінансову безпеку підприємства впродовж визначеного стратегічного періоду (рис. 3.12).

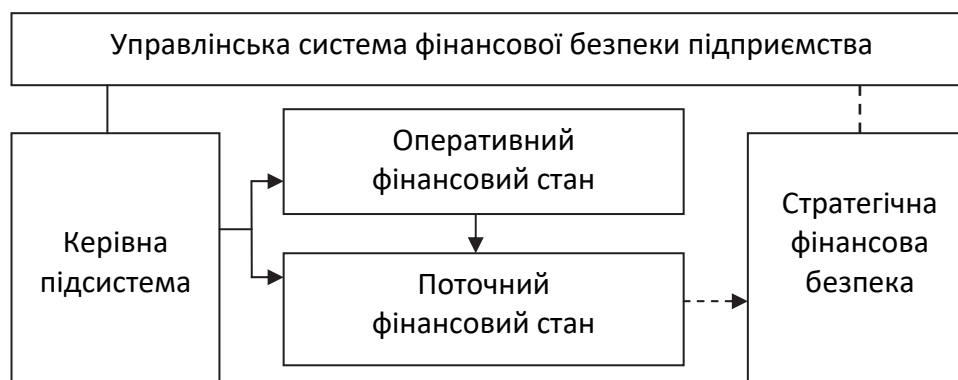

Рис. 3.12. Особливості процесу формування стратегічної фінансової безпеки підприємства

Джерело: розроблено автором.

Забезпечення стратегічної фінансової безпеки має вірогідний характер, оскільки знаходить своє підтвердження у стратегічній перспективі. Рівень цієї вірогідності підвищується за наявності формалізованої управлінської безпекової системи, але сама її наявність не є ознакою стратегічної безпеки. Підприємство має довести, що діюча система управління здатна підтримувати поточний фінансовий стан у строках та режимі варіації, що відповідають змісту стратегічної фінансової безпеки. Вона може бути досягнута, або ні, тоді як певний рівень оперативної та поточної фінансової безпеки є об'єктивним елементом діяльності підприємства.

Необхідною умовою ефективного функціонування системи фінансової безпеки, як і будь-якої іншої управлінської системи, є наявність оберненого зв'язку між керуючою і керованою системами. Цей зв'язок сигналізує про досягнення управлінського результату, на основі якого коригується управлінський вплив. Існує два види оберненого зв'язку – негативний і позитивний. За першого зменшується управлінський вплив, за другого – посилюється. Результатом є створення нестійкої рівноваги. У системі фінансової безпеки значення оберненого зв'язку особливо велике, оскільки навіть нетривале погіршення фінансового стану підприємства може призвести до катастрофічних результатів, особливо якщо йдеться, наприклад, про невиконання значимих фінансових зобов'язань перед пріоритетними контрагентами. Тому відновлення нормального фінансового стану як реагування на коригований керований вплив внаслідок інформації оберненого зв'язку є вагомим результатом, що свідчить про саморегулювання і самоорганізацію даної системи.

Ще одна обставина вказує на виключну значимість оберненого зв'язку у системі фінансової безпеки. Фінансовий стан є надзвичайно динамічною характеристикою результативності фінансового управління підприємством. Він перебуває під впливом великої кількості зовнішніх чинників, що відзначаються високим рівнем випадковості. Тому безпекова система вимушена функціонувати в умовах невизначеності та здійснювати керований вплив на фінансовий стан, використовуючи неповну інформацією про збурюючі чинники.

Зазначене дає підставу стверджувати, що управління фінансовою безпекою підприємства не може бути повністю регламентованим. Завжди виникають умови, які потребують застосування не розрахункової методики, а досвіду управління, здатного адекватно відповісти на негативні загрози середовища.

Список бібліографічних посилань

1. Антонова О.В. Оцінка фінансової безпеки підприємств роздрібної торгівлі: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04. Харків, 2014. 21 с.
2. Бланк И.А. Управление финансовой безопасностью предприятия. Киев: Ника-Центр, Эльга, 2004. 784 с.
3. Бланк И.А. Финансовая стратегия предприятия. Киев: Ника-Центр, Эльга, 2004. 720 с.
4. Крутова А.С. Управління фінансовою безпекою підприємств торгівлі в умовах невизначеності: кол. монографія / за ред. А.С. Крутової. Харків: ХДУХТ, 2017. 264 с.
5. Могиліна Л.А. Управління фінансовою безпекою підприємств в умовах економічної нестабільності: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08. Суми, 2015. 21 с.
6. Пономаренко О.Е. Формування стратегій фінансової безпеки суб'єктів господарювання промисловості: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08. Харків, 2013. 21 с.
7. Судакова О.І. Стратегічне управління фінансовою безпекою підприємства. Економічний простір. 2008. № 9. С. 140–148.
8. Стрельцов О.М. Управління фінансовими ризиками в системі стратегічного управління фінансовою безпекою підприємства // Вісн. ДІТБ «Економіка та організація туризму». 2011. № 15. С. 84–86.
9. Сусіденко О.В. Формування системи забезпечення фінансової безпеки підприємства: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04. Хмельницький, 2015. 21 с.
10. Солонка О.О. Фінансова безпека підприємства: економічний зміст та механізм забезпечення // Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. Серія: Економічні науки. 2015. Вип. 11. Ч. 5. С. 108–111.

3.6. Методика оцінювання рівня безпечності фінансування підприємства

Безпеку фінансування підприємств можливо аналізувати у різному контексті, застосовуючи різноманітні методи, з огляду на мету дослідження. Для цілей порівняння безпеки фінансування підприємств пропонується використати методику, яка базується на використанні спрощеного **інтегрального показника рівня безпеки фінансування**. Цей показник дозволяє дати узагальнену оцінку трьом основним блокам визначальних характеристик безпеки фінансування:

- 1) ступеню незалежності від позикового капіталу;
- 2) достатності робочого капіталу (ступеню консервативності політики фінансування оборотних активів);
- 3) якості зобов'язань (позикового капіталу) підприємств.

Перший блок оцінюється показником частки власного капіталу у загальному обсязі активів підприємств, другий – співвідношенням робочого капіталу та оборотних активів, а третій блок інтегрує дві складові: а) частку довгострокових зобов'язань у загальному обсязі зобов'язань (позикового капіталу); б) частку кредитів фінансових установ (банків) та зобов'язань, оформлених ринковими фінансовими інструментами, у довгострокових та поточних зобов'язаннях.

Об'єднання усіх зазначених показників, за допомогою яких оцінюються окремі блоки, у єдиний інтегральний показник здійснюється шляхом обчислення середньої геометричної величини:

$$\text{Ш}_{\text{БФ}} = \sqrt[3]{(\text{П}_1 \cdot \text{П}_2 \cdot \text{П}_3)}, \quad (3.5)$$

де $\text{Ш}_{\text{БФ}}$ – інтегральний показник безпеки фінансування підприємств;

П_1 , П_2 та П_3 – показники, за допомогою яких оцінюються блоки визначальних характеристик безпеки фінансування.

Запропонований інтегральний показник не є ідеальним, оскільки не дозволяє оцінити усі аспекти безпеки фінансування підприємств. Зокрема, він не дозволяє скласти уявлення про зовнішні загрози, що пов'язані з функціонуванням наявної фінансової системи, оскільки оцінює лише безпосередні результати фінансування, пов'язані зі структурою капіталу підприємств.

Також необхідно підкреслити, що цей інтегральний показник неможливо застосувати у разі, коли власний капітал або робочий капітал є від'ємною величиною (подібна ситуація спостерігається впродовж останніх років у деяких галузях економіки України, зокрема в торгівлі та будівництві).

У ситуації, що склалася в Україні, запропонований методичний підхід можливо проілюструвати на прикладі підприємств сільського господарства. Вибір цієї галузі обумовлений: по-перше, її значущістю для сучасної національної економіки, по-друге, відсутністю вищезазначених обмежень щодо застосування інтегрального показника безпеки фінансування підприємств для галузі загалом. Для порівняння можна запропонувати підприємства сільського господарства двох країн – Польщі та США. Вибір Польщі пояснюється тим, що ця країна є західним сусідом України і носієм тих орієнтирів, досягнення яких характеризуватиме ступінь інтеграції у європейський простір, а вибір США – тим, що саме цю країну традиційно вважають найбільшою аграрною економікою світу.

Загальновідомо, що структура капіталу окремого підприємства будь-якої галузі національної економіки формується під впливом комплексу чинників екзогенного та ендогенного характеру, повне наукове описання яких є неможливим. Серед них є чинники загального впливу на фінанси в країні загалом (які можна назвати монетарними), специфічні чинники впливу на окремі елементи фінансової системи, а також галузеві чинники, серед яких:

1) стан, ресурсний потенціал та перспективи галузі національної економіки, до якої належить підприємство;

2) моделі ведення бізнесу, які традиційно використовуються в країні підприємствами певної галузі, та їхня економічна ефективність.

Неврахування галузевих чинників може суттєво спотворити результат аналізу безпеки фінансування, оскільки саме вони значною мірою визначають загальні обсяги та структуру фінансових потреб підприємств, які, у свою чергу, задовольняються шляхом використання певної моделі фінансування і призводять до формування певної структури капіталу, з якою безпосередньо пов'язаний певний рівень безпеки фінансування. Тому розгляд зазначених чинників повинен передувати порівняльному аналізу безпеки фінансування, якщо такий аналіз здійснюють для підприємств різних країн за допомогою запропонованого інтегрального показника.

Для підприємств сільського господарства оцінити узагальнений результат впливу зазначених галузевих чинників у найбільш спрощеному вигляді можливо, на наш погляд, за допомогою комбінації двох показників: 1) обсягу активів підприємств сільського господарства на 1 га сільськогосподарських угідь, що характеризує рівень фінансових потреб; 2) продуктивності сільськогосподарських угідь – величини доданої вартості сільського господарства на 1 га угідь, що характеризує стан сільського господарства загалом та ефективність моделей ведення аграрного бізнесу в країні. Комбінація цих двох показників дозволяє позиціонувати країну у системі координат «ефективність агробізнесу – рівень фінансових потреб» і дає загальну характеристику галузевих передумов безпеки фінансування підприємств сільського господарства цієї країни.

Обрані для порівняння країни (Україна, Польща та США) мали впродовж 2010–2016 рр. суттєво відмітні галузеві передумови безпеки фінансування підприємств сільського господарства, про що свідчать дані табл. 3.8.

Таблиця 3.8

**Обсяги доданої вартості та активів
сільськогосподарських підприємств
на 1 га сільськогосподарських угідь в Україні, Польщі
та США за 2010–2016 рр., дол. США на гектар**

Рік	Україна		Польща		США	
	додана вартість	активи	додана вартість	активи	додана вартість	активи
2010	243,64	470,49	649,59	581,88	411,95	5870,33
2011	321,81	601,71	793,48	662,71	497,00	6143,42
2012	330,76	754,63	708,06	687,16	458,26	6695,82
2013	387,86	870,59	802,62	757,18	543,53	6933,92
2014	326,58	687,82	761,00	795,96	497,10	7236,25
2015	256,93	578,69	562,64	674,08	433,41	7062,95
2016	253,91	1011,53	602,40	641,05	427,31	7086,12
Середнє значення	303,07	710,78	697,11	685,72	466,94	6718,40
Коефіцієнт варіації, %	16,2	24,1	12,6	9,7	9,4	7,2

Джерело: розроблено автором на основі даних [1–6]

Згідно з даними табл. 3.8 спостерігається подібність лише у значеннях рівня фінансових потреб сільськогосподарських підприємств в Україні та Польщі, проте значення для українських підприємств є значно більш нестабільним (про що свідчить коефіцієнт варіації показника обсягу активів на 1 га угідь). Це пояснюється бурхливим зростанням сільського господарства в Україні після закінчення світової фінансово-економічної кризи у 2010 р. та розгортанням нового етапу кризових явищ в країні після 2013 р.

Різницю між комбінаціями показників, що характеризують галузеві передумови безпеки фінансування сільськогосподарських підприємств у трьох обраних для порівняння країнах, ілюструє рис. 3.13.

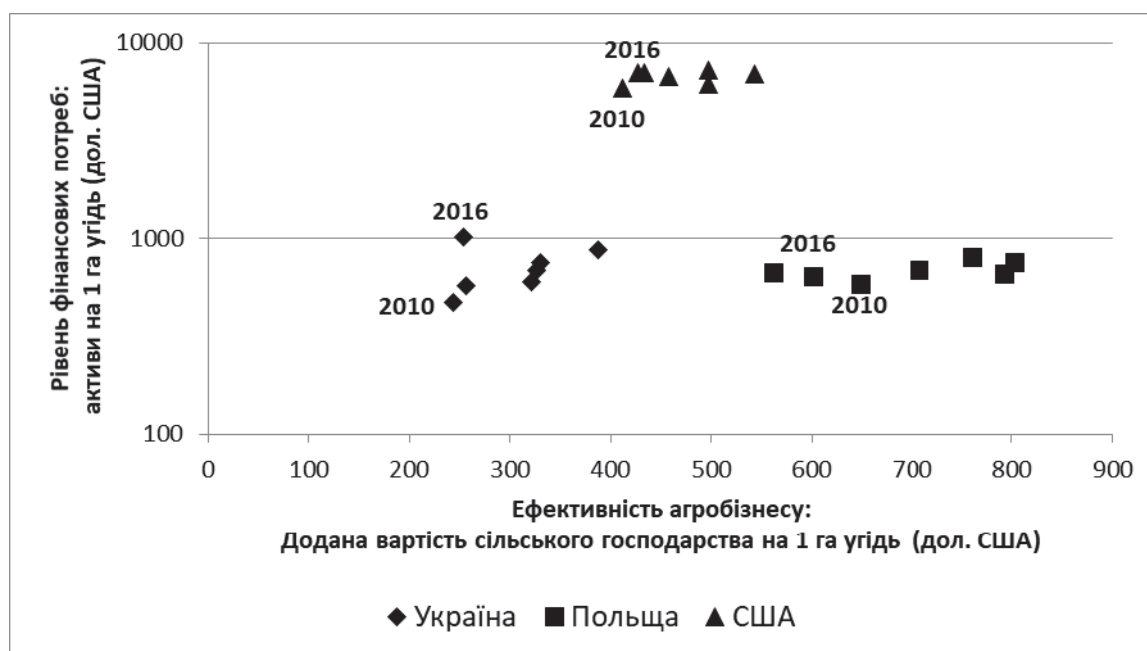

Рис. 3.13. Співвідношення між показниками ефективності агробізнесу та рівня фінансових потреб для сільськогосподарських підприємств України, Польщі та США за 2010–2016 рр. (вісь абсцис – логарифмічна шкала)

Джерело: розроблено автором.

Як видно з рис. 3.13, найкращі галузеві передумови безпеки фінансування сільськогосподарських підприємств склалися останні роки у Польщі, де висока продуктивність угідь поєднується з досить низьким рівнем фінансових потреб. Україна суттєво поступається Польщі за ефективністю агробізнесу, а США – як за ефективністю (хоча менше, ніж Україна), так і за рівнем фінансових потреб, що є на порядок вищим.

Проте варто зауважити, що до наведених результатів аналізу галузевих передумов для України необхідно ставитися критично через дві причини. Основною причиною, яка унеможливує порівняння показників українських сільськогосподарських підприємств, наведених у табл. 3.8, з показниками підприємств інших країн, є те, що основна складова ресурсного потенціалу – сільськогосподарські угіддя – не є в Україні об'єктами купівлі-продажу, тому не мають повно-

**Розділ 3. Методи формування системи
економічної безпеки підприємства**

цінного відображення як активи у звітах про фінансовий стан (балансах) підприємств за справедливою вартістю, спотворюючи загальну картину. Другою причиною критичного ставлення до отриманих результатів є наявність в Україні досить потужного тіньового сектору в усіх галузях економіки (у тому числі у сільському господарстві), результати функціонування якого не мають повноцінного відображення у статистичних даних.

З цієї ж самої причини проблематичним є порівняння ключових показників, що характеризують безпеку фінансування сільськогосподарських підприємств в Україні та в інших країнах. Зокрема, це стосується коефіцієнта фінансового важеля (табл. 3.9).

Таблиця 3.9

Коефіцієнт фінансового важеля сільськогосподарських підприємств в Україні, Польщі та США за 2010–2016 рр.

Рік	Україна	Польща	США
2010	0,93	0,40	0,15
2011	0,81	0,36	0,15
2012	0,84	0,33	0,13
2013	0,95	0,34	0,13
2014	1,19	0,36	0,13
2015	1,45	0,39	0,14
2016	2,43	0,39	0,14
Середнє значення	1,23	0,37	0,14
Коефіцієнт варіації	43,4%	6,8%	6,0%

Джерело: розроблено на основі даних [1–6]

Середнє значення коефіцієнта фінансового важеля для сільськогосподарських підприємств в Україні за підсумками 2016 р. приблизно у 8 разів перевищило значення аналогічного показника у Польщі та майже у 20 разів – показника у США. Відповідно до традиційних наукових уявлень про

структуру капіталу підприємства таке значення коефіцієнта фінансового важеля для сільськогосподарських підприємств в Україні слід оцінювати як надмірне – таке, що виходить за раціональні межі і спричиняє небезпеку втрати платоспроможності. Але подібний порівняльний аналіз не відображає реального стану речей, оскільки у випадку відсутності повноцінного обліку вартості землі, що належить учасникам (пайовикам) українських сільськогосподарських підприємств і надана цим підприємствам для використання в операційній діяльності, обсяг власного капіталу є суттєво заниженим. Таке заниження обсягу власного капіталу призводить до завищення коефіцієнта фінансового важеля і, як наслідок, до неможливості його коректного порівняння зі значеннями для підприємств тих країн, в яких здійснюється повноцінний облік вартості землі, як-от Польщі та США.

Але, що стосується порівняння показника співвідношення робочого капіталу та оборотних активів для сільськогосподарських підприємств в Україні з іншими країнами, то воно є цілком коректним, оскільки відсутність належного оцінювання вартості землі у балансах українських підприємств на цьому співвідношенні не позначається. Те ж саме можна сказати і про решту показників, наведених у табл. 3.10.

Таблиця 3.10

Показники, що характеризують безпеку фінансування сільськогосподарських підприємств в Україні, Польщі та США у 2010–2016 рр.

Показник	Україна		Польща		США	
	2010	2016	2010	2016	2010	2016
Коефіцієнт фінансового важеля	0,93	2,43	0,40	0,39	0,15	0,14
Співвідношення робочого капіталу та оборотних активів	0,44	0,21	0,61	0,68	0,59	0,43
Частка поточних зобов'язань у загальному обсязі позикового капіталу	0,68	0,92	0,66	0,50	0,45	0,40

**Розділ 3. Методи формування системи
економічної безпеки підприємства**

Закінчення табл. 3.10

Показник	Україна		Польща		США	
	2010	2016	2010	2016	2010	2016
Частка банківських кредитів у загальному обсязі позикового капіталу	0,36	0,07	0,39	0,35	0,83	0,87
Частка короткострокових банківських кредитів у поточних зобов'язаннях	0,16	0,04	0,16	0,21	0,79	0,85

Джерело: розроблено на основі даних [1–6]

За даними табл. 3.10, в 2016 р. Україна, Польща та США мали принципово різні рівні безпеки фінансування сільськогосподарських підприємств. До того ж в Україні цей рівень зазнав суттєвих негативних трансформацій порівняно з 2010 р. (про що свідчить значне погіршення показників, за допомогою яких оцінюються блоки визначальних характеристик безпеки фінансування), тоді як у Польщі та США вона суттєво не змінилася. Цей висновок підтверджує динаміка інтегральних показників рівня безпеки фінансування в трьох країнах, яку ілюструє табл. 3.11 та рис. 3.14.

Таблиця 3.11

**Інтегральні показники рівня безпеки фінансування
сільськогосподарських підприємств в Україні, Польщі
та США у 2010–2016 рр.**

Показник	Україна		Польща		США	
	2010	2016	2010	2016	2010	2016
Ступінь незалежності від позикового капіталу	0,52	0,29	0,71	0,72	0,87	0,88
Ступінь консервативності політики фінансування оборотних активів	0,44	0,21	0,61	0,68	0,59	0,43
Якість позикового капіталу	0,28	0,07	0,29	0,37	0,67	0,72
Інтегральний показник	0,40	0,16	0,50	0,56	0,70	0,65

Джерело: розроблено автором

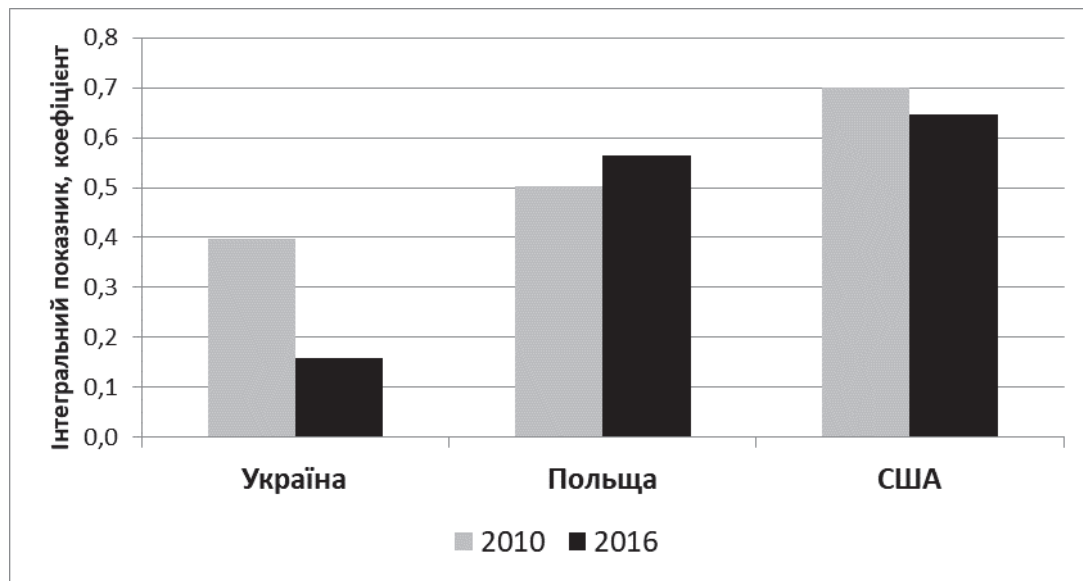

Рис. 3.14. Динаміка інтегрального показника рівня безпеки фінансування сільськогосподарських підприємств в Україні, Польщі та США, 2010–2016 рр.

Джерело: розроблено авторами

За даними табл. 3.11 та рис. 3.14, єдиною країною, в якій за період дослідження відбулося поліпшення інтегрального показника, була Польща, хоча вона ще зберігає певне відставання від США. А Україна виявилася беззаперечною країною-аутсайдером.

Проведений порівняльний аналіз за допомогою запропонованого методичного підходу свідчить про те, що ситуація з безпекою фінансування сільськогосподарських підприємств у трьох країнах, обраних для порівняння, докорінно відрізняється. По-перше, мають суттєві особливості галузеві передумови для безпеки фінансування в кожній з країн. По-друге, рівні безпеки фінансування у кожній з країн є різними і по-різному змінювалися впродовж періоду дослідження.

Лідером зростання рівня безпеки фінансування сільськогосподарських підприємств виявилася Польща, проте, якщо врахувати сприятливі галузеві передумови у цій країні, то вона цілком могла б випередити США за рівнем інтегрального показника, але цього не сталося.

Незважаючи на значно гірші галузеві передумови порівняно з Польщею та певне зниження інтегрального показника, безпека фінансування сільськогосподарських підприємств у США демонструє високий рівень як загалом, так і за окремими блоками визначальних характеристик. Основною причиною такої ситуації у США є наявність ефективної системи спеціалізованих фінансових установ, які обслуговують сільськогосподарські підприємства (фермерські господарства), що кореспондує з висновками деяких наукових статей, присвячених проблематиці фінансування аграрного бізнесу у США.

Що стосується України, то за рівнем безпеки фінансування сільськогосподарських підприємств вона є антиподом США і суттєво поступається Польщі, якщо не враховувати той факт, що остаточний коректний висновок щодо України є можливим лише за умови повноцінного врахування вартості землі у складі активів українських підприємств. Проте навіть без цього можна зробити висновок про недостатню роль фінансової системи України (зокрема її банківської складової) у фінансуванні сільськогосподарських підприємств, що виявляється у неприйнятно низьких значеннях частки банківських кредитів як у загальному обсязі позикового капіталу, так і у складі поточних зобов'язань, а також констатувати як суттєвий негативний результат посилення агресивності (надмірне зростання ризиків) фінансування сільського господарства.

Список бібліографічних посилань

1. Діяльність суб'єктів господарювання: статистичний збірник за 2015 рік / за ред. М. С. Кузнецової. Київ: Державна служба статистики України, 2016. 483 с.
2. National Bank of Ukraine, (NBU, 2018). Statistics // Monetary and financial statistics. URL: <https://bank.gov.ua>
3. National Bank of Poland, (NBP, 2018). URL: <http://www.nbp.pl/homen.aspx?f=/srodeken.htm>

4. The Analyses and Decisions Support System, (SWAiD, 2018). Economic Statistics. URL: http://swaid.stat.gov.pl/EN/PrzedsiębiorstwaNiefinansowe_dashboards/Raporty_predefiniowane/RAP_PNF_515.aspx
5. The World Bank, (2018). World Development Indicators. URL: <http://databank.worldbank.org/data/views/variableselection/selectvariables.aspx?sour>
6. United States Department of Agriculture, (USDA, 2018). Economic Research Service. URL: <https://www.ers.usda.gov>

3.7. Ефект фінансового важеля: проблеми застосування у процесі оптимізації структури капіталу підприємства

Упродовж двох останніх десятиріч вітчизняні науковці-фінансисти під час розгляду проблем структури капіталу підприємства значну увагу приділяють ефекту фінансового важеля (*leverage*). Цей ефект традиційно інтерпретують як приріст рентабельності власного капіталу підприємства внаслідок використання позикового капіталу і кількісно вимірюють за допомогою такої формули:

$$EФВ = (1 - РОП) \cdot (РА - РФВ) \cdot ПК / ВК, \quad (3.6)$$

де *EФВ* – ефект фінансового важеля;

РОП – рівень оподаткування прибутку;

РА – рентабельність активів;

РФВ – середній рівень фінансових витрат – процентів, що сплачуються за позиковим капіталом;

ПК – позиковий капітал;

ВК – власний капітал.

Деякі автори розглядають ефект фінансового важеля як один із найважливіших механізмів реалізації завдання оптимізації структури капіталу підприємства, що є дуже важливим з практичної точки зору [1–4]. Але проблема

**Розділ 3. Методи формування системи
економічної безпеки підприємства**

такого підходу полягає у тому, що використання ефекту фінансового важеля орієнтує на здійснення оптимізації за критерієм максимізації рентабельності власного капіталу замість максимізації вартості (*value*) підприємства, зокрема показника вартості капіталу власників.

Недосконалість оптимізаційної моделі структури капіталу підприємства, що базується на ефекті фінансового важеля, можна проілюструвати на основі прикладу, наведеного у табл. 3.12.

Таблиця 3.12

**Ефект фінансового важеля для гіпотетичного
підприємства, що не сплачує податок на прибуток
(абсолютні показники у тис. ум. грош. од.)**

Показник	Без використання позикового капіталу (структура А)	Із використанням позикового капіталу у співвідношенні 1:1 (структура Б)
Загальний обсяг активів*	100	100
Власний капітал	100	50
Позиковий капітал	–	50
Фінансовий результат до вирахування фінансових витрат та податків (<i>EBIT</i>)*	20	20
Середній рівень фінансових витрат, %	–	10
Фінансові витрати	–	$50 \cdot 0,1 = 5$
Чистий прибуток	20	$20 - 5 = 15$
Коефіцієнт рентабельності власного капіталу	$20 / 100 = 0,2$	$15 / 50 = 0,3$
Ефект фінансового важеля	×	$0,3 - 0,2 = 0,1$

* не залежить від структури капіталу підприємства

Джерело: розроблено автором

У наведеному прикладі спостерігається суттєвий приріст рентабельності власного капіталу у випадку переходу підприємства від фінансування активів виключно за рахунок власного капіталу до фінансування із використанням позикового капіталу у співвідношенні 1:1 – з 20% до 30%. Ефект фінансового важеля становить 10%, що можна обчислити як

різницю між коефіцієнтами рентабельності власного капіталу для структур *B* та *A*, або, що те саме, за формулою (3.6), врахувавши відсутність оподаткування прибутку ($POП = 0$) та незмінність значення рентабельності активів (частки від ділення $EBIT$ на обсяг активів, що становить 20% згідно з даними табл. 3.12):

$$EФВ = (1 - 0) \cdot (0,2 - 0,1) \cdot 50 / 50 = 0,1 \text{ (або 10\%).}$$

При цьому, здійснивши перехід від структури *A* до структури *B*, власники підприємства вивільняють (отримують можливість вилучити з підприємства і використати на власне споживання) 50 тис. ум. грош. од. – різницю між обсягом власного капіталу ($100 - 50 = 50$), або, що те саме, приріст позикового капіталу у випадку переходу від однієї структури до іншої. Якщо розглядати максимізацію рентабельності власного капіталу та, відповідно, ефекту фінансового важеля (оскільки вони прямо пов'язані між собою) як цільову функцію в оптимізаційній моделі структури капіталу, то на основі отриманих результатів необхідно зробити висновок, що для підприємства структура *B* є більш вигідною, ніж структура *A*.

Але, якщо розглянути наведений приклад з позиції вартості капіталу власників (*value of equity, EqV*), максимізацію якої вважають головною метою (цільовою функцією, або критерієм ефективності) усіх фінансових рішень на підприємстві у неокласичній теорії фінансів [5, с. 41], то доцільність зазначеного переходу до структури з позиковим капіталом стає сумнівною. Така зміна структури капіталу підприємства не має сенсу з урахуванням закону збереження вартості та першого постулату Модильяні-Міллера [6], що до цього часу визнаються істинними у західній фінансовій науці для конкурентної економіки без податків [7, с. 436–440]. Необхідно зауважити, що для наведеного прикладу ці теоретичні положення набувають практичного значення, враховуючи можливість малих вітчизняних підприємств використовувати спрощену систему оподаткування і не бути плат-

никами податку на прибуток відповідно до чинного Податкового кодексу [8, розд. XIV, гл. 1].

Якщо не ставити під сумнів актуальність доведення першого постулату Модильяні-Міллера за допомогою використання механізму арбітражу для сучасних вітчизняних умов та деяких дискусійних абстрактних припущень, то можна переконатися у тому, що перехід до використання позикового капіталу (від структури *A* до структури *B*) у вищенаведеному прикладі не передбачає вигоди для власників підприємства, обчисливши показник *EqV* за методом дисконтування грошових потоків (*discounted cash flow, DCF*), а саме за різновидом цього методу, що базується на використанні скоригованої на ризик дисконтної ставки (*risk-adjusted discount rate, RADR*) [9, с. 134–135] та спрощеною моделлю вільних грошових потоків фірми [10, с. 517; 11, с. 120–121]:

$$EqV = \sum_{t=1}^n \frac{FCFF_t}{(1+r)^t} - D, \quad (3.7)$$

де $FCFF_t$ – вільний грошовий потік підприємства (*free cash flow firm*) за рік t ;

r – ставка для дисконтування грошових потоків підприємства (річна складна відсоткова ставка, що враховує інфляцію та ризики); обчислюється як середньозважена вартість (*cost*) капіталу підприємства⁵;

n – строк функціонування підприємства ($n = \infty$, оскільки момент припинення діяльності підприємства є, як правило, невизначеним);

D – вартість (*value*) позикового капіталу підприємства.

⁵Показник вартості (*cost*) капіталу також називають ціною капіталу, або витратами на капітал. Англійське слово «*cost*» тут і далі у тексті додається у дужках для уникнення плутанини зі словом «вартість» у значенні англійського «*value*», що окремі науковці пропонують перекладати як «цінність» [12]. Зокрема, необхідно розрізняти показники вартості (*cost*) власного капіталу та вартості (*value*) капіталу власників. Останній показник характеризує цінність підприємства для його власників у грошовому вимірі.

Більш повна формула для обчислення вартості капіталу власників (EqV) також враховує поточну вартість привілейованих акцій та вартість надлишкових активів, яких у даному випадку немає на підприємстві.

Вільний грошовий потік $FCFF$, який відповідно до нормативної вітчизняної термінології називають «чистий грошовий потік для інвестованого капіталу» [13, п. 18], можна у спрощеному вигляді виразити як суму трьох основних компонентів [10, с. 510–511; 14, с. 30]:

$$FCFF = NOPLAT + DA - Inv, \quad (3.8)$$

де $NOPLAT$ – нормалізований чистий операційний прибуток (*net operating profit less adjusted taxes*);

DA – амортизація (*depreciation and amortization*) необоротних активів;

Inv – додаткові інвестиції у необоротні активи (капітальні вкладення) та робочий капітал.

Якщо для спрощення припустити, що підприємство використовує лише орендовані основні засоби і не здійснює додаткових інвестицій, зберігаючи постійні обсяги діяльності, то його вільні грошові потоки будуть залежати лише від показника $NOPLAT$, що обчислюють як чистий прибуток, але без урахування фінансових витрат:

$$NOPLAT = EBIT \cdot (1 - tax), \quad (3.9)$$

де $EBIT$ – фінансовий результат до вирахування фінансових витрат та податків (операційний прибуток);

tax – рівень оподаткування прибутку підприємства – у випадку спрощеної системи оподаткування не використовується (дорівнює нулю).

Середньозважену вартість капіталу підприємства (*weighted average cost of capital, WACC*), що використовують як ставку r

Розділ 3. Методи формування системи економічної безпеки підприємства

для дисконтування грошових потоків згідно з формулою (3.7), у найбільш спрощеному вигляді обчислюють за такою формулою [7, с. 497; 14, с. 46]:

$$r = WACC = r_D \cdot (1 - tax) \cdot D / (D + E) + r_E \cdot E / (D + E), \quad (3.10)$$

де D – позиковий капітал (*debt*) підприємства;

E – власний капітал (*equity*) підприємства;

r_D – середній рівень фінансових витрат (відсотків за позиковим капіталом) підприємства, що вимірюють ефективною відсотковою ставкою;

r_E – вартість (*cost*) власного капіталу, що у випадку відсутності оподаткування прибутку збігається з показником сподіваної (необхідної) рентабельності власного капіталу підприємства;

tax – рівень оподаткування прибутку підприємства (у ситуації, що розглядається, дорівнює нулю).

Відповідно до другого постулату Модильяні-Міллера вартість (*cost*) власного капіталу підприємства за умови відсутності податку на прибуток зростає пропорційно до співвідношення позикового та власного капіталу [7, с. 441–442]:

$$r_E = r_A + \cdot D / E \cdot (r_A - r_D), \quad (3.11)$$

де r_A – сподівана дохідність (рентабельність) активів підприємства, що обчислюють як частку від ділення операційного прибутку (*EBIT*) на сукупний обсяг активів підприємства.

Якщо у формулу (3.7) підставити значення r_E за формулою (3.10) та зробити елементарні алгебраїчні перетворення, то отримаємо формальне підтвердження того, що у випадку відсутності податку на прибуток ставка для дисконтування грошових потоків підприємства залишатиметься

незмінною за будь-якої структури капіталу і буде дорівнювати сподіваній рентабельності активів підприємства:

$$r = WACC = r_A \quad (3.12)$$

В обчисленнях вартості капіталу власників у випадку відсутності динамічних ефектів, пов'язаних з реінвестуванням чистого прибутку та економічним зростанням підприємства, теперішню вартість нескінченного ряду вільних грошових потоків, щорічний обсяг яких є постійним і дорівнює операційному прибутку (*EBIT*), можна обчислити за моделлю довічної ренти [5, с. 120]:

$$\sum_{t=1}^{\infty} \frac{FCFF_t}{(1+r)^t} = \frac{EBIT}{r} \quad (3.13)$$

Отже, вартість капіталу власників підприємства для прикладу, що розглядається у табл. 3.12, становитиме:

а) у випадку відсутності позикового капіталу (структура *A*):

$$EqV_A = 20 / 0,2 - 0 = 100 \text{ (тис. ум. грош. од.)};$$

б) у випадку співвідношення власного та позикового капіталу 1:1 (структура *B*):

$$EqV_B^* = 20 / 0,2 - 50 = 50 \text{ (тис. ум. грош. од.)},$$

але цей результат не є остаточним, оскільки не враховує, що у зв'язку із залученням позикового капіталу власники вивільняють на свою користь 50 тис. ум. грош. од. – це є сума коштів, яку необхідно розглядати як початкові вільні грошові потоки і додати до величини вартості капіталу власників:

$$EqV_B = EqV_B^* + 50 = 50 + 50 = 100 \text{ (тис. ум. грош. од.)}.$$

Таким чином, отримані однакові значення EqV наочно ілюструють непридатність ефекту фінансового важеля⁶ для практичного використання під час оптимізації структури капіталу підприємства за умови відсутності оподаткування прибутку у зв'язку з пріоритетністю закону збереження вартості та постулатів Модильяні-Міллера, згідно з якими перехід до нової структури капіталу у цій ситуації не має сенсу.

Однак висновок про те, що для власників підприємств, які використовують спрощену систему оподаткування, структура капіталу і ефект фінансового важеля не мають значення, може виглядати сумнівно в окремих випадках. Зокрема, якщо для наведеного прикладу розглянути спектр можливих значень показника сподіваної рентабельності власного капіталу (або, що те саме у цій ситуації, вартості (*cost*) власного капіталу) – r_E , для можливих комбінацій значень рівня фінансових витрат (r_D) та коефіцієнта фінансового важеля (D/E) у випадку фіксованого значення сподіваної рентабельності активів (r_A), то, очевидно, що не всі вони є прийнятними для власників з практичної точки зору.

Можливість отримання такого широкого спектра неприйнятних з практичної точки зору, але цілком закономірних з огляду на теоретичні положення (закону збереження вартості та постулатів Модильяні-Міллера) значень показника r_E має тривіальне пояснення. Відповідно до другого постулату Модильяні-Міллера показник r_E компенсує будь-які зміни рівня фінансових витрат та коефіцієнта фінансового важеля, таким чином забезпечуючи незмінність показника вартості

⁶Аналогічний результат можливо отримати і у випадку використання моделі вільних грошових потоків на власний капітал (*free cash flow to equity, FCFE*; відповідно до вітчизняної нормативної термінології – чистий грошовий потік для власного капіталу [13]), яка передбачає такі особливості:

– у формулі (3.7) замість *FCFF* дисконтують *FCFE*, а вартість позикового капіталу (D) не враховують (не віднімають);

– *FCFE* обчислюють аналогічно до *FCFF* за формулою (3.8), в якій *NOPLAT* замінюють звичайним чистим прибутком підприємства;

– для дисконтування грошових потоків використовують ставку r_E , яку обчислюють за формулою (3.11).

капіталу власників (EqV). Як наслідок, з теоретичної точки зору дві структури капіталу, одна з яких передбачає додатне значення r_E , а інша – від’ємне, можуть вважатися однаково вигідними для власників підприємства, оскільки забезпечують однакове значення EqV .

Таблиця 3.13

Можливі значення рентабельності власного капіталу (r_E) підприємства зі сподіваною рентабельністю активів, $r_A = 20\%$, для альтернативних варіантів структури капіталу, що забезпечують однакову вартість капіталу власників (EqV) в умовах відсутності податку на прибуток

Коефіцієнт фінансового важеля	Середній рівень фінансових витрат, %							
	5	10	15	20	25	30	35	40
0	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
0,5	0,275	0,25	0,225	0,2	0,175	0,15	0,125	0,1
1	0,35	0,3	0,25	0,2	0,15	0,1	0,05	0
1,5	0,425	0,35	0,275	0,2	0,125	0,05	-0,025	-0,1
2	0,5	0,4	0,3	0,2	0,1	0	-0,1	-0,2
2,5	0,575	0,45	0,325	0,2	0,075	-0,05	-0,175	-0,3
3	0,65	0,5	0,35	0,2	0,05	-0,1*	-0,25	-0,4
3,5	0,725	0,55	0,375	0,2	0,025	-0,15	-0,325	-0,5
4	0,8	0,6	0,4	0,2	0	-0,2	-0,4	-0,6

* виділено як окремий варіант – структура В – для порівняння зі структурами А та Б, що наведені у табл. 3.12.

Джерело: розроблено автором

Наприклад, для гіпотетичного підприємства, що розглядається (а також для будь-якого іншого підприємства, що має сподівану рентабельність активів 20% та не сплачує податок на прибуток), однаково вигідними є такі альтернативні структури капіталу: А, Б та В. Таким чином, формально істинне за

Розділ 3. Методи формування системи економічної безпеки підприємства

законом збереження вартості теоретичне положення про незалежність середньозваженої вартості капіталу підприємства ($WACC$) та вартості капіталу власників (EqV) від структури капіталу демонструє нерелевантність і перетворюється в абсурдне. Особливо наочно це виявляється у випадку збитковості підприємства ($EBIT < 0$) та/або відсутності у нього власного капіталу ($E \leq 0$). Обидва зазначених випадки є дуже розповсюдженими в Україні і актуальними не тільки для окремих підприємств, але й для видів економічної діяльності загалом [15].

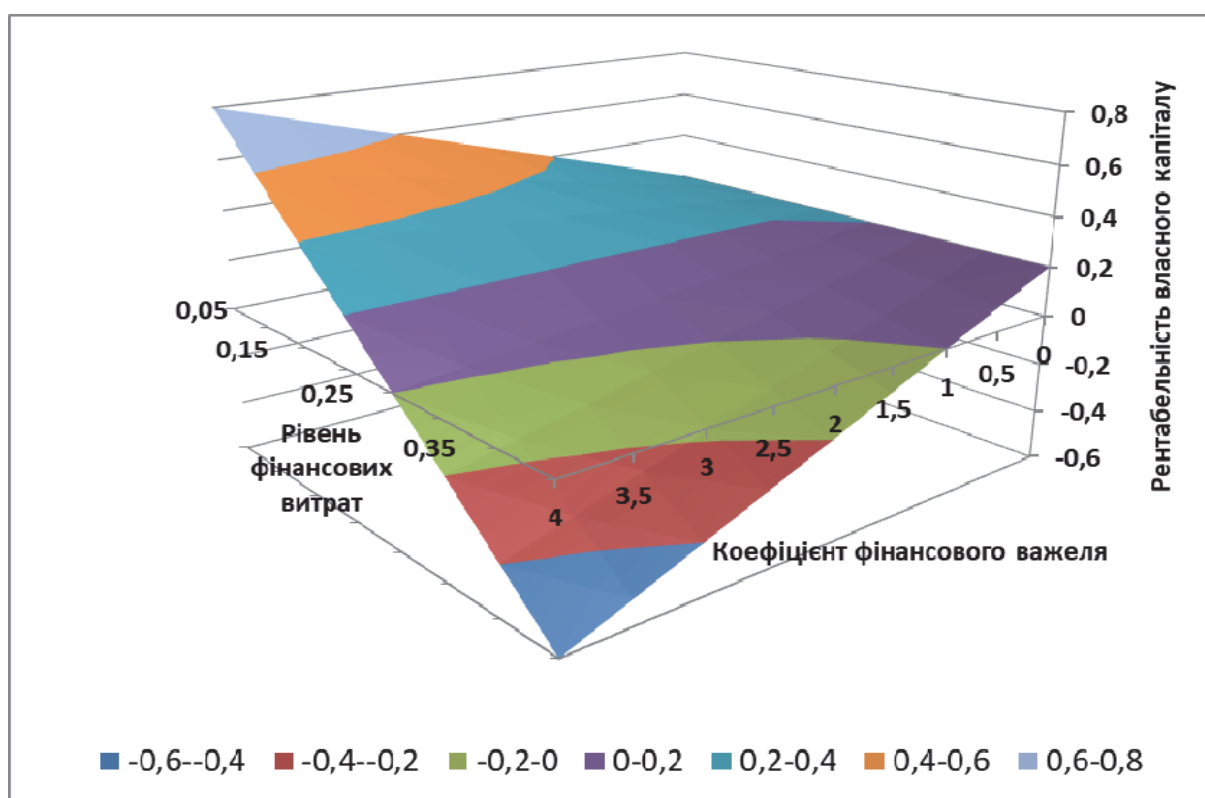

Рис. 3.15. Площина можливих значень рентабельності власного капіталу підприємства, що має сподівану рентабельність активів 20%, для діапазону значень коефіцієнта фінансового важеля від 0 до 4 та діапазону значень рівня фінансових витрат за позиковим капіталом від 5 до 40% (за умови відсутності податку на прибуток)

Джерело: розроблено автором

Необхідно також зауважити, що застосування закону збереження вартості та постулатів Модильяні-Міллера може призводити до результатів, які не тільки є неприйнятними з практичної точки зору, але й суперечать фундаментальним засадам (концепціям) фінансового менеджменту та західної фінансової науки загалом. Ці концепції висвітлено у численних джерелах, зокрема [1, с. 46–51]. Якщо розглянути ситуацію, в якій середній рівень фінансових витрат дорівнює сподіваній рентабельності активів підприємства ($r_D = r_A$), то згідно з формулою (3.11) зростання коефіцієнта фінансового важеля (D/E) внаслідок перегляду структури капіталу не призводить до зростання вартості (*cost*) власного капіталу r_E , а у випадку перевищення середнього рівня фінансових витрат над рентабельністю активів ($r_D > r_A$) – призводить до зменшення r_E (див. у табл. 3.13 колонки для значень $r_D \geq 20\%$). Це є порушенням базового принципу компромісу між ризиком та дохідністю, згідно з яким між рівнем очікуваної дохідності (або, що те саме, сподіваної рентабельності) та рівнем ризику існує прямо пропорційна залежність. Оскільки зростання фінансового важеля передбачає зростання ризику для власників підприємства, що є беззаперечним фактом, то і показник r_E повинен при цьому зростати, щоб компенсувати додатковий ризик. Більш того, як видно з табл. 3.13 та рис. 3.15, показник r_E може зменшуватися до від’ємних значень, що є абсурдом і не має раціональних пояснень.

Щоб уникнути зазначених непорозумінь для закону збереження вартості та постулатів Модильяні-Міллера можна було б запропонувати систему із двох обмежень: 1) середній рівень фінансових витрат повинен бути меншим, ніж сподівана рентабельність активів підприємства ($r_D < r_A$); 2) підприємство повинно мати додатний обсяг власного капіталу ($E > 0$). Але введення цих обмежень не дозволить розв’язати усіх проблем, пов’язаних із можливістю практичного застосування теоретичних положень Модильяні-Міллера.

Сумніви щодо істинності висновку про незалежність вартості капіталу власників (EqV) від структури капіталу

підприємства посилює також деякі дискусійні вихідні припущення, які було покладено в основу доведення закону збереження вартості. Ці припущення умовно можна поділити на 2 групи:

1) припущення, що пов'язані із дискусійними (сумнівними) методологічними засадами (базовими принципами) неокласичної англо-американської фінансової школи;

2) припущення, що є перебільшено абстрактними.

Розгляд дискусійних вихідних припущень першої групи виходить за межі цього дослідження. Але необхідно звернути увагу, що факт сумнівності окремих базових принципів англо-американської фінансової школи визнається навіть окремими її апологетами [16, ч. I]. Відмова від цих базових принципів може призвести до докорінного перегляду визнаних на поточний момент теоретичних положень (не тільки закону збереження вартості та постулатів Модильяні-Міллера).

Серед дискусійних вихідних припущень другої групи, з огляду на мету цього дослідження, доцільно розглянути 3 основні:

а) існування можливості здійснення арбітражних операцій з фінансовими інструментами будь-якого підприємства за умови ефективності фінансового ринку та відсутності трансакційних витрат;

б) незалежність показника *EBIT* від структури капіталу підприємства;

в) можливість будь-якого підприємства необмежено здійснювати рефінансування своїх зобов'язань.

Що стосується першого із наведених припущень цієї групи, то його перебільшена абстрактність є очевидною. Наприклад, в Україні немає жодного підприємства в усіх секторах економіки, власники якого можуть без трансакційних витрат стати його кредиторами, здійснивши продаж акцій (або інших інструментів власного капіталу) та придбавши облігації (або інші боргові фінансові інструменти) на ринку. Щодо невеликих вітчизняних підприємств, які використовують спрощену систему оподаткування, таке

припущення є взагалі абсурдним. Тобто, отримання різниці у дохідності інструментів власного капіталу та боргових фінансових інструментів окремого підприємства на свою користь шляхом здійснення арбітражних операцій на ринку очевидно є неможливим для невеликих підприємств, а для великих – можливим лише за умов належного рівня розвитку фінансової системи в країні, але у будь-якому випадку таким, що передбачає суттєві трансакційні витрати, якими неможливо знехтувати. Наслідком цього є неможливість забезпечення на практиці балансу між показниками вартості (*cost*) власного та позикового капіталу.

Друге припущення про незалежність показника фінансового результату до вирахування фінансових витрат та податків (*EBIT*) від структури капіталу стає сумнівним, якщо розглянути підприємство у контексті фінансової безпеки його контрагентів. Оскільки у процесі формування довгострокових господарських зв'язків у конкурентному середовищі перевагу матиме більш надійний контрагент, то чим вищим є значення коефіцієнта фінансового важеля у підприємства, тим вищим є його фінансовий ризик (зокрема вищою є ймовірність виникнення загроз для контрагентів, що пов'язані з неплатоспроможністю цього підприємства) і тим гіршими є шанси у конкурентній боротьбі за контрагента. Для компенсації додаткових небезпек контрагентів, що виникають у зв'язку зі зростанням коефіцієнта фінансового левериджу, підприємство повинно йти на надання додаткових цінових знижок (якщо розглядаються контрагенти-покупці) або погоджуватися на менш вигідні для себе умови придбання необхідних ресурсів (якщо розглядаються контрагенти-постачальники). Також необхідно додатково врахувати зростання адміністративних витрат підприємства у випадку нарощення обсягів позикового капіталу (наприклад, зростання необхідної заробітної плати бухгалтера гіпотетичного підприємства (див. табл. 3.12) у випадку переходу від структури А до структури Б). Усе зазначене може призводити до зменшення *EBIT* підприємства внаслідок перегляду структури капіталу, що

супроводжується зростанням коефіцієнта фінансового важеля. У свою чергу, зменшення *EBIT* негативно позначається на рентабельності активів підприємства і призводить до порушення збалансованості.

Третє припущення про можливість будь-якого підприємства необмежено здійснювати рефінансування своїх зобов'язань не тільки не підтверджується емпіричними даними, але й суперечить визнаним теоретичним положенням щодо кредитного раціонування. Незалежно від того, з яких наукових позицій розглядається кредитне раціонування: традиційних [17] або альтернативних [18], сам факт його існування дозволяє стверджувати, що підприємства-позичальники наражають себе на небезпеку залишитися без необхідного фінансування і опинитися на межі банкрутства через неможливість гарантувати повторне залучення позикового капіталу для забезпечення виконання наявних зобов'язань. Наприклад, якщо у випадку з малим підприємством (див. табл. 3.12) структура *B* передбачає залучення 50 тис. ум. грош. од. у вигляді кредиту терміном на 2 роки із виплатою основної суми боргу в момент погашення, то після закінчення цього строку підприємство може опинитися на межі банкрутства, якщо йому буде відмовлено у пролонгації кредиту або у наданні аналогічного кредиту іншим банком. Ігнорування такого суттєвого додаткового фінансового ризику, що вкрай негативно позначається на безпеці підприємства, є неприпустимим. Тому вартість (*cost*) власного капіталу повинна додатково включати премію за ризик кредитного раціонування, що зростає пропорційно до зростання коефіцієнта фінансового важеля підприємства.

Перегляд будь-якого із трьох розглянутих дискусійних вихідних припущень, на яких базується доведення закону збереження вартості та постулатів Модильяні-Міллера, призведе до порушення співвідношення між показниками вартості (*cost*) власного та позикового капіталу, яке описує формула (3.11), та необхідності визнання того, що перегляд структури капіталу зі збільшенням коефіцієнта фінансового важеля буде

призводити до зниження вартості (*value*) капіталу власників та погіршити фінансову безпеку підприємства, навіть у випадку, коли забезпечується максимізація ефекту фінансового важеля та рентабельності власного капіталу.

Проведене дослідження дає підстави констатувати невідповідність результатів оптимізації структури капіталу на основі використання ефекту фінансового важеля досягненню основної мети підприємства – максимізації добробуту власників, який вимірюють за допомогою показника вартості капіталу власників (*EqV*). Це підтверджує, що орієнтуватися на ефект фінансового важеля під час обґрунтування рішень щодо структури капіталу підприємства не має сенсу.

Якщо не враховувати динамічні аспекти (у випадку відсутності проєктів розвитку та суттєвих змін ринкової кон'юнктури), то для підприємств, які не сплачують податок на прибуток, будь-який перегляд структури капіталу, що супроводжується збільшенням коефіцієнта фінансового важеля, не буде зумовлювати зростання вартості капіталу власників, а лише передбачає загрозу її зниження та погіршує фінансову безпеку. Тому побудова будь-яких оптимізаційних моделей, зокрема і тих, що базуються на використанні ефекту фінансового важеля, у цьому випадку є недоцільною.

Список бібліографічних посилань

1. Бланк И. А. Управление финансовыми ресурсами. М.: Омега-Л, Эльга, 2011. 768 с.
2. Фінансовий менеджмент [Електронний ресурс]: підручник / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана»; [кол. авт.: А.М. Поддєрьогін, Н.Д. Бабяк, М.Д. Білик, Л.В. Буряк та ін.]; кер. кол. авт. і наук. ред. А. М. Поддєрьогін. 2-ге вид., переробл. електрон. текстові дані. Київ: КНЕУ, 2017. 535, [1] с.

3. елудько В. М. Фінансовий менеджмент: підручник. 2-ге вид. Київ: Знання, 2013. 376 с.
4. Фінансовий менеджмент: підручник. / О.О. Непочатенко (кер. авт. кол.) [та ін.]. Київ: Центр навч. літ., 2013. 494 с.
5. Ван Хорн Дж. С., Вахович Дж. М. (мл.) Основы финансового менеджмента: пер. с англ. 12-е изд. М.: Вильямс, 2007. 1232 с.
6. Modigliani F., Miller M. H. The cost of capital, corporation finance and the theory of investment / Franco Modigliani and Merton H. Miller // The American Economic Review. 1958. 3 (48). P. 261–297.
7. Брейли Р. Принципы корпоративных финансов / Ричард Брейли, Стюарт Майерс; пер. с англ. Н. Барышниковой. М.: Олимп-Бизнес, 2007. 1008 с.
8. Податковий кодекс України: від 02 грудня 2010 р. № 2755-VI (ред. від 10.09.2017) / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/main/2755-17>. Дата перегляду: 01.02.2018.
9. Дамодаран А. Стратегический риск-менеджмент: принципы и методики / Асват Дамодаран ; пер. с англ. М.: Вильямс, 2010. – 496 с.
10. Дамодаран А. Инвестиционная оценка: Инструменты и методы оценки любых активов; пер. с англ. 3-е изд. М.: Альпина Бизнес Букс, 2006. 1341 с.
11. Геддес Р. IPO и последующие размещения акций; пер. с англ. Глава 5. Оценка компании при организации IPO. Оценка по методу дисконтированных денежных потоков. М.: Олимп-Бизнес, 2007. С. 115–122.
12. Король В. А. Про цінність і вартість в системі фінансового менеджменту // Вісн. Львів. комерц. акад. Серія «Економіка». 2006. Вип. 20. С. 383–389.
13. Національний стандарт № 3 «Оцінка цілісних майнових комплексів»: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2006 р. № 1655 / Верховна Рада

- України [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1655-2006-п>. Дата перегляду: 01.02.2018.
14. Битюцких В. Т. Мифы финансового анализа и управление стоимостью компании. М.: Олимп-Бизнес, 2007. 224 с.
 15. Діяльність суб'єктів господарювання: стат. зб. за 2015 рік / за ред. М. С. Кузнецової. Київ: Державна служба статистики України, 2016. 483 с.
 16. Бернстайн П. Фундаментальные идеи финансового мира: Эволюция; пер. с англ. М.: Альпина Бизнес Букс, 2009. 247 с.
 17. Stieglitz J., Weiss A. Credit rationing in markets with imperfect information // *The American Economic Review*. 1981. № 3 (71). P. 393–410.
 18. Wojnec S., Oliynyk O.O., Adamenko V.V. Credit rationing as a result of optimizing of the loan portfolio under condition of prudent attitude to risk // *Actual problems of economics*. 2014. № 10. P. 437–445.

3.8. Управління платоспроможністю підприємства торгівлі в системі формування його економічної безпеки

Сучасна практика ведення господарської діяльності в умовах нестабільної економіки доводить, що все частіше на підприємствах мають прояв кризові явища, які характеризуються насамперед зниженням рівня платоспроможності та, відповідно, економічної безпеки підприємства, що спричиняє виникнення загрози потенційного банкрутства. За даними Державної служби статистики України [11], у 2016 р. 24,3% підприємств торгівлі України зазнали загального збитку у розмірі 64582 млн грн. Це свідчить про наявність проблем забезпечення платоспроможності на підприємствах торгівлі, їх негативний вплив на інтенсивність платіжного обороту в економіці, з огляду на кінцеве положення торгівлі у ланцюгу просування створеної вартості та, відповідно, необхідність

розроблення та запровадження сучасних підходів до управління платоспроможністю на підприємствах торгівлі.

Питанням управління платоспроможністю підприємства присвячено праці багатьох дослідників, проте їх підходи до трактування його сутності та змісту суттєво різняться. Так, О. Непочатенко [6] під управлінням платоспроможністю вбачає процес управління активами й пасивами підприємства, а саме: грошовими коштами, дебіторською та кредиторською заборгованістю, запасами, позаоборотними активами, залученими ресурсами та власним капіталом. На наш погляд, автор недостатньо окреслює межі цього управління, фактично прирівнюючи його до управління усім комплексом активів і капіталу та не приділяє достатньої уваги принципам, методам та інструментам такого управління, що призводить до відсутності єдності запропонованого концептуального підходу.

Натомість, А. Кривдюк і С. Яцишина [3] вважають, що управління платоспроможністю полягає насамперед в аналізі та управлінні рухом грошових потоків, передбачає цілеспрямований вплив на процеси акумуляції грошових коштів, їх витрачання та перерозподіл з урахуванням особливостей операційного та фінансового циклів підприємства. Погоджуючись з великою роллю управління грошовими потоками в системі забезпечення платоспроможності підприємства, на наш погляд, не варто обмежувати його лише впливом на рух грошових коштів.

На думку О. Охтеня [7], управління платоспроможністю суб'єкта господарювання – це цілеспрямована діяльність керівництва підприємства із забезпечення його коротко- та довготермінової платоспроможності, оптимізації боргового навантаження та підвищення ефективності використання коштів, що надійшли до підприємства в результаті операційної діяльності та виникнення боргових зобов'язань. Подібного підходу дотримується О.А. Легченко [4]. Вважаємо що, слушним у цьому підході є акцент на управлінні боргами підприємства, що надзвичайно важливо. Проте автору не вдалося, на наш погляд, структурувати елементи системи

управління, встановити їх підпорядкованість. Також управління платоспроможністю прямо не спрямоване на підвищення ефективності використання коштів у процесі операційної діяльності, а має створювати передумови для безперебійного ведення операційної діяльності.

Височина Л. [1] підходить до розгляду управління платоспроможністю підприємства з позицій системного підходу і визначає як систему принципів та заходів з розробки і реалізації управлінських рішень, пов'язаних із забезпеченням такого стану фінансових ресурсів та активів, їх формування та розподілу, яка б дозволяла підприємству своєчасно та повністю погасити свої боргові зобов'язання та забезпечити його функціонування і подальший розвиток фінансово-господарської діяльності. Нам імпонує акцент авторів на наявності методології управління платоспроможністю. Ідентичний підхід висловлюють М. Цюпа та М. Рубаха [10].

Поршнев А., Румянцева З., Саломатіна Н. [8] управління платоспроможністю підприємства визначають як сукупність прийомів та методів, спрямованих на забезпечення розвитку фінансової системи суб'єкта господарювання відповідно до заданих якісних та кількісних характеристик. Погоджуємося з думкою авторів щодо необхідності застосування цільового підходу в управлінні платоспроможністю. Проте загалом таке трактування, на наш погляд, є занадто широким, що ускладнює вибір методів і засобів управління, виокремлення його елементів.

Компаративний аналіз наявних підходів до управління платоспроможністю свідчить про суттєві розбіжності у визначенні його змісту та складових елементів, здебільшого відокремлений розгляд від процесу антикризового управління та формування системи фінансової безпеки підприємства.

Аналіз існуючих підходів до розуміння сутності «управління платоспроможністю підприємства» дозволяє виділити такі його сутнісні характеристики:

Розділ 3. Методи формування системи економічної безпеки підприємства

1. Підсистема управління, що забезпечує розвиток підприємства [1;10];
2. Ґрунтується на спеціальній системі методів та принципів [1;8;10];
3. Процес, що має певну структуру та послідовність дій [2];
4. Має цільовий характер [3;4;7];
5. Спрямоване на забезпечення стабільного ділового іміджу підприємства [1;10];
6. Складається з різних функціональних підсистем [6].
7. Призначене для завчасного виявлення кризи на підприємстві [1; 8; 10].

Водночас варто додати такі сутнісні характеристики поняття «управління платоспроможністю підприємства»:

1. Спрямоване на попередження та нейтралізацію ризику втрати платоспроможності і таким чином забезпечує захист фінансових інтересів різних стейкхолдерів.
2. Є важливою передумовою забезпечення фінансової, і як наслідок економічної безпеки підприємства, запобігання банкрутству.
3. Забезпечує безперебійність операційної діяльності підприємства.
4. Інтегроване в загальну систему управління підприємством і підпорядковується головній меті його функціонування – забезпечення зростання його ринкової вартості.

Узагальнюючи вищезазначені змістовні ознаки, можна визначити сутність поняття «управління платоспроможністю підприємства» як *поліфункціональний інтегрований в загальну систему управління процес попередження і нейтралізації ризику неплатоспроможності, захисту фінансових інтересів різних стейкхолдерів, формування економічної безпеки та запобігання банкрутству, що ґрунтується на спеціальній системі методів та принципів».*

З позицій системного підходу управління платоспроможністю підприємства можна представити таким чином (табл. 3.14).

Таблиця 3.14

Характеристика системоутворюючих елементів управління платоспроможністю підприємства

Елементи системи управління	Характеристика
Об'єкт	Вільний грошовий потік, чистий грошовий потік від операційної діяльності, вхідний грошовий потік, вихідний грошовий потік, склад та структура оборотних активів, склад та структура оборотного капіталу
Суб'єкти	Власники, керівник підприємства, фінансовий директор, головний бухгалтер, зовнішній консультант, антикризовий менеджер, санатор
Мета	Попередження ризику неплатоспроможності для зміцнення фінансової безпеки, уникнення банкрутства та створення умов для зростання ринкової вартості підприємства
Завдання	Забезпечення ліквідності активів, оптимізація обсягу та структури поточної кредиторської заборгованості, збалансування грошових потоків підприємства, синхронізація грошових потоків
Підсистеми (контури)	Стратегічна. Поточна. Оперативна
Принципи	Збереження активів, економічність, достатність, системність, етапність, адресність, безперервність, надійність, оперативність, ефективність, оптимальність, прибутковість, ліквідність, стійкість, відповідальність, інноваційність, адаптивність, стратегічна спрямованість
Функції	Загальні: забезпечення необхідної організаційної структури управління платоспроможністю підприємства, формування інформаційної бази управління платоспроможністю підприємства, аналіз платоспроможності підприємства, планування платоспроможності підприємства, стимулювання рішень щодо забезпечення платоспроможності підприємства, контроль за платоспроможністю підприємства, координація роботи усіх підрозділів щодо забезпечення платоспроможності підприємства. Спеціальні: управління грошовими потоками, управління дебіторською заборгованістю, управління товарними запасами, управління товарним кредитом, управління поточною кредиторською заборгованістю за розрахунками, управління грошовими потоками, управління залученням банківського кредиту

Джерело: складено автором

Процес управління передбачає наявність суб'єкта і об'єкта. Об'єктом забезпечення платоспроможного стану підприємства є операційна та фінансово-інвестиційна діяльність, у результаті здійснення якої виникають договірні відносини

**Розділ 3. Методи формування системи
економічної безпеки підприємства**

між суб'єктами господарювання, працівниками підприємства, державою та іншими кредиторами, пов'язані з виконанням прийнятих договірних зобов'язань щодо сплати коштів за отриману продукцію, товари, роботи, послуги, щодо виплати заробітної плати, сплати податків та інших платежів. На підставі цього об'єкт управління платоспроможністю можна конкретизувати та охарактеризувати таким чином (табл. 3.15).

Таблиця 3.15

Характеристика об'єкта управління платоспроможністю підприємства торгівлі

№ п/п	Об'єкт управління	Характеристика
1	Вільний грошовий потік	Грошовий результат, що генерується усіма видами діяльності підприємства і визначає ринкову вартість підприємства
2	Чистий грошовий потік від операційної діяльності	Грошовий результат ведення операційної діяльності, який є джерелом фінансування інвестиційної діяльності підприємства
3	Вхідний та вихідний грошові потоки	Система розподілених у часі надходжень та витрачання грошових коштів підприємства, співвідношення яких суттєво визначає здатність підприємства вчасно здійснювати всі платежі
4	Обсяг та структура оборотних активів	Обсяг та структура активів з періодом обороту до одного року (операційного циклу), які визначають наявні (грошові активи) та потенційні надходження грошових коштів підприємства
5	Обсяг та структура оборотного капіталу	Обсяг та структура джерел фінансування оборотних активів, частина яких потребує погашення, тобто характеризує потенційне витрачання грошових коштів підприємства

Джерело: складено автором

Суб'єктами управління платоспроможністю на підприємстві можуть бути посадові особи фінансової служби або працівники, в компетенцію яких входить управління організацією грошового обороту, активами та оборотним капіталом на підприємстві. Управлінська діяльність може бути розподілена між службами і виконавцями, що перебувають на різних ієрархічних рівнях управління. Оскільки малий бізнес не передбачає глибокого розподілу управлінських функцій,

то суб'єктами управління можуть бути керівник підприємства і бухгалтер.

На великих підприємствах до управління платоспроможністю підприємства залучаються самостійні підрозділи – фінансові служби і дирекції. Фінансовий менеджер (віце-президент з фінансових питань) – головний відповідальний фінансист. Функції суб'єкта управління платоспроможністю підприємства можуть бути також делеговані фінансовому менеджеру, головному бухгалтеру, адміністративному директору [9]. До управління платоспроможністю підприємства можуть залучатися зовнішні консультанти, а в умовах розгортання кризових явищ – санатори. Суб'єкти управління платоспроможністю підприємства торгівлі детально охарактеризовані в табл. 3.16.

Таблиця 3.16

Характеристика суб'єктів управління платоспроможністю підприємства торгівлі

№ п/п	Суб'єкт управління	Характеристика
1	Власник	Загалом не втручається у процес роботи підприємства і, зазвичай, передає повноваження з управління бізнесом виконавчому директору. Власник визначає напрям руху компанії, ставить завдання управлінцям, обговорює тактичні дії з досягнення поставлених завдань, дає поради управлінцям, вислуховує звітність з поточної діяльності
2	Топ-менеджер (директор)	Ставить завдання підлеглим та контролює їх виконання, а також сам бере активну участь в управлінні платоспроможністю підприємства. Несе відповідальність за фінансовий стан підприємства перед власником підприємства
3	Фінансовий менеджер	Керує фінансовою діяльністю підприємства, зокрема приймає рішення щодо розміщення коштів, отримання кредитів, планування бюджету, проводить аналіз фінансового стану підприємства, контролює виконання планових показників
4	Бухгалтер	Забезпечує ведення бухгалтерського обліку, організовує контроль за відображенням на рахунках бухгалтерського обліку всіх господарських операцій, здійснює заходи щодо надання повної, правдивої та неупередженої інформації про фінансовий стан, результати діяльності та рух коштів підприємства, забезпечує перерахування податків та зборів, проводить розрахунки з кредиторами відповідно до договірних зобов'язань, здійснює контроль за раціональним та ефективним використанням матеріальних, трудових та фінансових ресурсів

Розділ 3. Методи формування системи економічної безпеки підприємства

Закінчення табл. 3.16

№ п/п	Суб'єкт управління	Характеристика
5	Санатор	Здійснює систему економіко-організаційних заходів, спрямованих на оздоровлення фінансового стану підприємства, яке потребує конкретних заходів для виходу із кризового стану

Джерело: складено автором

Мета управління платоспроможністю має підтримувати цільову функцію підприємства – зростання ринкової вартості підприємства, шляхом реалізації локальних цільових установок. Ланцюг цільовизначення управління платоспроможністю підприємства представлено на рис. 3.16.

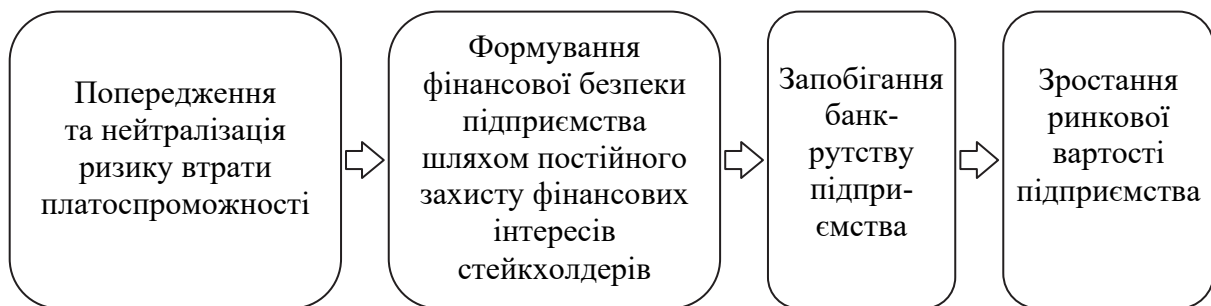

Рис. 3.16. Цільовий вектор управління платоспроможністю підприємства

Джерело: складено автором

Так, управління платоспроможністю спрямовано на виявлення потенційних загроз, попередження та нейтралізацію ризику нездатності вчасно виконувати всі заплановані платежі. У процесі планування платежів ідентифікуються фінансові інтереси стейкхолдерів, здійснюється їх диференціація за пріоритетністю та черговістю виконання, що формує передумови для забезпечення фінансової безпеки та сприяє зростанню іміджу підприємства, задоволеності всіх контрагентів підприємства, що, в свою чергу, позитивно впливає на фінансове забезпечення операційної та інвестиційної діяльності. Це є основою для уникнення кризових явищ та недопущення банкрутства, які можуть провокувати зниження ринкової вартості підприємства.

Для забезпечення досягнення вищезазначених цілей управління платоспроможністю підприємства необхідно вирішити певні завдання:

1. Забезпечення ліквідності активів підприємства, у процесі якого оптимізується обсяг та склад оборотних активів: грошових коштів, поточної дебіторської заборгованості, запасів.

2. Оптимізація обсягу та структури поточної кредиторської заборгованості, у процесі якої визначаються джерела її формування відповідно до структури оборотних активів.

3. Збалансування грошових потоків підприємства, яке полягає у плануванні джерел надходження та напрямів витрачання грошових коштів, узгодження їх за обсягами.

4. Синхронізація грошових потоків, тобто узгодження вхідного та вихідного грошових потоків у часі.

Вирішення зазначених завдань здійснюється шляхом реалізації системи функцій управління платоспроможністю. Так, здебільшого в літературі виокремлюють чотири функції управління платоспроможністю підприємства, розглядаючи їх з позиції загальноуправлінських: планування, моніторинг, аналіз і регулювання [2;5].

На нашу думку, така система функцій потребує розширення та конкретизації як в частині загальноуправлінських, так і в частині спеціальних (табл. 3.17).

Таблиця 3.17

Функції управління платоспроможністю підприємства (УПП)

Загальні функції	Спеціальні функції
1. Забезпечення необхідної організаційної структури УПП	1. Управління грошовими коштами
2. Формування інформаційної бази УПП	2. Управління дебіторською заборгованістю
3. Аналіз платоспроможності підприємства торгівлі	3. Управління товарними запасами
4. Планування платоспроможності підприємства торгівлі	4. Управління товарним кредитом

**Розділ 3. Методи формування системи
економічної безпеки підприємства**

Закінчення табл. 3.17

Загальні функції	Спеціальні функції
5. Стимулювання рішень щодо забезпечення платоспроможності підприємства торгівлі	5. Управління поточною кредиторською заборгованістю за розрахунками
6. Контроль за платоспроможністю підприємства торгівлі	6. Управління грошовими потоками
7. Координація роботи усіх підрозділів щодо забезпечення платоспроможності підприємства торгівлі	7. Управління залученням банківського кредиту

Джерело: складено автором

Система спеціальних функцій управління визначає основні функціональні підсистеми цього процесу. Їх реалізація ґрунтується на системі принципів. Підходи науковців щодо їх виокремлення суттєво різняться. Так, на думку О. Непочатенко [6], управління платоспроможністю підприємства ґрунтується на принципах достатності, системності, безперервності, економічності, етапності, надійності, розумного збереження власних активів, адресності, оперативності.

Майборода О., Косарева І., Каранда О. [5] доповнюють цю систему принципами прибутковості, ліквідності, стійкості, оптимальності, ефективності.

Враховуючи особливості функціонування підприємств торгівлі, пропонуємо доповнити їх такими:

1. Принцип адаптивності, який передбачає здатність зберігати платоспроможність в різних умовах зовнішнього та внутрішнього середовища.

2. Принцип стратегічної спрямованості: при управлінні платоспроможністю необхідно враховувати, що операційні та тактичні цілі ні в якому разі не мають суперечити стратегічним цілям.

3. Принцип інноваційності: фінансові менеджери підприємства повинні одночасно виконувати не лише регулярні, поточні управлінські дії, але й постійно займатися удосконаленням існуючих, а також пошуком і створенням нових, більш ефективних методів управління платоспроможністю підприємства.

4. Принцип відповідальності, який означає створення чіткої організаційної структури, розробку положень про підрозділи підприємства, права і обов'язки керівництва, посадові інструкції працівників, встановлення матеріальної відповідальності за недбалість у роботі, розробку положень про преміювання працівників, чітке прийняття наказів та розпоряджень, що забезпечує відповідальність персоналу за наслідки управлінських рішень (рис. 3.17).

* – запропоновано автором

Рис. 3.17. Принципи управління платоспроможністю підприємства торгівлі

Джерело: складено автором

**Розділ 3. Методи формування системи
економічної безпеки підприємства**

Поліфункціональність та різноконтурність процесу управління платоспроможністю підприємства зумовлює необхідність використання комплексу методів (табл. 3.18).

Таблиця 3.18

**Система методів управління платоспроможністю
підприємства**

Підсистема (контур) управління	Методи та інструменти управління
Стратегічне управління	Стратегічні карти, збалансована система показників, GAP-аналіз, SWOT-аналіз, PEST-аналіз, метод кореляційно-регресійного аналізу, сценарний підхід, мозковий штурм, експертні оцінки, Дельфі, діаграма взаємозв'язків, моделі ідентифікації та ранжування стейкхолдерів (Роулі, Мітчела)
Тактичне управління	Коефіцієнтний метод, факторно-аналітичний метод, балансовий метод; метод KPI, модель EOQ, нормативний метод, діаграма Ісікави, діаграма Парето, модель Баумоля, модель Міллера-Орра, метод прямих техніко-економічних розрахунків, методи дискримінантного аналізу
Оперативне управління	Метод «прискорення надходження-уповільнення витрачання грошових коштів», платіжний календар, методи бюджетування, GANTT, PERT

Джерело: складено автором

Важливою ознакою управління платоспроможністю підприємства є його структурованість (рис. 3.18).

Так, у межах *першого етапу* управління здійснюється аналіз стратегічної фінансової позиції за напрямом «Фінансова безпека підприємства», з огляду на те, що його невід'ємною складовою є платоспроможність. У межах цього етапу широко застосовують методи інтегрального фінансового аналізу, кореляційно-регресійний аналіз та виявляють основні «кризові поля» формування платоспроможності: структура оборотних активів, структура фінансування оборотних активів, обсяг вільного грошового потоку підприємства, взаємозв'язки між ними та фактори, що зумовлювали тенденції розвитку платоспроможності.

Економічна безпека підприємництва в Україні

Рис. 3.18. Структурно-логічна послідовність етапів управління платоспроможністю підприємства торгівлі

Джерело: складено автором

На *другому етапі* обґрунтовується стратегія забезпечення платоспроможності підприємства, яка є складовою частиною стратегії формування фінансової безпеки підприємства. У межах цього етапу ідентифікуються стратегічні фінансові інтереси стейкхолдерів, обґрунтовуються стратегічні цілі та цільові показники платоспроможності підприємства, які слугують основою для вдосконалення та корегування політик управління грошовими потоками, оборотними активами та їх фінансуванням (*третьій етап*).

На цих етапах можуть застосовувати методи сценарного планування, мозкового штурму, експертних оцінок, Дельфі, діаграми взаємозв'язків, моделі ідентифікації та ранжування стейкхолдерів (Роулі, Мітчела).

Четвертий етап пов'язаний з оперативним аналізом платоспроможності підприємства, в межах якого деталізуються основні фактори її формування та можливі резерви підвищення, що дозволяє уточнити завдання поточного та оперативного рівня щодо її забезпечення. Цей аналіз здійснюють із застосуванням методів коефіцієнтного, дискримінантного, горизонтального та вертикального аналізу, балансового методу та різноманітних методів факторного аналізу.

На основі виявлених факторів та резервів, з огляду на стратегічні індикатори платоспроможності, розробляють поточний фінансовий план підприємства, що становить *п'ятий етап* управління платоспроможністю підприємства. До складу цього плану ми рекомендуємо віднести: план доходів та витрат за усіма видами діяльності, плановий баланс ліквідності (який, на відміну від балансового плану, передбачає групування активів за рівнем ліквідності та пасивів за строковістю погашення), план надходження та витрачання грошових коштів, план формування запасів грошових коштів та короткострокового фінансового інвестування, план нейтралізації фінансових ризиків та систему КРІ забезпечення платоспроможності підприємства.

На шостому етапі розробляють мікробюджети діяльності підприємства, які узагальнюють у платіжному календарі. Цей документ характеризується конкретизацією платежів, ідентифікацією їх строковості та адресності, що робить його важливим інструментом як планування, так і контролю.

Сьомий-дев'ятий етапи управління передбачають безпосередню реалізацію заходів з підвищення (підтримання) рівня платоспроможності підприємства, моніторинг ситуації та контроль рівня платоспроможності. Важливим у цьому процесі є визначення основних індикаторів, що підлягають моніторингу, частоти спостережень, методів та форм фіксації відхилень і забезпечення координації роботи різних служб підприємства.

Наскрізний підхід до побудови управління платоспроможністю з чіткою ідентифікацією його системоутворюючих елементів та етапів процесу має забезпечувати превентивний підхід до попередження кризових проявів на підприємстві та підтримувати виконання головної мети його діяльності – зростання ринкової вартості.

Список бібліографічних посилань

1. Височина Л. В. Теоретичні засади управління грошовими активами підприємства // Вісник НТУ «ХП». 2014. № 65. С. 78–85.
2. Іванов В. Концептуальні засади забезпечення платоспроможності підприємства // Схід. 2009. №9 (100). С. 4–8.
3. Кривдюк А. В., Яцишина С.Є. Дослідження економічної категорії платоспроможності підприємства // Економічний простір. 2008. № 15. С. 185–190.
4. Легченко О. А. Управління платоспроможністю промислових підприємств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 «Економіка та

- управління підприємствами (за видами економічної діяльності)». Запоріжжя, 2010. 24 с.
5. Майборода О. Є., Косарева І. П., Каранда О. М. Концептуальні засади управління платоспроможністю підприємства // Молодий вчений. 2017. № 3. С. 793–797.
 6. Непочатенко О.А. Підходи до управління платоспроможністю сільськогосподарських підприємств // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. 2013. Вип. 9(2). С. 138–142.
 7. Охтень О.А., Легченко О. А. Концепція управління платежеспособністю підприємств // Вісн. Хмельницьк. нац. ун-ту. 2009. Т. 3, № 4. С. 15–19.
 8. Поршнева А. Г., Румянцева З. П., Саломатин Н. А. Управление организацией: учебник. М.: ИНФРА-М, 2001. 669 с. (изд. 2-е, перераб. и доп.).
 9. Теорія фінансів: підручник / П.І. Юхименко, В.М. Федосов, Л.Л. Лазебник та ін.; за заг. ред. В.М. Федосова, С.І. Юрія. Київ: Центр навч. літ., 2010. 576 с.
 10. Цюпа М. П., Рубаха М. В. Управління платоспроможністю підприємства [Електронний ресурс]: матеріали інтернет-конф. «Концепції економічного розвитку країни». 2016. URL: <http://www.economy-confer.com.ua/full-article/2133/>.
 11. Статистичний щорічник України за 2016 рік; за ред. І.Є. Вернера. Київ: Державна служба статистики України, 2017. 611 с.

ВИСНОВКИ

1. Основою економіки є підприємницький сектор, який створює переважну частину доданої вартості, а важливим завданням держави є формування ефективної політики підтримки і захисту підприємництва, особливо в умовах мегаризиків. Формування економічної безпеки підприємництва можливе лише за умов зустрічного процесу реалізації системних заходів: з боку держави на підтримку підприємницької діяльності, захист конкуренції, інтересів вітчизняного виробника та підприємства – на створення дієвих внутрішніх механізмів щодо формування системи економічної безпеки.

2. Роль держави у формуванні системи економічної безпеки можна розглядати як ефективну систематичну діяльність з подолання так званих, «ринкових невдач», що спрямована на парето-вдосконалення та формування інклюзивних політичних інститутів. Відтак постає необхідність у створенні державного механізму формування економічної безпеки підприємництва. Державний механізм формування економічної безпеки підприємництва – це система елементів, що створюють сприятливі умови для розвитку підприємницької діяльності, що має позитивний вплив на рівень конкурентоспроможності економіки, рівень життя населення та сталий розвиток.

3. Результати дослідження дозволяють константувати, що протягом останніх трьох років спостерігається позитивний вплив регуляторної політики держави на рівень економічної безпеки підприємств. Проте стан системи регулювання потребує більш швидкого впровадження в практику законодавчих актів, які сприятимуть розвитку підприємництва в державі (регіоні), гарантуватимуть захищеність життєво важливих інтересів окремо взятих суб'єктів підприємницької діяльності та підприємництва загалом від

зовнішніх загроз. Українському урядові доцільно зосередитися на результативних антикорупційних заходах, контролі законності роботи правоохоронних органів, реформі юридичної системи.

4. Оцінка процесу імплементації Стратегії національної безпеки доводить наявність позитивних зрушень, насамперед у сфері дерегуляції підприємницької діяльності, забезпечення конкуренції, вдосконалення роботи банківського сектору. Проте зафіксовані зміни за період запровадження Стратегії, порівняння фактичних показників економічної безпеки з цільовими індикаторами дозволяють констатувати, що процес імплементації Стратегії національної безпеки України відбувається недостатніми темпами, а збереження таких темпів не дозволить досягти цільових індикаторів економічного розвитку. Станом на кінець 2019 р. започатковані реформи не зумовили системні позитивні зрушення в економіці.

5. Слабкими місцями імплементації, на наш погляд, є незавершеність і недостатні темпи антикорупційних заходів, що підриває довіру суспільства і бізнесу, зокрема до реформ, не сприяє інвестиційній привабливості України; відсутність зрушень у стимулюванні інновацій та структурних перетворень у промисловості. Упродовж періоду запровадження Стратегії не запропоновано дієвих стимулів з активізації інноваційної діяльності підприємств, напрямів підтримки високотехнологічних галузей, не використовуються податкові важелі впливу на стан інновацій (на відміну від розвинених країн). Внаслідок цього не розвивається і інфраструктура, що забезпечує інновації (венчурні фонди, інкубатори тощо) і не здійснюються інновації у масштабах, які б могли у середньостроковій перспективі (до 2020 року) змінити структуру економіки; відсутність реальних заходів з регулювання фондового ринку, що суттєво ускладнює фінансове забезпечення розвитку суб'єктів господарювання. Ознакою нерозвиненості

країни є домінування банківського сектору у фінансовій системі, що саме і спостерігається в Україні та в перспективі потребує збалансування.

6. Аналіз основних індикаторів економічної безпеки підприємництва України дозволив виявити окремі позитивні та негативні зрушення у її рівні. Так, позитивними змінами у забезпеченні економічної безпеки підприємництва можна вважати скорочення енергомісткості виробництва, підвищення енергетичної незалежності економіки України та зростання частки відновлювальних джерел у загальному постачанні первинної енергії. Негативними тенденціями є погіршення рівня кадрового забезпечення підприємництва внаслідок негативних демографічних тенденцій, зростання навантаження непрацездатного населення на працездатне, скорочення частки високотехнологічної продукції у структурі експорту, негативний експортно-імпортний баланс, високий рівень залежності від окремих країн-експортерів та імпортерів, високий рівень тінізації економіки та зростання рівня безробіття.

7. Результати аналізу дозволили виявити такі основні позитивні тенденції у розвитку економічної безпеки підприємництва різних видів економічної діяльності: зростання рівня операційної рентабельності окремих видів діяльності, обсягу доданої вартості на одного зайнятого, зростання участі середніх та малих підприємств у формуванні доданої вартості, покращання параметрів операційної діяльності сільського господарства, незначне зниження рівня зношеності основних засобів на підприємствах різних видів діяльності у 2016 р. Водночас основними негативними тенденціями у зміні рівня економічної безпеки було погіршення рівня платоспроможності (особливо в торгівлі) та нераціональна структура фінансування, що виявлялося у зростанні частки поточних зобов'язань у структурі фінансування.

8. Отримані результати свідчать про недостатність досягнутого за останні роки зростання безпеки інвестиційного середовища України для мотивації інвестиційної активності власників капіталу. В Україні спостерігаються низькі обсяги капітальних інвестицій – їх обсяги у 2016 р. були значно нижчими від обсягів 2010–2014 років. На кінець досліджуваного періоду не досягнуто достатніх обсягів капітальних інвестицій на рівні, необхідному для забезпечення розширеного відтворення основних засобів, а значить і формування передумов для стійкого економічного зростання.

9. Проявом невпевненості іноземних інвесторів у достатньому рівні безпеки інвестиційного середовища є прямі іноземні інвестиції в економіку України, обсяг яких у 2016 р. був удвічі меншим від показника 2010 р. Серед можливих причин такого становища є посилення консервативного ставлення інвесторів до ризиків через тиск політичної нестабільності, прояви насильства та тероризму, погіршення загального фінансового стану підприємств-реципієнтів інвестицій (у тому числі внаслідок відчутної девальвації національної грошової одиниці).

10. В Україні ще не сформовано безпечне інвестиційне середовище, сприятливе для залучення інвестицій. Потребує розширення система індикаторів і критеріїв оцінювання рівня безпеки інвестиційного середовища, що має збагатити і актуалізувати інструментарій управління цим процесом. Використання запропонованої моделі оцінювання безпеки інвестиційного середовища дозволить створити реальні можливості діагностування її стану, обґрунтувати управлінські впливи на процеси оптимізації, формувати резерви у протидії загрозам внутрішнього і зовнішнього походження в об'єктивному процесі розвитку глобального економічного середовища.

11. Запропонована методика оцінювання рівня безпечності підприємницького середовища та її тестування, окрім порівняльної оцінки рівня економічної безпеки, дозволили

виявити залежність кількості збиткових підприємств та підприємств-банкрутів від рівня безпечності підприємницького середовища. Дана модель свідчить: чим безпечніше середовище, тим менша частка збиткових підприємств; чим безпечніше середовище, тим менша кількість підприємств-банкрутів, а також зі зростанням безпечності середовища кількість банкрутств зменшується експоненціально.

12. Актуальною проблемою для України залишається рейдерство. Встановлено, що найчастіше рейдерські захоплення відбуваються в Києві та Київській області. За останні 5 років там було зареєстровано 397 атак. На другому місці – Дніпропетровська (133) та Львівська (104) області. Головними проблемами даних областей є відсутність розуміння проведення превентивних заходів щодо рейдерських атак на підприємства, єдиного підходу щодо управління механізмом забезпечення протидії рейдерським атакам, усвідомлення потреби захисту через малообізнаність керівників, їх заступників та топ-менеджерів, єдиного механізму забезпечення антирейдерської політики, врахування індивідуальності окремого суб'єкта господарювання.

13. Головними проблеми, виділеними у дослідженні забезпечення фінансової безпеки шляхом зниження рейдерських атак на підприємствах України, є відсутність усвідомлення потреби забезпечення безпеки, недостатньо обізнаний персонал з питань антирейдерської політики, незначна кількість навчальних закладів, які готують працівників з управління фінансово-економічною безпекою підприємств, у тому числі і фахівців з антирейдерства, відсутність розуміння механізмів розвитку рейдерства в Україні; немає чіткої системи управління антирейдерською політикою, несвоєчасно відслідковуються зовнішні та внутрішні фактори впливу.

14. Дослідженням встановлено, що проблема рейдерської політики є комплексною і потребує розв'язання спільно та системно із залученням спеціалістів-практиків, науковців,

підприємців. Кожне підприємство має ризик стикнутися з таким явищем, як «рейдерство». Тому необхідно запобігати такому захопленню, застосовуючи ефективні превентивні методи. Боротьба з рейдерством має вестися як на рівні окремих суб'єктів господарювання, так і на рівні держави. На нашу думку, будь-яке підприємство не застраховане від ризику нападу. Необхідно запозичувати передовий досвід провідних країн Європи та США. Однак поки в Україні буде корумпованість, рейдери не будуть нести відповідальність за захоплення.

15. Для формування найбільш повної картини кадрової безпеки і запобігання загрозам, що виходять від персоналу, необхідно аналізувати як внутрішні показники ефективності діяльності підприємства, так і зовнішні – конкурентоспроможність продукції, марочний капітал фірми. Саме зовнішні показники є ринковими індикаторами стану кадрової безпеки підприємства і формують його конкурентоспроможність у стратегічній перспективі.

16. Управління ефективністю операційної діяльності можна визначити як поліфункціональний багаторівневий циклічний процес, спрямований на вдосконалення операційної діяльності та покращання її результатів, що ґрунтується на спеціальній системі методів, організаційному навчанні, розвитку відносин зі стейкхолдерами.

17. Під кадровою безпекою слід розуміти стан захищеності соціально-трудової сфери суб'єкта господарювання від внутрішніх і зовнішніх загроз і небезпек, що досягається за допомогою правильного вибору і застосування відповідних засобів, методів і інструментів управління та сприяє як ефективному використанню персоналу, так і успішному розвитку підприємства загалом. Таким чином, значимим у цьому доробку є визначення кадрової безпеки завдяки поєднанню цільового та функціонального підходів. Сформовано та обґрунтовано перелік показників для експрес-аналізу кадрової

безпеки підприємства, зазначені їх порогові значення. Відбір індикаторів для розширеного аналізу ще потребує подальшого дослідження та обґрунтування.

18. Проблеми фінансового забезпечення розвитку підприємств характеризуються високим рівнем актуальності у наукових дослідженнях та практичній значущості в діяльності підприємств. На сучасному етапі функціонування підприємств різних видів економічної діяльності в різних країнах світу дуже важливого значення набуло стратегічне бачення шляхів розвитку, що забезпечує стійке економічне зростання в довгостроковій перспективі. Зростання вартості підприємства як інтегрального стратегічного показника забезпечується у процесі впливу на ключові важелі її формування. Одним із таких ключових важелів є фінансовий потенціал підприємства.

19. Для цілей порівняння безпеки фінансування підприємств пропонується застосувати методика, яка базується на використанні спрощеного інтегрального показника рівня безпеки фінансування. Цей показник дозволяє дати узагальнену оцінку трьом основним блокам визначальних характеристик безпеки фінансування: ступеню незалежності від позикового капіталу; достатності робочого капіталу (ступеню консервативності політики фінансування оборотних активів); якості зобов'язань (позикового капіталу) підприємств.

20. Проведений порівняльний аналіз за допомогою запропонованого методичного підходу свідчить про те, що ситуація з безпекою фінансування сільськогосподарських підприємств у трьох країнах, обраних для порівняння, докорінно відрізняється. По-перше, мають суттєві особливості галузеві передумови для безпеки фінансування в кожній з країн. По-друге, рівні безпеки фінансування у кожній з країн є різними і по-різному змінювалися впродовж періоду дослідження.

21. Лідером зростання рівня безпеки фінансування сільськогосподарських підприємств виявилася Польща, проте,

якщо враховувати сприятливі галузеві передумови у цій країні, то вона цілком могла б випередити США за рівнем інтегрального показника, але цього не сталося.

22. Незважаючи на значно гірші галузеві передумови порівняно з Польщею та певне зниження інтегрального показника, безпека фінансування сільськогосподарських підприємств у США демонструє високий рівень як загалом, так і за окремими блоками визначальних характеристик. Основною причиною такої ситуації у США є наявність ефективної системи спеціалізованих фінансових установ, які обслуговують сільськогосподарські підприємства (фермерські господарства), що кореспондує з висновками деяких наукових статей, присвячених проблематиці фінансування аграрного бізнесу у США.

23. Що стосується України, то за рівнем безпеки фінансування сільськогосподарських підприємств вона є антиподом США і суттєво поступається Польщі, якщо не враховувати той факт, що остаточний коректний висновок щодо України є можливим лише за умови повноцінного врахування вартості землі у складі активів українських підприємств. Проте навіть без цього можна зробити висновок про недостатню роль фінансової системи України (зокрема її банківської кладової) у фінансуванні сільськогосподарських підприємств, що виявляється у неприйнятно низьких значеннях частки банківських кредитів як у загальному обсязі позикового капіталу, так і у складі поточних зобов'язань, а також констатувати як суттєвий негативний результат – посилення агресивності (надмірне зростання ризиків) фінансування сільського господарства.

24. Застосування ефекту фінансового левериджу в процесі оптимізації структури капіталу для підприємств, що перебувають на спрощеній системі оподаткування, є недоцільним. Якщо не враховувати динамічні аспекти (у випадку відсутності проєктів розвитку та суттєвих змін ринкової

кон'юнктури), то для підприємств, які не сплачують податок на прибуток, будь-який перегляд структури капіталу, що супроводжується збільшенням коефіцієнта фінансового важеля, не буде зумовлювати зростання вартості капіталу власників, а лише передбачає загрозу її зниження та погіршує фінансову безпеку. Тому побудова будь-яких оптимізаційних моделей, зокрема і тих, що базуються на використанні ефекту фінансового важеля, у цьому випадку є недоцільною.

25. На основі узагальнення та розвитку наявних досліджень вдосконалено сутність поняття «управління ефективністю операційної діяльності» та запропоновано підхід до формування системи такого управління, виокремлено та охарактеризовано її основні елементи, запропоновано структурно-логічну послідовність етапів управління. Перевагою запропонованого підходу є його орієнтування на регулювання чинників формування вартості підприємства, інтегрованість трьох контурів управління (стратегічного, поточного, оперативного), що дозволяє вирішувати весь необхідний спектр завдань щодо забезпечення ефективності, узгодженість із сучасними концепціями управління (ціннісно-орієнтованим менеджментом, стейкхолдерським підходом, процесним управлінням).

26. Платоспроможність підприємства є важливою характеристикою фінансової безпеки підприємства, пов'язана з фінансовими інтересами різних стейкхолдерів, безперервним веденням операційної діяльності. Її втрата потенційно загрожує позитивній динаміці ринкової вартості підприємства. Тому побудова системи управління платоспроможністю підприємства торгівлі є важливим завданням менеджменту для формування передумов стабільного розвитку підприємства в довгостроковій перспективі.

27. Управління платоспроможністю має бути інтегрованим у загальну систему управління фінансами підприємства, мати наскрізний характер (за контурами управління), чітко

окреслювати функціональні напрями діяльності менеджменту, ідентифікувати методи та інструменти управлінського впливу.

28. Процес управління платоспроможністю пропонується розглядати як цілеспрямовану чітко структуровану діяльність, яка охоплює стратегічний, поточний та оперативний рівні і містить дев'ять етапів роботи, починаючи із оцінювання стратегічної фінансової позиції підприємства у формуванні платоспроможності та виокремлення цільових напрямів її забезпечення, завершуючи моніторингом та контролем за її станом, які потребують високого рівня координації персоналу різних ланок та структурних підрозділів.

Наукове видання

СИТНИК Ганна Вікторівна,
БЛАКИТА Ганна Владиславівна,
ГУЛЯЄВА Наталія Миколаївна,
ГАНЕЧКО Ірина Григорівна,
ГАНУЩАК Тетяна Валентинівна,
ЗУБКО Тетяна Леонідівна,
ЛАНОВСЬКА Галина Іванівна,
АДАМЕНКО Віктор Володимирович,
ЛОСЦЬКА Тетяна Іванівна,
ВАВДІЙЧИК Ірина Миколаївна,
БУТОВА Тетяна Юріївна,
ОЛЕСЕНКО Інна Сергіївна,
АРХІПОВ Назар Миколайович

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

Монографія

Редактори: К. Я. Савчук, Т. І. Головеркіна
Комп'ютерне верстання І. І. Віннік
Дизайн обкладинки Г. В. Поліщук

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 14,67. Тираж 300 пр. Зам. 216.

Видавець і виготовлювач

Київський національний торговельно-економічний університет
вул. Кіото, 19, м. Київ-156, Україна, 02156

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 4620 від 03.10.2013 р.